

Л. б. 79/2, 6/64

10 432/10

2 БИБЛИОТЕКА „ЛИТЕРАТУРЕН ЗБОР“ 2

**РЕФЕРАТИ НА МАКЕДОНСКИТЕ СЛАВИСТИ
ЗА VI МЕЃУНАРОДЕН СЛАВИСТИЧКИ КОНГРЕС ВО ПРАГА**

Скопје, 1968

Издава Сојузот на друштвата за македонски јазик и литература на СРМ

Универзитетска печатница — Скопје. Тираж 500.

I

ЛИНГВИСТИКА

Божо Видоески

СОЦИЈАЛНИОТ ФАКТОР ВО ДИФЕРЕНЦИРАЊЕТО НА МАКЕДОНСКИТЕ ГОВОРИ

1. Големата дијалектна разнообразност на македонската јазична територија во науката е доволно позната. Причините за дијалектното диференцирање се различни — и надворешни и внатрешно-јазични. Најважен надворешен фактор е влијанието на околните балкански јазици. Од словенските, како што е познато, најмногу повлиял во дијалектното диференцирање српскиот јазик. Ред фонетски појави, на пример, групата *цр* место *чр*, *ќ*, *џ* м. **tj*, **dj*, у од ж и *д* и др., навлезени од српското јазично подрачје, станале општа особеност во повеќе северни и централни македонски говори, а истовремено и диференцијални по однос на појужните дијалекти.

Исто така нерамномерно се ширеле на македонскиот терен и оние појави што се издиференцирани како балканизми. Тие се најбројни и најсталожени во јужните и југозападните области на Македонија¹. Во тие говори тн. балкански јазични црти наполно се вклучиле во системот и станале диференцијални по однос на другите македонски дијалекти.

2. Во процесите сврзани со внатрешното диференцирање на македонските говори покрај други фактори (племенски, економско-политички, географски и др.) важна улога има одиграно и социјалното диференцирање на македонското население. Со оглед на тоа дека овој проблем досега не е посебно разгледуван на македонскиот терен, во натамошното излагање нашето внимание ќе го запреме на него.

3. Социјалното диференцирање како фактор за дијалектно диференцирање во Македонија добро може да се посматра на два примера: а) во односот на говорот на градот и селото и б) во односот на говорот меѓу македонското христијанско-православно население и исламизираното, тн. Торбешчи.

Во некои дијалектни подрачја во Македонија, особено во нејзиниот западен дел, каде што има поразвиени градски центри, конста-

¹ В. Koneski, В. Vidoeski, О. Jašar-Nasteва, *Distribution des balkanismes en Macédonien*, Skopje 1966.

тирани се извесни разлики меѓу говорот на градското и на селското население. Тие разлики се изразени во градовите со поголема културна традиција, како што се Прилеп, Битола, Велес, Охрид. На прилепскиот терен Б. Конески како диференцијални црти на градскиот говор ги истакнува присуството на фонемата *ф* (*фурна*, *фес*), која говорот на околината не ја познава, и пазењето на гласот *в* во членските форми за женски и среден род (*женава*, *дејшево* : *женаа*, *дејшео* во селата)². Градскиот битолски говор, според нашите посматрања, усвоил еден балканизам, кој во говорот на селата е необичен. Мислиме на употребата на определените минати времиња на местото на перфектот.

4. Тенденцијата за диференцирање на градскиот говор од селските уште повеќе е изразена на охридскиот терен. Тука јасно се издиференцирани две говорни индивидуалности — говорот на најстариот дел на градот (Варош) и говорот на околината (селата). Градскиот говор од говорот на околината се разликува пред сè по артикулацијата на нагласените *е*, *о*. Тие се изговараат пошироко во споредба со нивниот изговор во селата: *де̄нес*, *јегри*, *ӣсро*, *ӣсји*, *ӣсшио*, *ӣреска*, *ӣрешо*, *чело*, *шесшо*, *гарнеша*, *могешо*; *вӣбро*, *кв̄зјо*, *окӣбмбар*. Самогласката *о*, од друга страна, пак кога е нагласена но во друга фонетска позиција, пред *ј*, се изговара затворено: *богор̄ојца*, *божик̄ојосици*, *вол̄ојше*, *лас̄тојчина*, *ој̄ше*, *пол̄ојна*, *слив̄ојца*. Акцентираното *а*, кога не е во почетниот слог, клони кон *ѝ*: *арѝмија*, *гаска̄лица*, *магѝрешо*, *оѝшкаѝа*, *браѝајца*, *ика̄јца*. Оваа особина другите говори во Охридско не ја познаваат. Во областа на вокализмот градскиот говор се разликува и по континуантите на *ж*, *џ* и *р*-сонаис. Назалот *ж* е заменет со фонемата *ѝ*: *зѝй*, *јѝзик*, *кѝндро* (со запазен назализам). Иста вредност наоѓаме и место *џ*: *ма̄гла*, *ма̄ска*, како и место секундарно назализираното *а*: *сна̄га*, *са̄на* (од *снаа*). Темелен глас се јавил и пред *р*: *дѝрво*, *иѝрс*. Едино во градскиот говор е запазен остаток од старата замена на *ж* зад *ч* во *ж*, сп. *ча̄го*. — Во говорот на селата сите споменативе стари гласови се заменети со *а*: *ӣши*, *маска*, а *р* е слоговно: *др̄во*. — И во областа на консонантизмот градскиот говор покажува некон отстапувања. Консонантските групи *ӣј*, *гј* во него останале неизменети: *бра̄ија*, *ӣрӣје*, *вогје*, *џакон*, спрема *брака*, *воге*, *гакон* во селата. Во него во бројни примери се пази фонемата *х*, сп. *храна*, *хира*, *хумӣи*, *бухола*, *ухо*, *чоха*, *бухна*, *сахнӣи*, *крехко*, *нихно*, *шехно*, *вѝрх*, *грах*, *грех*, *глух*, *зѝх*, додека на другата територија се загубило, одн. преминало во *в* (*ф*). Говорот на градот покажува специфичност и по однос на консонантските групи *сц*, *сч*, *шч*. Тука *с*, *ш* најчесто се пазат неизменети: *месо*—*месце*, *круша*—*крушче*, одн. *с* пред *ч* се асимилирало во *ш*: *гуска*—*гушче*, *клас*—*клашче*, *ма̄ска*—*ма̄шче*, *фес*—*фешче*. На другата охридска територија, и во целото западно наречење, *с* и *ш* во оваа позиција се заменети со *в* (*ф*): *мефце*, *фефче*, *круфче*. Мали диференцирања меѓу градот и селата можеме да посматраме и во врска со местото на акцентот во поновиот пласт на интернационалната лексика.

² Блаже Конески, *Прилепскиот говор*, Годишен зборник, Филозофски факултет на Универзитетот — Скопје, кн. 2, Скопје 1949, стр. 258.

Во говорот на селата третосложното акцентирање е спроведено со поголема доследност, сп. бџмбона, команда, офицер, ти'лефон, шелефонирајќи, спрема бомбона, команда, офиц'р, шелефон, шелефонирајќи во градот. — Во другите области на јазикот разликите се помалку забележливи. Како покарактеристични за градскиот говор можеме да ги одбележиме морфемите: *-ешчѐм* во глаголскиот прилог: *викаешчѐм, одѐшчѐм, -еѝ* во 3 л. мн. на презентот: *викѐѝ, носѐѝ, зборвѐѝ, сѝоѐѝ*, и *-ја* во 3 л. мн. на аористот и имперфектот: *носеја, дојдоја, викаја*. На другата територија глаголскиот прилог завршува на *-јки*, 3 л. мн. на *-аѝ* (кај глаголите од *e-* и *и-* група): *носѝ, сечѝ*, но *викѐѝ*, а во 3 л. мн. на минатите определени времиња *ј* не влегува во морфемата: *дојдоа > дојдоѐ, носеа > носѝа, имаа > имѝа*. За стилстичко диференцирање во градот се искористени некои деминутивно-хипокористични суфикси, сп. пиле — *ѝил'уле* и *ѝил'че*, гуска — *гушче* и *гускуле*, пѝрст — *ѝѝриче*, *ѝѝриѝе*, *ѝѝриѝуле*, *ѝѝриѝул'че*, *ѝѝриѝенце*. Разлики можат да се набројат и во лексиката. Образовањата од типот *сужоли*, *сузелен*, *суцѝри*, кои се карактеристични за градскиот говор, во селата се необични. Зборовите *ѝесѝ*, *ѝешча*, *крѝк* покрај *бл'уѝ*, *луга* 'пепелница', така обични во градскиот говор, во селата денеска се веќе ретки.

5. Меѓу споменативе дијалектно-диференцијални особености има архаизми, кои се запазиле или само во градскиот говор, или се среќаваат и во некои западни периферни области. Редуцијата на *a* и широкиот изговор на *e*, *o* досега не се констатирани во другите околни говори. Фонемата *x* освен во говорот на мијачката оаза Смилево (Битолско) во западна Македонија се загубила. Остатоци од мешањето на *ж* со *ж* зад *ч* исто така во западните говори не се забележени, како ни прилошки образувања на *-ешчѐм*. Примери со запазено *ѝ* во крајните групи *-сѝ*, *-ѝѝ* можат да се сретнат уште во југозападната костурска област и во говорот на Торбешите во Дебарско. На поширок ареал се јавуваат консонантските групи *ѝѝ*, *гѝ*. Друга група диференцијални црти овој говор го сврзуваат со струшкото подрачје и со говорите што се наоѓаат на западниот и јужниот дел на Охридското Езеро. Такви се: континуантот *ѝ* за *ж* и *ѝ₂*, *ѝр* од *р*, изговорот *ѝч жѝ*, презентската наставка *-еѝ* и уште неколку лексикализирани фонетски појави и форми, како *чужина*, *цѝрков*, и сл.

6. Овие две групи особености што му даваат на градскиот говор посебно обележје во охридската група укажуваат доволно јасно како треба да се третира процесот на неговата диференцијација. Охридскиот говор во една постара етапа од неговиот развој — кога уште не биле започнати процесите сврзани со гласот *x* и консонантските групи *ѝѝ* *гѝ*, *-сѝ*, *-ѝѝ*, *сѝ*, *сч*, *ѝч* — претставувал една целост со струшкиот и со говорите околу брегот на Охридското Езеро. Изгласите *ж > ѝ* и *ж > a* оделе знатно поисточно од источниот брег на езерото. Потврда за ова наоѓаме и во топонимијата. Од почетокот на XVI век кон градот и езерото сѐ повеќе се спушта население од планинските области, од дијалектната зона што ја познава замена на *ж* со *a*. Во XVI—XVII век до самиот град се фор-

мира од придојденото население приградската населба Месокастро, а во XVIII—XIX век и Кошишта³. Приближно во ова време настанале и турските и влашките маала, последниве нешто малу подоцна. На овој начин средновековниот дел на градот, денешните Варош и Канео, се нашол заграден не само со градските ѕидови, ами и со два појаса нови населби — едниот со македонско население од друга дијалектна зона, а вториот со турско и влашко население. Со доаѓањето на новото население во приезерскиот појас постепено се менувала и дијалектната слика на тој терен. Границата меѓу $ж > \check{a}$ и $ж > a$ — говори се повлекувала понатапад, а градскиот говор се нашол откинат од својата дијалектна основа. Во понатамошниот негов развој во новото дијалектно опкружување се јавиле нови процеси на кои многу повлияла и социјалната издиференцираност на населението. Градското население, кое играло важна улога како во економскиот така и во културниот живот во целата област, во стремежот да го диференцира својот „повисок“ стил од „простиот“ говор на селаните, инсистирало на оние црти што го разликувале градскиот говор од говорот на селата. Потпирајќи се донекаде и на писмениот јазик градското население запазило бројни особености кои во околните говори биле изменети или се наоѓале во процес на губење. Тие особености се токму оние што ги изделивме како архаизми (гласот x , групите $ш\ g + j$, $с\ ш + ч$, $с + и$, $-сш$, $-шш$, $шч$ жи место $*tj$ $*dj$, редуцирањето на a , глаголските морфемии $-еш$, $-ешчеш$, и др.) Стремежот за диференцијација се забележува и во развојот на новите појави. Ред иновации во градскиот говор се развивале побавно во споредба со говорот на околината. Така, на пример, вокалните групи oa , oe , ea , кои во околните говори се стегнале и се измениле во $б^a$, oi , ia , сп. $шoap > ш^op$, $гоego > goigo$, $сшpеa > сшpиa$, во градот или се пазат неизменети (oe , ea) или пак процесот допрва започнува (oa), сп. $чоек$, $јазоец$, $леa$ или $ле^a$, $шoap$ покрај $ш^op$. Во 3 л. мн. на минатите определени времиња во оваа позиција пред наставката $-a$ се јавило хијатско j , кое влегло во состав на морфемата: $имаја$, $рекоја$, $носеја$. Исто така во градот процесот на лабијализацијата уште не го зафатил сонантот $л$ на крајот на слогот, сп. $сшол$, $сшолче$, како што е случајот во околните говори: $сшол$, $сшолче$. Од друга страна, во градскиот говор се развиле нови особености, кои во селата не се среќаваат. Во него се генерализирало $-м$ како општа наставка во 1 л. едн. на сегашното време: $викам$, $носам$, $речам$. Аналитичкото искажување на дативниот однос превладал и кај личните и роднинските имиња: $Му рече на Марка$, $на Сшолеша$, $на Ана$. — Од сето ова јасно се гледа дека градскиот говор и во новото дијалектно опкружување, благодарейќи на економската моќ и големата културна и општествена улога на неговите претставители ја запазил својата индивидуалност. И не само тоа. Во извесна мера тој и влијаел врз говорот на она население што непосредно живело до градот (во Месокастро и Кошишта). Влијанието на градскиот говор особено е осетно во Месокастро, кое се наоѓа најнепосредно до стариот дел на градот и со кое граѓаните повеќе комуницирале.

³ А. Урошевиќ, *Охрид*. Географска монографија. Филозофски факултет на Универзитетот — Скопје. Посебни изданија, кн. 8, Скопје 1957.

7. Интересен материјал на овој план ни дава и говорот на Торбешите во западна Македонија. Под определени економско-политички услови во XVI—XVIII век, пак и подоцна, еден дел од македонското словенско население на целото пограничје со Албанија се исламизирало и се формирало како посебен етнос во рамките на постојната македонска етничка група. На овој начин на една иста територија во рамките на една единствена етно-социјална средина се создале две верски групации: христијанско-православна и мухамеданска, кои потоа се издиференцирале во две етно-социјални групи со верското како главно обележје: македонско-православна, со жива словенска традиција и народносно издиференцирана, и торбешко-мухамеданска, народносно неопределена. Овие две групи на поголемо пространство и денска живеат заедно, на иста територија. Некои населби се само христијански, некои само торбешки, а во бројни села живее мешано население — и православно и мухамеданско најчесто разделени во маала. До исламизацијата населението на некои подрачја било единствено во сите етно-социјални и производствени манифестации. По извршената исламизација врските меѓу групите лабаат. Во извесен период од нивниот живот контактите во производствениот процес се манифестирале, главно, на пазарот, додека во сите други области на животот торбешкото население се држело доста затворено. Еден дел од торбешката група кон крајот на XVII век и во почетокот на XVIII-иот, во времето на големите миграциони движења во Македонија, ја напуштило старата територија (Дебарско) и се преселило во централните области на Македонија. Така се формирале шест торбешки села во Скопско (Парагуша, Д. Количани, Држилово, Цветово, Елово, Умово) и две во Велешко (Г. Врановци и Мелница). Ова население во новата христијанска средина се нашло уште поусамено, така што било упатено да живее уште позатворено.

8. Промените што настанале во религијата, а во врска со неа и во ред други области на животот (во обичаите, бракот, носијата, домашната архитектура), оставиле видни траги и во јазикот. Во рамките на истата дијалектна средина со време се издиференцирале две говорни варијанти, кои одговараат на двете етно-социјални групации. Дијалектни разлики денеска наоѓаме дури во говорот на едно исто село, ако во него живее мешано население. Како илустрација ќе го приведеме реканското село Ростуше, во кое соодносот меѓу торбешкото и христијанското население денеска изнесува 1:1, а пред 1960 г. тој изнесувал 1:5. Говорот на ова село во основата е дебарски од мијачки тип. Православното население по основните дијалектни особености карактеристични за ова подрачје готово не се разликува од малореканската мијачка група: ж е заменето со о, сек. ѝ исто така со о во сите позиции (*моска, ишор, огон, седом*), р е слоговно, фонемата њ се пази, х преминало на крајот на слогот во ф. ● Отклонување од малореканскиот имаме само кај рефлексот на вокалното л, кое е овде заменето со ол (*пољно : ѓљно* во малореканскиот). Меѓутоа, бројот на диференцијалните црти со торбешкиот говор во истото село е многу поголем. Во торбешкиот говор, на пример, за назалот ж наоѓаме две вредности кои одговараат на две фонетски позиции: ѓ (широко о) во еднословни и дво-словни зборови и а во три- и повеќесловни форми, сп. *рѓка, рѓче*, но

велешките села Мелница и Г. Враниови, како и говорот на селото Долно Количани во сливот на Маркова Река (Скопско), ги има готово сите карактеристики на жерноничкиот говор. Но во Мелница и Враниови во одделни примери сеуште се слуша слабо *хизме^х, глу^х, су^х*, покрај *зме, су, б^ола, кре^хко, ме^хлем, ши^хно, Ме^хмед, ши^хко, зди^хна, ки^хней, ма^хни*, покрај *б^ола, ме^хлем, н^ино*.

11. И во говорот на Торбешите во споредба со матрицата, како во охридскиот, можеме да посматраме два вида појави. Во прв ред се истакнува еден број архаични црти, кои во говорот на православното македонско население еволуирале и дале поинакви резултати. Такви се: *чр-*, *чвр-(чврси)*, консонантските групи *-ши*, *-шии*; постар степени на еволуцијата претставуваат и групите *шии*, *жг (шч, жи)* место **tj *dj*, гласот *х*, групите *шј, гј, сц, сч, шч*, глаголкиот облик *есш-* во *есши*. Во говорот на православноте села готово сите овие црти еволуирале: *чр — цр (црви)*, *чвр — цвр (цврс)*, *-си — с (лис)*, *-ши — ш (приш)*, *х — в(ф)*, *шј — к, гј — г, сц — фц, сч — фч, шч — фч (мафиц, мофче, круфче)*; во нив превладуваат н примери со *к, г* за **tj, *dj*, особено во морфемите.

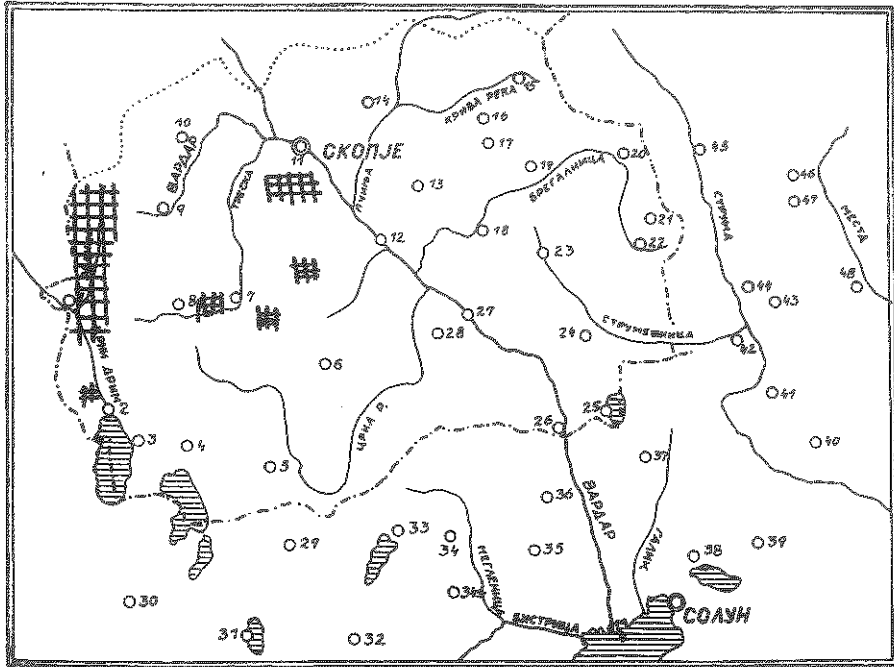
Чувањето на поголем број архаични особености во торбешкиот говор не упатува на заклучок дека во нив, по извршената исламизација и по изделувањето на Торбешите во посебна социјално-етничка групација, некои од порано започнатите процеси се развивале побавно отколку во говорот на православното население, кое повеќе контактирало и со другите македонски дијалектни подрачја. Така ред појави и до денеска останале во стадиум на развој, уште незавршени и несталожени. Најилустративен материјал во овој поглед ни дава гласот *х*. Во разни торбешки групи него го наоѓаме на разни степени од еволуцијата. Во мелничкиот говор, видовме, во некои позиции сеуште се среќава *х* во вид на слаба аспирација. Во говорот на скопските Торбеши и во некои рекански села тоа се загубило наполно. Во Жерноница пак во одделни лексеми место *х* наоѓаме *в*, во други се развило *ј*.

12. Вториот вид го сочинуваат дијалектни особености што се развиле на торбешкиот терен и во рамките на тие говори се задржале како нивна специфичност. Во областа на фонетиката интересни процеси се откриваат при развојот на назалот *ж*, секундарното *з* и вокалите *л* и *р*. Во говорот на православноте мијачки села, вклучувајќи ги тука и мијачките оази во Велешко (Папрадските и Орешје) и во Битолско (с. Смилево) во кореновите слогови *ж* и *з₂* се заменети со *о*: *зој, зоби, зобийе, зойчиња; моска, москаша*; така и: *снога—сногаша*. Во торбешките говори, видовме, овие два гласа се заменети со *о* и со *а*, во зависност од бројот на слоговите, т. е. од должината на зборот, негде и од местото на акцентот. Сонантите *р* и *л* во малореканскиот имаат вокална функција (*дрво, п_лно*), додека во торбешките говори пред сонантот се развил вокал кој обично совпаѓа со континуантите на *ж* и *з₂*: *бр-ар, бл-ал*. Повеќе иновации наоѓаме во морфологијата и во лексиката. Како морфолошка иновација во говорот на реканските Торбеши може да се истакне прегрупирањето на глаголите по основниот вокал, сп. *сечши, носши: сечей, носей*, множинската наставка *-е* кај именките на *-а*, дативната морфема *-ейу* кај

личните имиња на -e: Столе—*Сйолеџу* (:*Сйолеге* во малорекашкиот). Во жерничкиот говор иновациони појави се уште: наставката -м во I л. едн. на сегашното време, заменските облици *чимнин*, *осимнин*, *опимнин*, *оваков*, *ним*, употребата на предлогот *на* со директен објект (ја прашал *на жената*). — Лексиката на торбешките говори, се истакна погоре, е подновена со еден пласт зборови примени заедно со мухамеданската религија од турскиот јазик, а нешто малку и од албанскиот. Врз база на тој фонд се правени подоцна со словенска деривација и некои нови хибридни образувања, како на пример, спрема *мицо* 'стрико' и *мицојца* 'стрина', спрема *гајцо* 'вујко' — *гајцојца* 'вујна' и др. Важна лексичка диференцијација претставува во торбешкиот говор антропони-мијата, која е целосно муслиманска.

Бројот на иновационите појави е уште поголем, особено во лексиката, во оние торбешки групи што рано се отцепиле од својата матица и формирале населби во друга дијалектна средина.

13. Процесите што настанале во дијалектното диференцирање и на охридскиот градски говор и на торбешките говори се многу слични. Од една страна, ред појави во тие говори останале незавршени и денеска ни се претставуваат како архаизми во споредба со истите појави во другите македонски дијалекти. Од друга, се јавиле иновации што во матичните дијалектни зони не се познати и како такви станале карактеристика само на тие говори (градскиот охридски, оди. торбешките). Причините и во двата случаја се слични: тенденција односната социјална група (во едниот случај градска, во другиот религиозна) да го диференцира својот говор од говорот на другата група на истото дијалектно подрачје.

Торбешки населби во западна Македонија

Тодор Димитровски

ЛИТЕРАТУРНАТА ЛЕКСИКА НА МАКЕДОНСКИОТ ПИСМЕН ЈАЗИК ВО XIX ВЕК И НАШИОТ ОДНОС КОН НЕА

1. Македонскиот народ од познати причини, единствен меѓу јужнословенските народи, влезе во XX век без оформен литературен јазик, во строгото, современо значење на тој термин. Меѓутоа, тој зад себе имаше веќе стогодишна писмена и литературна активност на народен јазик. Затоа е природно дека поради тоа усната и писмената активност на неговите образовани луѓе — како што покажува јазикот на К. Мисирков (од 1903 г.)¹ и, уште порано, јазикот на Т. Попов (од 1887 г.)² — веќе е на такво ниво, што во благопријатни историски услови таа може релативно брзо да стане литературна. Неа ја развиваа, низ целиот XIX век, македонските луѓе на перото — од Ј. Крчовски и К. Пејчиновиќ, преку Ј. Х. Константинов—Цинот и учебникарите П. Зографски, К. Шапкарев и Г. Пулевски, до поетите К. Миладинов, Р. Жинзифов и Гр. Прличев; неа ја развиваше македонската интелигенција. Во резултат на тие напори е реализирањен еден писмен јазик којшто по својата морфологија и синтакса и, особено, по својата лексика, претставува мошне интересна синтеза на народната реч и ред елементи од јазиците на поразвиените словенски средини, во прв ред од јазикот на црквата, старословенскиот јазик во руска фонетска интерпретација.

2. Пишувајќи на народен јазик, поточно на својот местен говор, луѓето на перото користат — во зависност од карактерот и степенот на своето образование и културна ориентација — лексички и други елементи од споменатите јазици во различна мера. Кај К. Пејчиновиќ и Ј. Крчовски, природно, најсилен е црковнословенскиот слој: луѓе на црквата, автори на црковнопоучни книги, тие имаат посебна почит кон стариот јазик во средина во која словенското чувство допрва се развиваше³. Репертоарот

¹ Крсте П. Мисирков, За македонските работи, Скопје, 1953 (фототипно издание).

² Гласник на Институтот за национална историја, VII, Скопје, 1964, бр. 2, стр. 244—258 (во рамките на прилогот на Климент Цамбазовски, Нови прилози за „македонското сепаратистичко движење“, 241—258).

³ Тие се принудени со турски зборови да ги објаснуваат словенските: таквија жртви, сирјеч курџани сака бог 77; свидетелство, ќе речеј шаитик 62 — в. Кирил Пејчиновиќ, Слово за празниците, Скопје, 1956.

на словенските заемки кај Ј. Х. Константинов—Цивот е веќе многу поширок: неговиот јазик во песните, писмата и дописките, во печатените и ненапечатените драмски обиди, афоризми и др., поли е елементи не само црковнословенски туку и бугарски и српскохрватски. Црковнословенизмите, неодделив дел од рускиот литературен јазик, руската културна, научна и политичка терминологија, сопствена и меѓународна, се влезени во речта на руските воспитаници, поетите К. Миладинов и Р. Жинзифов: кај првиот јазикот е и во прозните состави во голема мера народен, македонски, со руска лексика предимно од апстрактен карактер; кај вториот дури и во стихотворбите јазикот е мешаница од македонски, бугарски и руски елементи. Гр. Прличев, којшто на грчката литература и подари вистински поетски шедевр, во своите, често, безуспешни обиди да твори на словенски, прибегнува до морфолошките и лексичките елементи на стариот словенски јазик, до рускиот, бугарскиот и српскохрватскиот, а во своите слова, пишувани на народен јазик со грчко писмо, ни се претставува како извонреден негов познавач.

3. Посреќавањето на македонскиот народен јазик со другите словенски јазици, остзарено низ делата на споменатите и други писатели, низ учебниците од шесеттите години на минатото столетје, воопшто низ писмената активност на нашите луѓе, даде мошне убави резултати во развојот на македонската синтакса и, особено, во обогатувањето на речникот на македонскиот јазик со моќен словенски лексички слој, од кој не мал број зборови се составен дел на старословенскиот јазик. Тоа се, најчесто, зборови од апстрактен карактер, што и припаѓаат на културната (или — бидејќи се настанати, првенствено, по книжовен пат — литературна) лексика.

Ќе приведеме извесен број старословенски зборови што им се, во голем дел, заеднички на рус., буг., српхрв. и современиот македонски литературен јазик:

брак, вкус, власи, воздух, возраст, вселена, глагол, жертва (> жртва), квалитет, количество, мечта, милостина, награда, началник, одвеш, обласи, ошшесство, ѓадеж, ѓобеда, ѓодвиг, ѓолза, ѓопршшше, ѓорок, ѓравило, ѓредок, ѓрејшшшча, ѓризрак, ѓросшраншшво, развраш, раздор, сословие, совеш, совеш, собор, сосшав, суеша, сушшесство, член и мн. др.; бездна, безобразие, благодаш, величие, малодушие, милосрдие, усрдие и др.; внимание, досшјојание, расшјојание, сомнение, сосшрадание и др.;

благосријашен, блажен, веројашен, волшебен, главен, дрвен, жешшок, искрен, молчалив, надмен, засушен, ѓрекрасен, равнодушен (>рамнодушен), согласен, шшочен и др.;

благодари, владее, вникне, внуши, воскресне, восшшшш, избави, изблшчш, исчезне, наб.шудува, негодува, ненавиди, образува, иосвешш, ѓосешш, ѓрезира, се ѓресшшави, снабди, убеди и др.

Нашниот писмен јазик во XIX век има преземено и голем број зборови што поникнале во рускиот јазик или се среќаваат во повеќе словенски јазици. Тоа се, на пр., *благосшшјојание, влијание, водород, вшчешшление, дневник, должносш, кислород, образование* (нем. Bildung), *обем, ошшш, особа, ѓалуба, ѓоложение, ѓредлог, ѓредмеш, ѓредрасудок,*

причина, просјор, раскош, слој, случај, сираси, ужас, ушроба, усјех и др.; *нагол, озромен, ојасен, свирей, скормен, сирог, штедар* и др.; *назначи, прешполага, се сосјои, усјее* и др.

4. Зборовите од меѓународната лексика се друг голем слој влезен во речникот на нашиот писмен јазик во XIX век. Веќе кај Џинот⁴, само во две-три писма од педесеттите години, среќаваме: *археологија, ориографија, церемонија, лашинизм, скејинизм, цензуализм, документи, консул, минути, синоним, шшон, дејска; шелеграфира; диаметрлен, кришчен, скејшчен, шелеграфски, йериодически, исихически* и др. Во тоа време, приближно, нашата малобројна интелигенција знае за *акш, ејоха, идеја, йаршија, шширига, шшиографија* и мн. др. интернационализми, што ги среќаваме, на пр., кај К. Миладинов⁵. Кон крајот на векот зборови од меѓународната лексика има не само во речта на образованите луѓе (кај неа се тие составен дел од речникот) туку и во речта на селанските маси (на пр., *шелеграф, комитеш, организација* итн.).

5. Голем број народни зборови, употребувани во поетскиот, научниот и публицистичкиот јазик во XIX век во нови комбинации, се исполнја со нова семантичка содржина и така многу го проширија кругот на својата употреба (сп. *лице* во народниот јазик: 1. „предниот дел од главата“, 2. „предниот, горниот дел од плат“, а во писмениот јазик и 3. „особа“, 4. граматички термин), влегувајќи и во чисто литературни изрази без кои не може да се замислат модерните европски литературни јазици.

6. Низ литературното наследство од XIX век се прснати и не мал број неологизми (Прличев, Пулевски и др.). Во песните на К. Миладинов среќаваме: *злашкрилест, улаица, огнеший, зивошш, ладоси, јадсен, огледа* (= огледување), *чешороса* и др⁶.

7. Дел од македонскиот писмен јазик во XIX век претставува и собраното и тогаш објавено усно народно творештво (зборници на народни песни, приказни, пословици, гатанки и др. од Миладиновци, Верковиќ, Цепенков, Шапкарев и др.) Во него се презентирани пред тогашната македонска интелигенција големо зборовно богатство и изворна народна реч, што — во општествено-политичките околности во Македонија од последните децении на векот — не можеше да не изврши силно влијание врз нејзината реч и врз сфаќањата за патиштата по кои треба да се гради литературниот јазик.

8. Современиот македонски литературен јазик наследи голем дел од културната лексика на нашиот писмен јазик во XIX век. Таа лексика во значителна мера, заедничка на српскохрватскиот и бугарскиот лите-

⁴ X. Поленаковиќ, Кореспонденцијата на Јордан Хаџи Константинов-Џинот со Друштво српске словесности, Скопје, 1955.

⁵ X. Поленаковиќ, Константин Миладинов како преведувач на „Православни црковни братства“ од руски на македонски, МЛ, XIII—XIV, 1962/63, 17—31 + факсимли на преводот.

⁶ Константин Миладинов, Творба, Скопје, 1958.

ратурен јазик, учебни јазици на македонските генерации во XX век, беше составен дел од нивната реч. Но ние критички се однесовме кон зборовите од таа лексика. Тој однос е определен од принципите врз кои е изграден македонскиот литературен јазик⁷: тој да се развива пред сè од своите можности и да ги задржи, во потребна мера, оние елементи од црковно-словенскиот и другите словенски јазици влезени во македонската реч во XIX век што не ѝ се противат на неговата структура. Затоа лексичките елементи со туѓ фонолошки и морфолошки состав или далечни од современиот речнички фонд на македонскиот јазик не можеа да се вклопат во системот на литературниот јазик. Тие мораа да отпаднаат од речникот, да бидат заменети со слични, но со живи изградувачки елементи во јазикот, или — ако тоа не беше можно — да се ограничи, колку што е можно повеќе, нивниот број и употреба.

9. Применети врз македонскиот писмен јазик во XIX век, тие принципи засегаат, од разни страни, чувствителен дел од неговата културна (литературна) лексика: едни од нив како *часѝ*, *счасѝје*, *медлено* (кај К. Миладинов), *жажда* и др. се непотребни, зашто во народниот јазик постојат еквиваленти *дел*, *среќа*⁸, *бавно*, *жег*, *жегосѝ*⁹; други како *вопрос* (кај Т. Попов), *самооѓвержение* и др., што се мошне оддалечени од современиот речник на македонскиот јазик, мораат да бидат заменети со нови зборови, во духот на народниот јазик¹⁰; трети, како *жерѝва*, *пожерѝвува* и др., што во себе имаат траги од рускиот фонетски систем, добиваат македонски ликови: *жрѝва*, *пожрѝвува* и др.; четврти, многубројните именки на *-ие*, *-сѝвие*, како и глаголските именки со апстрактна содржина на *-ие* претрпуваат најголеми измени (сп. *дејсѝвие* — *дејсѝво*¹¹, *сочувсѝвие* — *сочувсѝво*, *оѝсусѝвие* — *оѝсусѝво*, *развиѝие* — *развиѝок*, *усилие* — *усилба*, *лицемерие* — *лицемерсѝво*; *оѓределение* — *оѓределба*,

⁷ Овие принципи подробно ги обоснова Блаже Конески; в. од него: Белешки за речникот на нашиот јазик, сп. Нов ден, 1946, бр. 7—8 (препечатено во неговата книга „За македонскиот литературен јазик“, Скопје, 1952, стр. 39—43); Граматика на македонскиот литературен јазик, Дел I и II, Скопје, 1966, стр. 49—54. В. и кај Т. Димитровски, За некон влијанија на соседните јужнословенски јазици врз македонскиот литературен јазик, Литературен збор XII, 1965, 4, стр. 4—17.

⁸ Засведочено уште кај К. Пејчиновиќ, цит. д., 83: веруат во среќа.

⁹ Сп. кај Ирличев (Обратни страници, 1959): како ние ќе угаснеме желоста наша 133; кој е желец, нека дојдѝ кај мене да го напијам 133.

¹⁰ Минсирков, изгледа, прв го замени со *прашајѝе* (македонското прашајѝс); генерацијата од триесеттите години, којашто не знаеше за неговата книга, самостојно го употребуваше истиот термин (в. Блаже Конески, За македонскиот литературен јазик, стр. 25—26); *самооѓвержение* К. Миладинов го заменува на едно место во својот превод на „Православни црковни братства...“ со *самооѓфраѝање*; со апостолско самоотфрлање да обречет себе си на сиромаштина 23.

¹¹ Слов. споменици знаат само за *dějstvo*, *zlodějstvo*, *prel'ubodějstvo* *s'dějstvo*; во нив покрај *or'odije* има и *or'odstvo*, *liceměrstvije* и *liceměrstvo*, *člověkol'ubije*, *člověkol'ubstvije* и *člověkol'ubstvo*. Воопшто се среќаваат во нив голем број напоредни ликови со суфикс *-stvije* и суфикс *-stvo* (в. L. Sadnik und R. Aitzmüller, Handwörterbuch zu den altkirchenslavischen Texten, 1955, в. го речникот а *tergo*).

спремление — *спремеж*, *йечение* — *йек* и *йок*, *движение* — *движење*¹² итн.), сè според законите на образувањето на зборовите во народниот јазик; петти, како именките на *-иел* и придавките на *-иелен* и др., бројно мошне се намалуваат, добивајќи продуктивни суфикси (сп. *продолжишiel* — *продолжувач*, *победишiel* — *победник*, *убедишielен* — *убедлив*), а ретките придавки на *-ушии*, *-им* (кај Гр. Прличев) речиси сосем отпаѓаат¹³.

¹² Сп. ги, на пр., ретките множински форми од глаголки именки кај К. Милединов: *издавања* (во посветата кон Зборникот), *изрекувања*, *искажувања* (во предговорот кон Зборникот), потоа во преводот на „Православни црковни братства...“: *избирања* 28, *избарвања* 34, што дури во современиот литературен јазик станаа обична појава. Во буг. јазик и сега ако се единските форми народни, множинските се црковно-словенски, односно руски: *издаване* — *издавания*, *изказване* — *изказвания*, *избирание* — *избирания*, *изследване* — *изследвания* (в. Сава Чукалов, Българско-руски речник, III изд., София, 1960).

¹³ Вака, општо земено, кон писмениот јазик во XIX век се има однесено и К. Мисирков, а и Т. Попов; в. Тодор Димитровски, Литературната лексика на Мисирков, во зборникот од трудови посветен на Крсте Мисирков, изд. на Институтот за македонски јазик, Скопје, 1966, с. 161—169.

Оливера Јашар—Насиева

ХИБРИДНИ ОБРАЗУВАЊА ВО МАКЕДОНСКАТА ТОПЕНИМИЈА

(За употребата на турски топоними во една источномакедонска област)

1.0. Целта на ова наше излагање, кое не претендира на исцрпност, а претставува само дел од пошироки изучувања на вкрстувањата и мешањата во македонската топонимија, е да укаже на некои процеси што се одвиваат денес и што доведуваат до извесни квалитативни и квантитативни измени во топонимијата на една област чија етничка структура сама по себе и инаку претставува одделен интерес. Станува збор за некои појави што се во врска со употребата на наследената турска топономастичка номенклатура во некои населени места во штипско и светиниколско, во Источна Македонија.

1.1. Нашето внимание се задржа на оваа област поради фактот што во неа и во минатото живеело население од различно етничко потекло и што заедното влијание на турскиот и македонскиот јазик во топонимијата, проблем кој досега кај нас не е проучуван, не е без интерес. Оваа област инаку претставува регион во која од географска гледна точка, турските топоними се најгусто застапени.

1.2. Во последните неколку децении во оваа област, како впрочем и во ред други области и земји на Балканот, дојде до скоро коренити измени во етничкиот состав на населението и во пропорционалната застапеност на одделни националности. Така, додека во блиското минато турското население во овие краеве се изделуваше по својата бројност, денес тоа е редуцирано до најголема мера. Оваа промена е во тесна врска со неговото масовно иселување во Турција кое започна главно по Балканските војни а продолжи по Првата (1924—1928) и Втората светска војна (1954—1960) со поголем интензитет. На местото на иселеното турско население се населува македонско и влашко што доаѓа главно од кривопаланечко, кратовско и кочанско. Но, и покрај тоа, повеќејазичното минато продолжува да живее во оваа област и денес.

1.3. Траги од овој етнички плурализам се среќаваат и во духовната и во материјалната култура на хетерогеното население. На лингвистичен план се развиле многу тесни контакти меѓу јазици кои инаку не се генетички поврзани. Како резултат на ова се јавиле и разни мспиања и вкрсту-

вања и тоа како меѓу дијалектите на еден јазик така и меѓу одделните јазици. Билингвизмот и дури плурилингвизмот се овде скоро редовна појава особено кај турското и влашкото население како и кај постари генерации на македонското население. Но, ваквата повеќејазичност како да не ја засегнала во поголема мера топономастичната поменклатура на оваа област.

2.0. Од анализата на собраниот материјал (се работи главно за таканаречен народен, дијалектен микротопомастичен материјал) се заклучува дека оваа област, иако пошироко земено го менила јазикот, го задржала скоро неначнат својот топономастичен инвентар. Дури во случај кога се работи за извесни примери на замена на поранешни топоними со нови, се забележува дека стариот назив не е заборавен. Таков е на пример случајот со употребата на дублетите *Ташарли* и *Милино* (село од светишколско).

2.1. По овој начин топоними од турско етимолошко потекло и образувани од страна на турското население се задржуваат и денес и тоа како во а) макротопонимијата така и во б) микротопонимијата.

2.2. а) Меѓу називите од оваа група се среќаваат топоними како *Јуруклук*, *Јурукан*¹ (<тур. *Yürüklük*, *Yürükhanе*) за означување „област населена со Јуруци“, *Ерцелиско-Поле* (изв. од *Ерцели*) и хидронимот *Азмак* (<тур. *azmak* „мочурливо земјиште“). Тука спаѓаат и називите на скоро поголемиот дел од селата, како што се: *Бекирлија*, *Коселери*, *Џумајлија*, *Караџманово*, *Мурајлија*, *Јунузлија*, *Оџалија* и др. За поголемиот дел од овие називи на села е карактеристично дека се образувани од муслимански лични имиња.

2.3. б) Бројот на микротопонимите од турско потекло е многу позначаен. Тој е особено голем во оние села што биле населени со турско население и релативно поограничен во селата што биле само во сопственост на турските бегови. Со поголема распространетост кај македонското и влашкото население се среќаваат следните микротопоними: *Аргач* (Дорфулија, Џумајлија), *Јазла* (Дорфулија, Милино), *Кумсја* (Караџманово, Коселери, Дорфулија, Селце), *Јурџлук* (Дорфулија, Коселери).

2.4. По однос на лексичко-семантичката страна на називите од оваа подгрупа треба да се истакне дека се задржуваат најчесто во употреба оние микротопоними што означуваат 1) селски *јойџици*: *Џами дере* (Селце), *Дерин дере* (Драгоево), *Кори дереси* (Дорфулија); 2) називи на височини: *Кож баир* (Милино, Џумајлија), *Корџал баир* (Селце) 3) називи на *јайшишта*: *Сар јоли* (Селце, Дорфулија), *Шџиш јоли* (Едеклерци), *Селеник јоли* (Џумајлија). Во врска со употребата на последните називи треба да се подвлече дека тие почесто означуваат месности што се наоѓаат во близината на пастиштата а сè помалку ги означуваат самите пастишта, од кои добар дел поради изменетите услови ја загубиле својата важност, а некои и не се повеќе во употреба.

¹ И македонските и турските примери ги даваме во оние облици (дијалектни) кои ги запишавме на теренот.

2.5. Се забележува дека се задржани и некои називи што ги означуваат месностите (ниви и помали површини) според 1) нивната положба: *Балар алии* (Бекирлија), *Балар арди* (Каратманово), *Баир алии* (Дорфулија); 2) според културата со која биле засадени: *Армушлук* (Селце), *Ески балар* (Дорфулија), *Бадемлак* (Селце), *Корија* (Дорфулија, Милино), *Гаур балари* (Џумајлија), *Каваклија* (Софилари) или 3) според обликот и големината: *Тушук*, *Кожа шарла*, *Чукур*, *Кожа ендек* (сите во Џумајлија).

2.6. Се задржуваат исто така и имињата на некогашните маала и тоа повеќе за означување дел од селото отколку род од населението. Спореди: *Черкес мале*, *Дерџи мале* (Драгоево), *Кариш мале* (Милино).

2.7. Од овие неколку примери се гледа дека често се работи за сложени турски топоними и микротопоними во чиј состав како една од компонентите, влегуваат зборови од типот *баир*, *дере*, *корија*, *орман* кои инаку се распространети во македонската топонимија (сп. *Баир* и *Курделес* во Битола, *Корија* во Крушово, *Караорман* и сл.), а некои и во географската терминологија (сп. *баир*, *орман*, покрај *сриш*, *шебе*).

2.8. Не завлегувајќи подетално во лингвистичките и екстралингвистичките фактори што го обусловиле зачувувањето во употреба на најголемиот дел од турските географски и топографски називи, би сакала само да укажам на значајната посредничка улога на постарите македонски доселеници во преземањето и нивното понатамошно предавање. Од не помало значење исто така е и фактот што македонското население во мали групи и постепено ги населувало селата од кои, со скоро ист динамизам, се иселувало турското население.

3.0. Турските топоними и микротопоними, како и лексичките заемки, во најголем број случаи го задржуваат и својот надворешен и својот внатрешен облик, макар што се примани само акустички, по устен пат. Но, и покрај ова, при запишувањето и анализата на собраниот материјал, констатиравме дека се izdelуваат и такви називи што претрпеле извесни промени кои ја засегаат а) фонетската и б) морфолошката структура на топонимите.

3.1. а) При фонетската адаптација на турските топоними се спроведува редовно замената на турските вокали од преден ред *ö* и *ü* кои ги нема во гласовниот систем на македонскиот јазик со вокалите *o* и *y* (сп. *Yürük* > *Јурук*; *köy* > *ко*, *кјо*, *күј* / во Селце *Кјо алии* а во Џумајлија *Күј алии* за турското *Köy alii*). Турскиот темен вокал *i*, во зависност од говорната област на која и припаѓале преселниците, се задржува или пак се предава со *a*, а односно со *y*. Оттаму и се објаснуваат варијантите *Памуклак*, *Памуклак*, *Памуклук* кои ги запишавме во с. Дорфулија. Карактеристичната за турскиот јазик протетична употреба на вокалот *i* пред консонантски групи не се среќава. Така имаме *Шииш јоли* наместо очекуваната форма *Иииши јоли*. Во ваква форма микротопонимот го употребува и турското население.

3.1.1. Кога се зборува за фонетското адаптирање на турските топоними, треба да се укаже исто така и на тоа дека турските долги вокали, добиени со губењето на интервокалното *ğ*, се контрахираат во изговорот на македонските говорители. Таков е случај со *Сар јоли* за

месното *Şiir yolu*, *Ески бајар* за *Eski baalar*, *Черкес маџе* за *Çerkes mahalle*, *Дермен јоли* за *Deermen yolu* (сп. лит. тур. *şîîr, bağ* (пл. *bağlar* /, *mahalle, değirmen*).

3.2. Што се однесува до прашањето за степенот на адаптирањето на турските топоними кон македонскиот акцентен систем, макар што ова прашање е од посебен интерес, поради карактерот на овој прилог не се задржуваме на него.

3.3. б) Стремежот да се адаптираат турските месја и имиња кон морфолошкиот систем на македонскиот јазик ги зафаќа главно суфиксалните образувања и сложените називи. Се забележува дека со поголема фреквентност се јавуваат суфиксите: *-(u)ja* | *Дорфули-ја, Ерцелија*; *-и (ци)* | *Софилар-и, Коселер-и, Канаџлар-ци*; *-ино* | *Караџа — ли-но, Сарамзали-но* | кои не го менуваат значењето на турските образувања. Во најголем број случаи се запазува и граматичкиот број. Со ваквото проширување на турските топоними, често и со истозначни суфикси (сп. тур. *-lar, -ler* (пл.) кое соодветствува на мак. *-и(ци)*), се наголемува значајно категоријата на хибридите и тавтолошките образувања.

3.3.1. Не се ретки исто така случаи на отстаѓање на турските наставки и конструкции со кои се изразува припадноста или на нивното заменување со соодветни македонски наставки. Така среќаваме: *Вакафска копија, Јусуф дера, Селеник јол*, за тур. *Vakıf korisi, Yusuf(un) deresi, Selenik yolu*.

3.4. Во извесни случаи доаѓа и до поголеми фонетски и морфолошки промени на адаптираниот топоним кои го изменуваат до голема мера неговиот лик. Во овие случаи фонетско-морфолошките промени се манифестираат преку слевање и скратување на одделни елементи. Покарактеристични се следните неколку случаи: *Хамзабегово, Цигимирици, Огујол, Јелишциеје* за тур. *Hamza beklî², Hacı Demirli* (преку *Хаџи Димирици*), *Oclun yolu* (Цумаџлија), *Yıldız tepe* (Дорфулија).

3.5. Забележавме извесно трансформирање на етимолошкото значење, поради семантичко доближување, по пат на народна етимологија. Така: *Цезаур, Цезијар* (Дорфулија) за *Seza yeri* (тур. *seza* „казна“ и *yer* „место“) секако по аналогија со муслиманските лични имиња од типот *Цеваир, Узеир* и сл.; *Кариш џрла, Криш џрла* (Дорфулија) за *Karşı tarla* (< тур. *karşı* „од друга страна“ и *tarla* „нива“), приближување на тур. *tarla* со слов. *џрла, џрло* забележавме и во Селце (сп. *Узун џрла* и *Кари џрла*); *Кабаур, Кабајр* (Каратманово) за *Kaba yer* (< тур. *kaba* „посно“ /овде/ и *yer* „место“) и сл.

4.0. По однос на хибридите би можеле да констатираме дека доколку ќе се алстрахираат оние образувања создадени со помошта на морфолошките елементи, топонимиката од овој крај поседува релативно мал број вакви образувања и дека без оглед на тоа дали настанале во турската или македонската јазична средина, се упогребуваат и понатаму без некои покарактеристични измени. Сп.: *Виран лака* (Бекирлија),

² Во овој облик топонимот е запишан и кај Евлија Челебија (ср. *Puîyöhis*, Сарајево, 1957, т. II, стр. 98) и кај В. Кичов (ср. *Македонија, етнографија и сѐиштиника*, Софија 1900, стр. 232).

Карпа гереси и Слатина чесмеси (Драгоево), *Пош чесма* (Софилари, Горно мало и Пошка сити (Милино), *Вриник баши* (Каратмавово).

4. 1. Во врска со ова паѓа в очи дека кај македонското население нови образувања од овој тип се релативно ретки, додека кај турското население се почести. За разлика од ваквото минимално образување на хибриди кај македонското и турското население ситуацијата кај влашкото население е поинаква. Така констатиравме дека хибридниите образувања со турски и македонски лексички и морфолошки средства се многу чести особено кај она влашко население кое живее во „мешаните“ села. Оваа констатација се однесува исто така и за калкирањето и адаптирањето (фонетско и морфолошко) на македонските и турските топоними.

5.0. Но, и покрај ваквата широка распространетост на турската топонимастичка номенклатура на ова подрачје, се забележува дека веќе се начнати некои процеси што водат кон намалување на процентот на називите од турско потекло. Ова квантитативно намалување на турските топоними што е скоро незабележливо, се манифестира во три вида: а) исчезнување, б) калкирање и в) заменување на турските топоними.

5.1. а) До скоро на полно исчезнување на низа топоними од турско потекло доаѓа најчесто во случаи кога по иселувањето на Турците нивните села остануваат на полно ненаселени. Во најново време меѓу таквите напуштени села спаѓаат штипските *Ебейлија*, *Кучилаш*, *Мал Габер*, *Скандалици*. Турските топо- и микротопоними исчезнуваат и како резултат на изменетите социјално-економски услови. Во последните години ова се забележува особено по извршената арондација на земјата и создавањето на поголеми „блокови“ од страна на земјоделските стопанства. Во вакви случаи имињата на одделни месности што влегле во составот на арондираните комплекси се губат, а се задржува само едно од нив со кое се именува понатаму целиот блок. Така во селото *Џумајлија* од неколку стотини парцели образувани се следните седумнаесет блока: *Ѓубре ачак*, *Џумалиска мера*, *Сарамзаска мера*, *Ќоселери* (под линија), *Јусуф Деде*, *Орпа баир*, *Палаш*, *Дорфулиска мера*, *Машашлак*, *Курш мезарлак*, *Карашманова мера*, *Меѓуцаш Карашманоски*, *До магазин*, *Љепа ситрана*, *Ливади*, *Ќоселерска мера*, *Две куќи*, од кои како што се гледа, само некои се образувани од старите турски називи. Со ова несомнено се намалува не само бројот на турските топоними туку општо осиромашува активниот топонимастичен инвентар со кој располага населението.

5.2. б) Макар што калкирањето овде не го среќаваме често, сепак се забележува дека приличен број топоними и микротопоними од турско потекло исчезнува од употреба и по овој пат. Инаку, почесто се калкираат сложените турски образувања и тоа оние чија внатрешна страна е разбирлива, јасна. Сп.: *Вучи гробишпа* (Дофрулија), *Сипаро Лојзе* (Селце), *Мал Габер* и *Голем Габер* за турските: *Kurt mezarlık*, *Eski baalar*, *Küçük Gaber* и *Büyük Gaber*³.

³ Хибридниите образувања *Küçük Gaber* и *Büyük Gaber*, настанати на турска почва и запишани во овој облик и кај Кичов (op. cit.) се називи на две села. Некогашното чисто турско село *Мал Габер* денес е сосем иселено.

5.2.1. Овде спаѓаат и следните називи: *Нај село* (Џумајлија), *Пош село*, *Ујирина* (Дорфулија) и *Сува река* (Милино) за турските *Küyükarsisi*, *Küyükaltı*, *Uva* (лит. *ova*) и *Kurı dere*. Овие примери ги издвојуваме затоа што не е исклучено во некои од овие случаи да не се работи за вистинско калкирање, туку за создавање на домашен назив кој за означување на месноста тргнува од истата карактеристика.

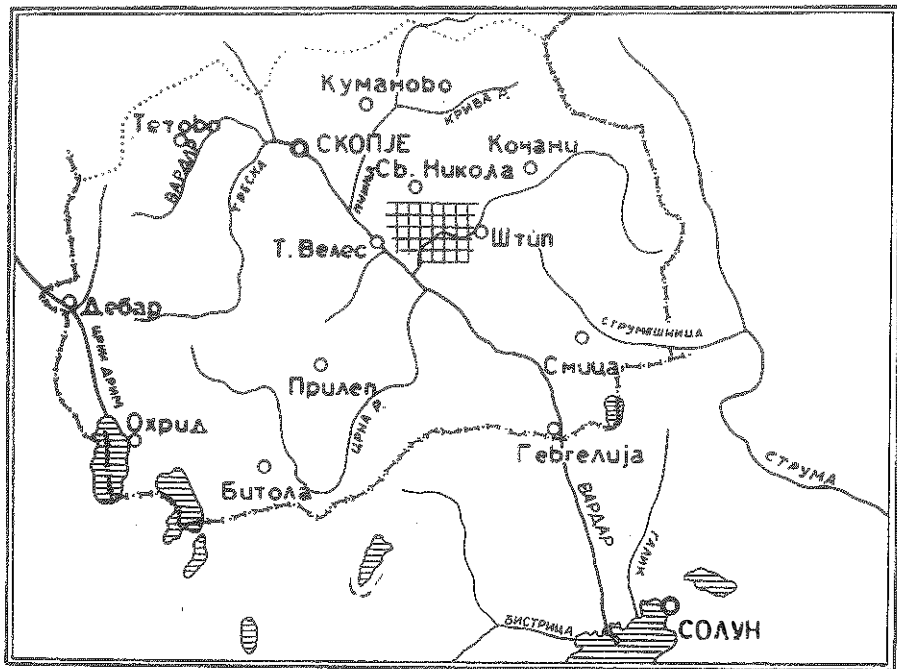
5.2.2. Блиски до овие примери се и оние случаи кога кај македонското население за една иста месност се среќава паралелна употреба на два називи од кои едниот од турско а другиот од македонско потекло. Така на пример кај постарата генерација Македонци која минала низ фазата на билингвизмот се слуша *Мезарлак*, а кај младата *Гробишница* (*шурски*), бидејќи за неа значењето на турскиот назив е нејасно, немотивирано. Сметаме дека и во случајов не се работи за вистинско калкирање туку за паралелизам кој нужно се јавува во дадената ситуација. Нема сомнение дека подетална анализа на диференцираната употреба на турските топоними која е во зависност со староста на говорителите, степенот на билингвизмот, времето поминато во симбиоза и слично, ќе даде не само значајни резултати туку секако и ќе открие нови процеси што се во тек.

5.3. в) Што се однесува до намалувањето бројот на топонимите од турско потекло поради нивното заменување со нови топоними, образувани во македонска јазична средина, треба веднаш да се рече дека такви не забележавме. Исклучок од ова претставуваат оние случаи кога во селото се изградени нови покарактеристични објекти како *школо*, *брана*, *трансформатор* и сл. Овие објекти се наложуваат во свеста на луѓето како ориентири при просторното определување и именување на одредени месности. Тие постепено се оформуваат во називи на месности и ги изместуваат старите називи. Од овој вид се предлошките образувања (најчесто со *кај*, *пош*, *наш*) како: *Пош магазиније* (Селце), *Кај игралишница* (Џумајлија), *Кај трансформатори* (Дорфулија), *Пош школо* и *До резервари* (Милино) и сл. До нови именувања доаѓа и во случаи кога се работи за поголеми површини засадени со нови култури: *Кај ѓраскарникои* (Џумајлија и Милино), за поранешното турско *Sazlı çair*, *Кај баџемарникои* (Џумајлија), за поранешното *Orta bair* и друго.

6.0. Од досега изложените примери се гледа дека процесите на исчезнување, калкирање и замена на турската топонимска номенклатура во оваа област кои јасно водат кон славизирање и трансформирање на досегашниот топонимичен систем, се наоѓаат во својата прва фаза и засега ги зафаќаат само некои одделни категоријни топоними и микротопоними. Овие процеси се несомнено понапреднати во оние области на Македонија во кои турското население не било толку компактно. Но, и покрај тоа, како што видовме во првиот дел од нашето излагање, фондот на турскиот топонимичен материјал е главно задржан и сеуште и дава посебен печат на топонимичката слика на оваа област.

6.1. Анализираниите примери сведочат уште еднаш и за стабилноста на топонимичката во јазикот. Но, овие примери покажуваат исто

така дека во тек на еден подолг период и таа се менува незабележливо
но сигурно. Оттаму и потребата од редовното регистрирање на варијан-
тите, особено во подрачја каде што не се работи само за дијалектни и
административни варијанти, туку за варијанти кои се резултат на повеќе-
јазичноста на населението. Собирањето и анализата на таквите варијанти,
дублети и паралелизми ќе помогне не само во изучувањето на синхро-
ниот туку и дијахронниот топонимистичен профил. Ако се земе предвид
фактот на скоро комплетен недостиг на пишани споменици со постари
топоними и микротопоними, тогаш е уште појасна важноста и потребата
на ваквите изучувања.

Дел од областа населена со турско население

Блаже Конески

ДИФЕРЕНЦИЈАЦИЈА И ПОЛАРИЗАЦИЈА НА МОРФЕМИТЕ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

1.0. Зборувајќи за основните фактори на морфолошкиот развoтoк на јазикот, В. А. Богородицки ја определува диференцијацијата по следниот начин: „Процес диференцијации состои в тоу, что разновидности той или другой морфологической части не вытесняются действием аналогии, но сохраняются, получая различие или дифференцируясь по оттенку значения” (Лекции по общему языковедению, Казань 1911, стр. 125—126). И уште: „аналогия нивелирует морфологические разновидности с одним смысловым значением; дифференциация, напротив того, приспособляет подобные морфологические разновидности к новым смысловым различиям” (таму, стр. 127).

Во оваа работа ние излегуваме од едно пошироко сфаќање на поимот на диференцијацијата. Имено, разновидностите на дадена морфема не се диференцираат само кога со нив се сврзуваат различни нијанси на значењето. Тие можат да се разграничат и за да се постигне поголема изразност на формите (појава на поларизација на морфемите). И во едниот и во другиот случај имаме еден фактор што му се противставува на дејството на аналогијата и што, покрај другото, ги ослободува разновидностите од позиционата зависност од фонетски карактер, за да ги искористи конструктивно по некаков нов начин. Дали таа нова распределба ќе оди само до постигањето на поголема изразност на формите или ќе се сврзе и со разлики во нивното значење, или со уште некаква потреба за диференцирање — сето тоа спаѓа веќе во редот на различните конкретни пројави на суштински единствен процес.

1.1. Не можеме да се откинеме од впечатокот дека во работите по општа лингвистика не му се обрнувало доволно внимание на изучувањето на диференцијацијата — како да станува збор не за еден изразит фактор на јазичниот развoтoк (што знаеше да го истакне убаво В. А. Богородицки), ами за тенденција што се пројавува спорадично преку ограничени резултати. Но да останеме при една ваква претстава не ни дава пред сè самото тоа што во сушноста на јазикот е да диференцира, да изнаоѓа начини како да ја предаде мислата извијансирано и изразито.

Поради тоа стои потребата да се пристапи поблиску кон изучувањето на факторот на диференцијацијата и да се расчленат појавите што

можат да се опфатат под тој поим. Кој тоа ние пристапуваме овде користејќи го материјалот што ни го предлага македонскиот јазик. Самото прибирање на таков материјал може да сведочи за опфатот на дејството на диференцијацијата во рамките и на еден јазик. Но без да се стремиме кон исцрпност во тој поглед, ние ќе го имаме предвид пред сè поблиското запознавање со тоа како и за кои потреби се користи диференцијацијата на морфемите.

Во нашето излагање ќе се задржиме прво на она што спаѓа во разликувачките средства на граматиката и лексиката. Ќе го засегнеме натаму исто така и користењето на разновидностите на морфемите за стилистички и експресивни цели, како и праќањето за тоа до колку некои екстралингвистички фактори причинуваат да се вклучат тие разновидности во социјалното и др. расчленување на јазикот.

Во областа на граматиката, на морфолошко ниво, се налага да се разделат случаите кога тие разновидности се сврзуваат со разлики на значењата од случаите кога со нив се постига само поголема прозирност, изразност на морфолошкиот строеж на формите.

2.0. Ако аломорфите не се сврзуваат со диференцирањето на значењата, како еден меѓу посебните случаи, што сега ќе ги разгледаме, се јавува тој, кога нивниот избор се определува од потребата да се обележи појасно границата на морфемите. Во западномакедонското наречје две разновидности, *в* и *во*, потекнуваат од стариот предлог *въ*. Ова целење станало во резултат на губењето одн. вокализирањето на ерот во тој предлог, при познатите фонетски услови. Разновидноста *во*, меѓу другото, доаѓа редовно пред именки што почнуваат со *в*, *ф*: *во* *вир*, *во* *вода*, *во* *вурна* / *во* *фурна*. Бидејќи македонскиот обично ги отклонува удвоените согласки, изборот на *во* е овде единствен начин да се истакне границата на морфемите. Инаку, ако именката почнува со друга согласка, а е нечленувана, иде *в* (*в река*, *в море*, *в граг*), зашто тогаш нема опасност да се затемни границата на морфемите.

2.1. Делимитацијата на разновидностите може да се обусловува од некои односи што ги налага системот. Пример за тоа пак ни дава предлогот *в*, *во*. Со заменките се избира разновидноста *во*: *во* *мене*, *во* *него*, *во* *нив*. Имено, во западномакедонското наречје, сите предлози, со исклучок на *освен* и тросложните *заради*, *ипради*, *наспрошти*, во оваа позиција го носат акцентот врз себе. Таа особеност ја елиминира овде неслоговната форма *в*, на која не може да се пренесе акцентот.

2.2. Постигањето на еден вид контраст со изборот на аломорфите претставува уште еден начин на нивното разграничување, без да се сврзува тоа со диференцирање на значењата.

Во повеќе говори и во македонскиот литературен јазик множинската наставка кај еднословните именки од м. род се јавува во разновидностите *-ови*, *-еви* (*-ој*, *-еј*). Во нив имаме трага од некогашната различна промена по тврди и меки основи. Меѓутоа, меките консонанти во македонскиот главно затврднале, и таа разлика не е веќе дејствена. Во однос на денешната распределба на разновидностите на споменатата множинска наставка го забележуваме следното. Аломорфот *-ови* иде не само по тврди консонанти, ами и по такви што некогаш биле или уште

се меки: *лебови, ножови* (и *ножеви*), *шељови*. Употребата на аломорфот *-еви* е многу поограничена. Сепак, освен при некогашните меки основи, тој може да се сретне во извесни случаи пренесен и кај именки што завршуваат на тврд консонант. Таа појава е добро позната во централните говори, особено во велешкиот.

Можеме овде да забележиме еден нов момент во распределбата на аломорфите, поради кој и наставката *-еви*, инаку во отстапување, добила извесна поткрепа. Имено, ако во еднословната именка се содржи вокалот *e*, единствено можна е денеска наставката *-ови*: *еж-ови, меч-ови, змеј-ови, кеј-ови, шељ-ови*. Од друга страна, аломорфот *-еви* се пренесува главно, иако не единствено (сп. *сџудеви, гласеви, мразеви*), во случаи кога именката го содржи вокалот *o*: *нос-еви, мосџ-еви, сџол-еви, вол-еви* (покрај *носови* итн.) и сл. Дури, по нормата на македонскиот литературен јазик тој се устанува како единствен до колку именката завршува на *j*, а не го содржи вокалот *e*: *броеви, сџроеви, краеви* (во дијалектите и *бројови* итн.). Всушност и овде повеќето именки се со вокалот *o*, па тоа и ќе биде поважно за изборот на наставката отколку фактот што тие завршуваат на *j*.

Станува по ова јасно дека во соодносот *еж-ови: сџол-еви* имаме случај на поларизација на морфемите со постигање контраст меѓу вокалот од основата и наставката. Контрастот *e: o, o: e*, како еден вид „звучкопис“, се користи за веќе споменатата цел на појасно истакнување на границата меѓу морфемите. Случајот е показателен за тоа и до какви фини нијанси може да стигне диференцирањето во употребата на разновидностите на една морфема.

Уште еден пример за распределување на граматичките елементи по контраст ни предлага западномакедонското наречје (и литературниот македонски јазик) со своите партиципни форми: *женеи, ранеи, гонети* (од постарото *женен, ранен, гонен*). Елементот *-и* се поставува во контраст спрема *n* на кое завршува основниот глаголски дел. Така и кај глаголите од *e*-група: *сџианџи, кренџи, легнаџи*. Ако основниот глаголски дел не завршува на *n* (и тв: *баџаџи*), се избира разновидноста *-(e)n*: *бран — берен, носен, шејан*. При објаснувањето на формите како *женеи* обично се оперираше со поимот на дисимилација. Гледаме дека таквото објаснување, што работите ги остава на едно друго ниво (фонетското), ја одминува сушноста на појавата која се состои во постигањето на поголема изразност на морфемите.

3.0. Користење на аломорфите за диференцирање на значењата среќаваме како на морфолошкото, така и на лексичкото и синтаксичкото рамниште. На морфолошкото рамниште, еден вид претставуваат оние случаи кога изборот на аломорфите пак врши заправо делимитативна функција. Бидејќи се работи за целосни форми, со тој избор се отклонува опасноста од хомонимија било во рамките на една граматичка категорија било и во соодносот меѓу две граматички категории. Така, од двете разновидности на вокативната морфема во ж. род *-o* и *-e* се избира последнава во имињата како: *Рајке, Василке, Јанке*. Со тој избор се избегнува хомонимијата со вокативната форма од соодветните машки имиња: *Рајко, Василко, Јанко*. Имаме, значи, еден нов чинител во прераспредел-

бата на споменатите наставки, изделени поради некогашната разлика меѓу промената по тврди и меки основи. Нешто аналогно гледаме и во прераспределбата на наставките -е и -у за вокатив кај именките од м. род. Наставката -у ја изместила наставката -е во случаите како *волку, волу, сираку*, поради тоа што така се поставува јасна граница спрема деминутивните форми *волче, воле, сираче*. Поголемата изразност пак го определува изборот. Тоа ги доближува овој вид појави до оние што ги разгледуваме погоре. Разликата се јавува во тоа што овде поларизацијата на наставките не се потчинува на внатрешното членење на врзаните форми, ами разграничува слободни форми, со што засега и во односите по значење.

3.1. Во глаголскиот систем на источното наречје многу видна улога во обележувањето на морфолошките категории има изборот на акцентираниите и неакцентираниите разновидности на дадени морфеми. Така односите *а:á, е:é* се користат за диференцирање на 3 л. едн. во презентот и аористот: *вика, гојде* (презент): *вика, гојде* (аорист).

3.2. Можеме да посочиме повеќе случаи на сврзување на аломорфите со посебни лексички значења. Некои разновидности што се искористиле по таков начин и овде стојат по потекло во врска со промената на еровите. Во соодносот *момче:момоче* првата форма денеска значи „млад човек“ а втората, со востановен вокал, „главениче, овчарче, говедарче“. Наспрема збор „единица на говорот, реч“ имаме *собор* „некакво собрание, некакво општествено тело“. Во најново време е искористена уште една можност за диференцирање на значењата во ова зборовно гнездо со тоа што е создаден неологизмот *собир*. Во македонскиот литературен јазик се прави терминолошка разлика меѓу *собор* и *собир* (Просветно-културниот собор на Собранието на СРМ, но: Собир на избирачите во една изборна единица). Наспрема *згреши* „направи каква било грешка“ *согреши* значи „предаде се на грешна постапка или мисла“. Меѓутоа во овој пар чисто лексичките разлики се сврзуваат и со посебни стилистички нијанси, бидејќи *согреши* е јасно обележаено како збор влезен од црковниот јазик. Наспрема формата за свршен вид *земе*, се јавуваат во несвршениот вид разновидностите *зима* и *зема*. Првата од нив е обопштена пред сè во источните говори. Во некои западни говори е, напротив, обична формата *зема*. Сепак, во нив е познато и *зима* но се сврзало само со едно специјално значење на овој глагол — „собира, зафаќа“: *не зима йовеќе вреќава*. Така и во изразот: *нигде не го зима*.

И некои консонантски редувања служат за диференцирање на лексичките значења. Во литературниот јазик се сврзуваат обично две значења со дијалектните разновидности: *немошен* „болен, постанат“ (*немошиница* „болест“) и *немокен* „бесилен, слаб“. Формата *ишиан* претставува актуелна форма за глаголската придавка од *иши* во повеќе македонски говори (и во литературниот јазик). Постарата форма *ишан* во тие говори е станата чиста придавка со значење „шарен, убав“.

Лексички и морфолошки разлики сврзани со местото на акцентот во западномакедонското наречје имаме во паровите *годи́нава, зима́ва*, *ле́шово* (именки со член -ва): *годи́нава, зима́ва, ле́шово* (прилози за време). Во следниов случај местото на акцентот ги диференцира различните

значења во заемки примени во поново време: *кайела* „женска шапка“; *кайела* „црква“. Првиот збор е влезен широко во народниот јазик и се адаптирал по акцентот, а вториот се употребува главно во литературниот јазик.

3.3. Диференцирањето на лексичките значења со помошта на аломорфите не се ограничува само на одделните зборови, ами се забележува и во синтагми. И за ова убав пример ни дава распределбата на *в* и *во* во западномакедонското наречје. Со имињата на деновите на неделата се можни три комбинации на тие аломорфи и секоја од нив изразува посебна лексичка нијанса, на пример: *в среда* „идната среда“, *во среда* „во која да е среда“, *во средина* „минатата среда“. Акцентираниите и неакцентираниите разновидности на морфемите играат во западномакедонското наречје улога во разликувањето на значењата на синтагмите: *од камен* (*огрџа од камен*) наспрема *од камен* (*риџа од камен*), *до ручек*, *дојладне* „претпладне“ наспрема *до ручек*, *до џладне* („до часот на ручекот“, сп. има *ушито доста време до ручек*, *до џладне*).

3.4. И извесни реченични типови се определуваат со изборот на аломорфите. Така во западномакедонските говори имаме од една страна *ишшо рече?* (прашална реченица), а од друга *ишшо рече* (односна реченица). Акцентираниите разновидности на *ишшо* во тросложни целисти определува една реченична врска, а неакцентираниите друга. Во македонскиот литературен јазик постои стремеж да се издиференцираат разновидностите *зоишшо* и *зашшо*. Првата служи за воведување на прашални а втората на причински реченици: *Зоишшо дојде?* — *Дојдов зоишшо не можев инаку*. Оваа распределба е сосем нова појава, непозната во дијалектите.

4.0. Ке укажеме сега кратко на користењето на аломорфите за стилистички цели, а потоа и за целите на експресивната функција на јазикот.

Наспрема стилски неутралната форма *свилена* (*свилена кошула*) формата *свилна* му е својствена само на поетскиот јазик. Такво обележје носи и *милна*, *милно*, од која денеска дури нема ни форма за машки род наспрема *мил* (*милен* се среќава само во народната поезија). Слично на ова *сшудна* (*сшудна вода*) итн. е карактеристично за јазикот на поезијата, наспрема обичната форма *сшуден*.

4. 1. Аломорфот *во*, употребен со нечленувани именски служи за нивно посебно логичко истакнување: *во море* (а не *во река*). Инаку, ако нема потреба од такво истакнување, иде *в*: (*влезе*) *в море*. Во составите како *во вода*, *во вир*, каде што, видовме, изборот на *во* е определен од сосем друга причина, тоа веќе не може да служи за логичко истакнување на именката, ами таа улога ја презема преносот на акцентот (*во вир*, а не *во вир*). Со посебна експресивност се одликува во западното наречје формата *ошџде* наспрема обичната *бишџде*. Освен поместувањето на акцентот имаме овде и удолжување на акцентираниот и. Формата *ошџде* ќе се чуе во ситуација кога сака некако едновремено да се даде до знаење дека некој веќе доста се оддалечил.

5.0. На распределбата на аломорфите можат да влијаат и некои екстралингвистички фактори. Тогаш таа се сврзува со оние елементи што го диференцираат јазикот од социјална, професионална и др. гледна

точка. Интересен пример среќаваме во следната подробност во распределбата на вокативните форми од *човек*: *човече* и *човеку*. Во прилепскиот говор жената му се обраќа на својот маж со формата *човеку*. На овој избор сигурно влијаела формата *мажу*, што се употребува во иста говорна ситуација како *човеку*, па и почесто од неа. Така дури и некои карактеристики на фамилијарниот јазик се опираат на посебниот избор на аломорфите. Вокативната форма без наставка *браји* ќе се употреби во прилепскиот говор само во обраќање кон друг човек а не и кон родниот брат. Како немаркирани се јавуваат во овој случај формите со наставка: *брајне*, *брајну*. Исто во прилепскиот говор среќаваме двојствени форми како *женава*, *дејшево*: *женаа*, *дејшео*. Губењето на интервокалното *в* во ваквите случаи не се обопштило, зашто се јавила пречка во граматичката прозирност на членските морфемии *-ва*, *-во* и сл. Интересно е дека оваа двојственост послужила за целите на социјалната диференцијација на говорот: формите како *женаа*, *дејшео* се карактеристични денеска за говорот на селаните и се користат свесно при имитирањето на нивното зборување. Со оглед дека тоа станува во рамките на еден говор, во кој инаку сосуштествуваат разновидности како *йознива* — *йознаа* (3 л, едн. презент), без да се издиференцирале по истиот начин, јасно е дека тука не се работи за диференцирање на дијалектот обусловено од чисто просторниот фактор.

6.0. Иако нашето излагање не си постави за цел да го опфати исцрпно материјалот што го дава за ова прашање македонскиот јазик, од изнесеното се гледа дека факторот на диференцијацијата игра неопходно важна улога во јазикотворечката дејност. Неговите резултати не се сведуваат само на единични случаи, ами засегаат и цели граматички категории. Извесни видови на користење на аломорфите јасно се изделуваат и со тоа поблиску се вникнува во карактерот на појавите што спаѓаат во овој опсет. Кога се работи за врзани форми, имаме избор на аломорфите што ја обезбедува поголемата изразност. Притоа начините на обележување на морфемните граници можат да бидат различни. Кога се работи за слободни форми, диференцирањето обезбедува поголема изразност преку отклонувањето на евентуалната хомонимија или обезбедува предавање на различни граматички и лексички значења со помошта на аломорфите. Кон тоа се придружуваат уште и потребите на стилистиката и на експресивната страна на јазикот, како и дејството на извесни екстралингвистички фактори во распределбата на аломорфите.

Благоја Корубин

ТУГИОТ АКЦЕНТ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЛИТЕРАТУРЕН ЈАЗИК

Туѓиот збор влегува во македонскиот јазик адаптирајќи се, по правило, како и во секој друг јазик, кон неговата фонолошка и морфолошка система. Исклучок, во првиот случај, прават некои зборови со вокално *л*, како: *ансамбл*, *монокл*, *ценџмен* и др.; а во вториот, некои именки со необичен за македонскиот јазик завршок, како: *дејби*, *жири*, *инишерџу*, *рагу* и др. (како посебен случај се јавуваат тука и некои придавки примисли некогаш од турскиот јазик, како: *кајмаклија*, *серџи*, *шербене*, а по некоја и од други јазици примена во најново време, како *фер*, *феш* — што имаат само една форма за сите три рода).

Акцентот, меѓутоа, претставува едно посебно својство на туѓиот збор, кое тој може да го задржи пократко или подолго време, а во определени услови и како трајно својство, и по влегувањето во македонскиот јазик, иако со него останува надвор од установената система на овој јазик. На тој начин, во македонскиот литературен јазик денеска, кој се карактеризира со фиксиран таканаречен третосложен акцент, се појавува кај зборови од другојазично потекло еден друг, за него необичен акцент: на последниот или на претпоследниот слог на зборот. Живеејќи во овој јазик, тој туѓ акцент е постојано изложен на притисок од неговата установена акцентска система (ја имаме предвид овде само третосложната система на литературниот јазик, како и на оние говори од кои тој во својата основа израсна), та во резултат на тоа се постојано присутни и процеси на акцентска асимилација на туѓи зборови. Таа се вршела стичијно и особено некогаш, при отсуството на литературнојазични норми, а се врши во определена мера и денеска.

Зборовите, на пример, што доаѓале во соодветните наши говори од грчкиот јазик (во постаро, како и во поново време, и тоа главно по говорен пат) се скоро сите акцентски адаптирани кон веќе споменатата система на тие говори и голем број од нив како такви се јавуваат денеска и во литературниот јазик. Така, имаме: *ваган* (наспрема: βαγάρι), *дрмон* (δρομόνι), *лимон* (λεμόνι), *фусџан* (φουστάρι); *мусџак*, *мусџаки* (μουστάκι); *дикел* (δικέλλι), *куџел* (κουτάλι); *калай* (καλόπους), *илиџар* (πλιθίρι) итн.; потоа: *јагурџа* (αγουρίδα), *паламџа* (παλαμίδα); *илџа* (χιλιάς, ген. χιλιάδος), *ламџа* (λαμπάδα), *лиџа* (λιβάδι), *клицура* (κλειτούρα), *салџура* (σαλμούρα), *камара* (καμάρα), *џера* (χολέρα), *шаџерица*, *маџија*, *красџи* итн. итн.

Многу ретки се зборовите од ова време што ги имаме денеска во литературниот јазик со туѓ акцент. Тоа се најчесто имиња, како што се, да речеме, имињата на месеците *јануари*, *февруари*, *септември*, *октомври*, *ноември* и *декември* (дојдени кај нас пак преку грчкиот јазик), кои се всушност книшки форми, со завршок необичен за нашиот јазик и како такви примени во литературниот јазик. Инаку, во соодветните народни говори и кај нив е извршена определена морфолошка, а заедно со тоа и акцентска адаптација: *јануарија*, *февруарија*, *септемврија* итн., која можела и може да биде прифатена и од литературната норма.

Ист е случајот со зборовите што доаѓале од турскиот јазик — и тие се скоро сите акцентски адаптирани. На пример: *ајван* (*havvan*), *ама* (*hamal*), *бакал* (*bakkal*), *баќиши* (*baħšiš*), *чаѓор* (*cađır*), *чаѓир* (*cađır*), *анама* (*hanım*), *баќлава* (*baklava*); *чаѓе* (*cađde*), *еѓе* (*eđe*), *еѓеле* (*hergele*), *фајѓе* (*fađde*); *ексик* (*eksik*) итн., итн.

Лексички елементи од поголемите западноевропски јазици, особено од италијанскиот и францускиот, проникнуваат во позначителен број во македонскиот јазик, како и во другите балкански јазици, во поново време, повеќето во текот на деветнаесеттиот век и наваму. Тие доаѓаат во тоа време најчесто пак преку новогрчкиот и преку турскиот јазик. Кај зборовите што влегувале брзо во поширока и секојдневна употреба и тогаш обично се вршела акцентска адаптација. Имаме: *иќаши*, *форишуна*, *буќеи*, *жаќеи* (нар.: *чаќеи*), *иќашилон*, *иќашиони* (нар. и: *пантолом*, *пантоломи*), *иќашифел*, *роман*, *балкон*, *иќашион*, *иќашион*, *иќашигал*, нар. *авуќаи* (лит. *авоќаи*), нар. *куманѓир* (лит. *команѓир*), *жандар* (*јандар*), *министер*, *кураж*, *кафе* итн. Дека тоа адаптирање било еден краток или подолг процес, во зависност од ред моменти, покажуваат некои случаи на двојно акцентирање (со домашен и со туѓ акцент), како: *билеи* и *билеи*, *офицер* и *офицер*, *каскеи* и *каскеи*, *кашишал* и *кашишал*, *салон* и *салон*, *митралез* и *митралез*, *маневра* и *маневра* и др.

Во овој период, меѓутоа, веќе се забележуваат еден поголем број зборови кои, задржувајќи се главно во јазикот на градските средини, го запазуваат и својот оригинален акцент. На пример: *фурќеиша*, *чоколадишо* (денеска: *чоколад*, -ада, -адо — со сè уште неустановена со нормата форма), *конзуладишо*, *билјаришо*, *ливанџи*, *цимениџи*, *јомаѓа*, *мармелаѓ*, *бомбони*, *балон*, *иќаѓа*, *генерал*, *автомобил*, *аројлан*, *грамфон*, *милионер* и др. Повеќето од овие зборови влегоа со тој акцент, до колку ја задржаа таа форма, и во литературниот јазик. Уште пред неговото установување, значи, пред установувањето на литературнојазичната норма, приличен е бројот на туѓите зборови што живеат во нашиот јазик неадаптирани кон неговата акцентска система.

По установувањето на македонскиот литературен јазик и при неговиот, како што е познато, необично брз развој доаѓа до нагло збогатување на неговиот речник со туѓи зборови, кои навлегуваат, така да се каже, во маси. Тука е, на прво место, таканаречената интернационална лексика, која станува се пообемна и поинтегрален дел на тој речник. Патиштата по кои таа проникнувала и проникнува во нашиот јазик се најразлични. Неоспорен е, меѓутоа, и сосем разбирлив факт дека како главен посредник тука се јавува српскохрватскиот јазик,

подведат скоро целосно под единствена норма, врз основа на нивната акцентска состојба во самата говорна практика. Во таа практика, меѓутоа, се постојано присутни тенденциите и кон акцентско вклопување на туѓите зборови во системот, кои се толку посилни колку што се пошироки границите на таа практика. Во резултат на тоа, и покрај установената норма, и покрај споменатиот силен отпор на групите, доаѓа до одделни пробиви на таа система во нив. Се разбира дека тие пробиви настануваат првенствено кај оние зборови од тие групи што влегуваат во сè поширока и почеста употреба и кои, освен тоа, со некои други моменти и својства полесно се подаваат на акцентска асимилација.

Така, на пример, глаголот *организира* има денеска кај нас релативно широка и честа употреба. Но тој сепак уште не станал *организира*. Додека глаголот *неврва* се употребува скоро редовно така, со третосложен акцент (така е одбележан и во Речникот на македонскиот јазик). Во говорната практика глаголот *формира* (одбележан така и во Речникот) сè почесто веќе го среќаваме како *формира*, но глаголот *деформира* скоро никогаш како *деформира*. Уште некои вакви случаи кај глаголи од оваа група укажуваат на тоа дека извесна улога во овие процеси на акцентска асимилација игра и бројот на слоговите на зборот. Имено, зборовите со три слога (а уште повеќе, како што ќе видиме со два, какви што кај овие глаголи нема) полесно се приспособуваат кон македонскиот третосложен акцент отколку оние со повеќе слогови. Ние веќе многу често можеме да чуеме: *базира*, *групира*, *добира*, *дресира*, *масира*, *монтира*, *негира*, *јасира*, *јласира*, *ресира*, *сервира*, *шупира* и др., иако е, според нормата, и нивниот акцент на слогот *ир*: *базира*, *групира* итн.

Придавката од *литературира* нормално се акцентира на претпоследниот слог: *литературирен* (само за вец ќе се рече: *литературирен*); но придавката од *кулира* е скоро редовно *кулирен*, а од *фискулира* скоро редовно *фискулирен*.

Интересен е во овој поглед и случајот со придавките од именките на *-ог*, како *недагог*, *психолог*, *зоолог* итн. (што означуваат лица). Во говорната практика тие многу почесто се употребуваат со третосложен акцент: *недагошки*, *психолошки*, *зоолошки*. Сите вакви придавки од четири слога се така акцентирани и во Речникот, и тоа веќе се зема како норма. Меѓутоа, придавката од *археолог* е акцентирана на претпоследниот слог (*археолошки*). Исто така: *бактериолошки*, *минералолошки*, *метеоролошки* и др. Придавките со повеќе слогови, очигледно е, потешко се подаваат на асимилација, иако и кај нив има веќе колебање, бидејќи и тие не остануваат поштедени од притисокот на домашната акцентска система, што, впрочем, нашло одраз и во Речникот (придавката *еџимолошки* е одбележана со третосложен акцент). Можеме да кажеме дека е ситуацијата зрела сите овие придавки да се подведат под единствена норма, да не се остават ни овие поретки и понекогаш случајни отстапувања. Најверојатно е дека пробивот на домашната акцентска система кај овие придавки е спомогнат и од влијанието на српскохрватскиот јазик, но нема сомневање дека во тоа ја одиграле својата улога и самите тенденции на таа система, од кои не останеле поштедени ни споменатите.

вменки на -ог. Ние можеме исто така да го чуеме веќе кај некои од нив (пак трисложни) и изговорот: *педогог*, *психолог*, *зоолог* (но сè уште никако: *медиборолог*).

Така стои работата со оние групи зборови што се покажаа во акцентски поглед прилично стабилни и што го наложија својот акцент како норма. Скоро во сите од нив можат да се забележат извесни промени на домашната акцентска система, како оние што ги приведовме. Во јазикот денеска, меѓутоа, имаме и ред такви групи што се во овој поглед во голема мера разбени, кај кои во говорната практика владее големо акцентско колебање и шаренило кое, иако од гледна точка на литературнојазичната норма испаѓа доста необично, нашло свој одраз и во Речникот на македонскиот јазик. Причините за тоа се различни: патот по кој дошол зборот, неговата фреквенција, бројот на слоговите (како што ќе видиме, во овие групи се среќаваме со поголем број двосложни зборови), влијанието особено од српскохрватскиот јазик и др.

Зборот *моном*, на пример, во Речникот е акцентиран на првиот слог, а *полином* на третиот. Француските зборови *партизан* (во широка говорна практика се среќава и *партизан*) и *шарлаин* се акцентирани на последниот слог, а *ураван* на првиот; зборовите од типот на *ангажман*, *аманџман*, *париман* се акцентирани на последниот слог, а *иласман* (двосложен збор) на првиот; *индан* исто така (иако се слуша и: *пандан*); зборовите *екран*, *елан* се одбележани со акцент на првиот слог, како што се акцентира и *роман* (збор што е акцентски адаптиран уште одамна) — иако се слушаат исто така и како: *екран*, *елан*. Понатаму, имаме: *вазал*, *маршал* — а: *мегал*, *мешал*, *иешал* итн.; или, зборовите од латинско потекло или добиени на латинска основа: *вокал*, *локал*, *морал* — а: *иенал*, *регал* и др.; или: *еџнограф* — а: *географ*; *фактограф* — а: *фотиограф*; *моменти*, *ишени* — а: *акценти*, *ишмени*, *фермени*, *цемени*; трисложните и повеќесложните од типот на последниве се редовно со акцент на последниот слог: *аргументи*, *документи*, *експерименти*, *кофициенти* итн. Тоа го забележуваме и кај други зборови, што може да се земе како уште една потврда за тоа дека двосложните зборови акцентски најлесно се адаптираат во нашиот јазик. Имаме, на пример: *акушер*, *инженер* — а: *шифер*, *дублер*, *жонглер*; потоа: *ликер*, *малер* итн., итн. — голем е бројот на ваквите случаи, меѓу кои се среќаваат, како и во досегашните, доста нередности. Еве уште некој пример. Имаме: *балон*, *бонбон*, *куйон*, *жешон* — а: *беџон*, *жаргон*, *крејон*, *кесон*; *вокашив*, *гешивив* — а: *негашив*, *иозишив* (тоа што е *акузашив* може да се објасни и да се оправда со бројот на слоговите); *иилои* — а: *комлои*.

Кај соодветните придавки, кои можат да претставуваат посебно прашање од гледна точка на акцентот, ваквите појави се уште почести. Имаме: *кокетиен* — а: *конкретиен*; *егзактиен* — а: *компактиен*; *нормален* (трисложен) — а: *абнормален* (четирисложен); од една страна: *морален*, *неморален* — а од друга: *аморален*; а пак наспрема *легален* имаме: *нелегален*, *илегален*; или уште понеобично: наспрема *реален*, *реално*, *реалност* — стојат во Речникот: *нереален*, *нереално*, *иреален*, *иреалност*; *директиен* — а: *индиректиен* итн. — бројот и на ваквите случаи не е исцрпен со ова.

Очигледно е дека судирот меѓу оригиналниот, туѓиот акцент, од една страна, и домашниот, заедно со влијанието од други јазици што му се акцентски поблиски на нашиот, како што е српскохрв. јазик, од друга страна, доведува до акцентско растројување на групите, прво во самата говорна практика (до колебање, значи, во самото наше јазично чувство), до отстаѓање на помал или поголем број зборови од нив, побрзо или попостепено, и до онаа разновидност во нивната акцентска состојба што веќе ја покажавме. Акцентското адаптирање, како што наспоменавме, се врши низ разни процеси, а шаренилото е првиот резултат на тие процеси.

Јасно произлегува од тоа дека овие процеси мораат да претставуваат постојан предмет на науката за јазикот. Таа не може и нив да ги игнорира. Акцентските состојби на ваквите групи зборови треба темелно да се проучуваат во разни моменти и општествени средини, и на таа основа да се доизградуваат, па и да се менуваат веќе установените норми до колку ги има, а со цел да се внесува што повеќе ред и во таа материја на литературниот јазик. Тоа го бараат потребите на самиот тој јазик, потребите за неговата што подобра изграденост, т.е. потребите на неговиот развој како литературен.

Борис Марков

РОДОТ НА „ЕВРОПЕИЗМИТЕ“ ВО СЛОВЕНСКИТЕ ЈАЗИЦИ

Обележувањето на граматичкиот род кај „европеизмите“ претставува доста сложено прашање, повеќе или помалку, во секој современ словенски јазик, но тоа е далеку покомпликувано, ако го разгледуваме на компаративна основа. Имајќи го сето ова предвид, тука се обидуваме да дадеме некои општи забележувања и карактеристики кои се сврзани со родот главно на оние „европеизми“ што се среќаваат во сите или повеќето словенски јазици, но кои најчесто имаат различен род. Како што е познато, преземањето на ваквите именки во словенските јазици станувало или преку класичните јазици, што е обично поредок случај, или непосредно од западноевропските јазици, и тоа предимно од францускиот или германскиот и значително поретко од италијанскиот и англискиот јазик. Од овие причини изворниот јазик во случајов претставува еден вид филтер низ кој ваквите именки поминувале и се затврдувале во одделните словенски јазици (сп. на пр. чеш., сл., лср. и пол. *system*, слов. и схрв. *sistem*, мак. *сисџем* (фр. *système m*, герм. *System n*), но рус., брус., укр. и буг. *система* ж. р. (гр. τὸ σύστημα).

Преземањето на „европеизмите“, значи, секогаш е сврзано со усвојување на определен граматички род кај нив, за утврдувањето на кој решавачки фактори во одделните словенски јазици биле главно следниве две тенденции: а) ориентирањето спрема родот на „европеизмите“ што го имаат во изворниот јазик, и б) ориентирањето спрема морфолошкиот облик на „европеизмите“ односно нивната наставка. За едни словенски јазици карактеристична е првата, а за други — втората тенденција. Треба да се одбележи, меѓутоа, дека посочените две тенденции не се наполно спроведени во ниеден словенски јазик, бидејќи кај многу примери постојат отстапувања (особено во однос на првата). Од оваа причина, во одделните словенски јазици заправо имаме превладување на едната или другата тенденција.

Познатото делење на словенските јазици на западни, источни и јужни наоѓа свое оправдание и во однос на обележувањето на родот на „европеизмите“, макар што и тука се забележуваат отстапувања и преплетувања, кои се однесуваат како кон трите спомнати групи така и внатре во секоја од нив. Сепак, тоа не претставува некоја значителна пречка да се изведат извесни заклучоци односно да се даде преглед на

ваквата проблематика. Водејќи сметка за тоа дека чешкиот и полскиот јазик најрано се оформиле како литературни јазици, нашево излагање ќе го започнеме со современите западнословенски јазици, а потоа ќе минеме кон источнословенските и јужнословенските јазици.

Заједнословенските јазици. Од посочените две тенденции во определувањето на граматичкиот род на „европеизмите“ за овие јазици е карактеристична првата — ориентирањето спрема родот на ваквите именски во изворниот јазик. Таа е присутна, повеќе или помалку, во сите овие јазици, но најмногу е изразена во чешкиот литературен јазик, каде забрќа два вида именски а) „европеизми“ кои се преземени со истиот облик и истиот род како во изворниот јазик, и б) „европеизми“ со запазен (женски) род од изворниот јазик, но со соодветна за тој род чешка (= словенска) наставка. Спомнативе два вида именски ја имаат следнава распространетост.

а) „Европеизми“ преземени со истиот облик и род како во изворниот јазик. Именките од овој вид се главно од среден и женски род, на пример:

Среден род:

-um (-ium): *aktivum, album, centrum, kolektivum, muzeum, plenum, akvarium, ciborium, kolegium, kriterium, gymnasium, planetarium* итн.
-a: *dogma, drama, klima, paradigma, schema, tema, syntagma* и др.

Женски род:

-ita: *admiralita, anuita, autorita, fakulta, identita, imunita, intenzita, kauzalita, kontinuita, kvalitа, kvantita, loyalita, parita* и др.;
-áž: *arbitraž, garáž, masáž, montáž, reportáž, sabotáž, špionáž* итн.
(рус. *арбитраж, гараж* — м. р., скрв. *arbitraža, garaža* — ж. р.).

Средниот род кај „европеизмите“ на -um и -a е секако преземен преку латинскиот јазик, иешто влијание врз западнословенските јазици е слично на она што го имал старогрчкиот врз рускиот јазик. Затврдувањето на ваквиот род тука можело во извесна мерка да биде потпомогнато од родот на ваквите именски во германскиот јазик (со кој чешкиот јазик одамна се наоѓал во тесен контакт). Сепак директното влијание на латинскиот јазик, мислам, го потврдуваат и именките на -ista, -ata, -eta, -ota кои во германскиот јазик свршуваат без наставката -a, која е карактеристична за латинскиот јазик (сп. на пр. чеш. *analista, bukinista, apologeta, asketa, adamita, turista* итн. но герм. *Asket, Apologet, Internist, Tourist* итн.).

Во однос на другата група „европеизми“, т.е. оние на -ita и -áž, треба да одбележиме дека при првата (-ita) исто така лесно се открива влијанието на латинскиот јазик (сп. *faculta, universita*, аналогно на кои отпосле биле образувани и примери од видот *anuita*: фр. *anuité f*, герм. *Anuität f*). Именките на -áž, меѓутоа, во случајов укажуваат на непосредното влијание на германскиот јазик, бидејќи во францускиот се по правило од машки род (сп. на пр.: фр. *arbitrage m, garage m*, но герм. *Arbitrage f, Garage f*).

б) „Европеизми“ со запазен род (женски) од изворниот јазик, но со соодветни за тој род чешка наставка. Овој вид именки се разликува од првите пред сè по тоа што опфаќаат поголем број групи „европеизми“ кои во францускиот јазик свршуваат на согласка и нем *e*, а во германскиот обично на *-e*. Запазувајќи го женскиот род, ваквите именки во чешкиот јазик ја добиваат и соодветната за тој род наставка *-a* или *-e* (< *-a*), на пример:

b-, p-: *garderoba, etapa, kurziva, lokomotiva, rezerva*;
 d-, t-: *fasáda, limonáda, paráda, čokoláda, anoda, epizoda, sífueta, toaleta, anekdota, fronta, lanceta* итн., но *dort*, српв. *torta*; герм. *Torte* f); c, z, s: *skizza, šance; syntéza, -e, analýza, oáza, ekstáze, báze, fáze, krize, téze; adresa*; k-: *banka*, но *barák*; l-: *horizontála, internacionála, spirála; nula, ampule, finále, pisiole*; r-: *bariéva*; n-: *fazóna, sezóna* итн.

За чешкиот и словачкиот јазик е карактеристично, освен тоа, дека извесни „европеизми“ ја запазуваат странската наставка (сп. на пример: *absolutismus, carismus, imperialismus; internista, turista, apostata, arologeta*; или: *invalida, kabaret n, silo n, komando m* итн.).

Во однос на родот и неговото обележување кај „европеизмите“ најблиску до чешкиот секако стои словачкиот јазик, што е со оглед на близоста на овие два јазика сосема разбирливо. Последниов се разликува од чешкиот јазик пред сè со примерите од видот *dogma, drama, paradigma* итн., кои се тука од женски род, потоа со извесен број именки какви што се *album m* и сл. Значително повеќе отколку словачкиот од чешкиот јазик се разликува лужичкосрпскиот јазик, за кој е, меѓу другото, карактеристично дека и во најново време позрева колебање во родот на „европеизмите“, што е во голема мерка предизвикано од тесниот контакт на неговите носители со германскиот јазик и влијанието на чешкиот јазик.

Разликите во однос на родот односно неговото обележување кај „европеизмите“ се доста значителни и меѓу чешкиот и полскиот јазик. Последниов, општо земено, во случајов зазема место меѓу чешкиот и рускиот јазик, што е, од една страна, условено од неговото соседство со овие јазици, а од друга страна, од слични тенденции во преземањето на „европеизмите“. Со чешкиот јазик се совпаднава пред сè со именките на *-um* (*centrum, muzeum, gymnazjum* итн., но *album, kostium* — м. р. : фр. *album m, costum m*), потоа со оние на *-ista, -ata, -eta, -ota* (само што доста вакви примери во чешкиот јазик се без *-a*), на пример: *anarchista, psychopata, anachoreta, idiota* итн.; на *-am, -em: diagram, epigram, problem, system*; или: *sala, centrala; rezerva, taryfa; fasada, limonada, parada; ekstaza, synteza, hipoteza, oaza; salata, etyketa, makijeta, wizyta, anekdota, marsruta*; или: *dyktando, tempo; pedál* (чеш. *pedál*), *szrapnel*.

Од друга страна, полскиот јазик се совпаднава или стои поблиску до рускиот јазик главно со оние „европеизми“ што свршуваат на согласка и кои се најчесто од машки род. Тука во прв ред треба да бидат изделени именките на *-az: arbitraž, garaž, instruktaž, montaž, reportaž* итн.; оние на *-tet* (чеш. *-ita*): *autorytet, fakultet, immunitet, kwalitet*

итн., како и низа други примери на согласка, на пример: *final, futral, parol, patrol, sznyceł, garnitur, kontur, szyfr; hymn, sezon; epizod, miliard, etap; banknot, komponent, warianł, dogmat, klimat, biuś, pasztec; data, cytata*, покрај *cytat; adres, alians, anons, rezonans, romans, seans, łois* (чеш. *łois*); *antyk, bank* и сл. Со некои примери овој јазик сепак се совладнува како со чешкиот така со рускиот јазик (сл. *barak, banan, diplom, tytul, manewr* и др.).

При извесен број „европеизми“, меѓутоа, полскиот јазик се разликува како од чешкиот така и од рускиот јазик, на пример: *morat* (: рус. *мораль*, -и, чеш. *morálka* — ж. р.), *mebel* (р. *мебель*, -и, чеш. —), *szynel* (рус. *шинель*, -и чеш. —) и др. Посебно е за одбележување, освен тоа, фактот дека за полскиот јазик се карактеристични и низа „европеизми“ кои со таков род или форма обично не се среќаваат во другите словенски јазици. Кон примерите од овој вид секако се однесуваат оние „европеизми“ кои најчесто означуваат лекови и слични хемиски производи: *aspiryna, chinina, insulina, kofeina, morfina, penicylina, parafina, sacharyna, streptomycyna* итн. Тука сегако спаѓаат и „европеизми“ од видот: *komunikat, kanapa, klisza, defilada*; или: *amalgamat, emblemat, desygnat, komunikat, paradigmat, poemat, temat*; или: *mecenas* (човек) и *mecenas* (институција), *scenariusz* „сценарио“, *pendan* — ср. р. и др.

Источнословенскиите јазици. Во однос на другите две групи словенски јазици карактеристична за овие јазици е воопшто нивната голема близост во обележувањето на родот на „европеизмите“. Украинскиот и белорускиот јазик во случајов покажуваат сходство односно совпаѓување со рускиот јазик во најголем број примери, кое несомнено зборува за тесниот контакт меѓу овие јазици, односно за влијанието на рускиот јазик врз украинскиот и белорускиот јазик. Така, од малобројните и незначителни разлики во родот на „европеизмите“ или неговото поинакво обележување во овие јазици можат да се приведат главно примери од видот: укр. *база* : рус. *базис* и *база*, укр. *криза* : рус. *кризис*, укр. *теза* : рус. *тезис*, укр. *фаза* : рус. *фаза* и *фазис* (со издиференцирано значење), укр. *адреса* : рус. *адрес*; или: укр. и брус. *нафта* : рус. *нефть*, -и, брус. *мэбля* : рус. *мебель*, -и и сл.

Додека овие јазици меѓу себе покажуваат големо сходство, што е главно случај и со другите области од нивната граматика, во однос на другите две групи словенски јазици значително се разликуваат. Со оглед на тоа дека украинскиот и белорускиот јазик во случајов најчесто се совпаѓуваат со рускиот литературен јазик, ќе се задржиме на последниов, во кој „европеизмите“ честопати имаат своеобразно обележување односно подруг род, кој во извесна мерка им се противставува на другите две групи јазици. Разликите во обележувањето на родот на „европеизмите“ меѓу рускиот и другите спомнати јазици се должат главно на посочените во уводот фактори. За овој јазик е карактеристично неговото угледување на старогрчкиот јазик, од една страна, и ориентирањето во поглед на родот спрема морфолошкиот облик на „европеизмите“, од друга страна. Така, ако за чешкиот јазик одбележивме дека е најдоследен во ориентирањето спрема родот на „европеизмите“ од изворниот јазик, рускиот јазик е во случајов најдоследен во ориентирањето

спрема морфолошкиот облик на ваквите именки. Општо земено, противставувањето на рускиот јазик спрема западнословенските и јужнословенските јазици засегнува главно два вида именки: а) „европеизми кои рускиот јазик ги презел од старогрчкиот, додека другите словенски јазици обично преку францускиот или германскиот јазик, и б) „европеизми“ кои рускиот јазик најчесто ги презел од францускиот или англискиот јазик (обично спрема нивниот изговор односно завршок и независно од родот што го имаат), а другите словенски јазици обично преку германскиот (при што родот извршил извесно влијание). Примери:

а) *генезис* м. р. (гр. η $\gamma\epsilon\nu\epsilon\sigma\iota\varsigma$): *гене́за* (фр. *genèse* f, герм. *Genesis* f), *эллипсис* и *эллипс* : *елийса*, *кризис* : *криза*, *тезис* : *тйеза*, *фазис* и *фаза* (со издифер. значење): *фаза*, *оазис* : *оаза*, *-ма* : *амалгама* ж. р. (тб $\mu\acute{\alpha}\lambda\lambda\alpha\gamma\mu\acute{\alpha}$): *амалгам* (фр. *amalgame* m, герм. *Amalgam* n), *эмблема*, *амблем* (фр. *emblème* m, герм. *Emblem* n), *диаграмма*, *эпиграмма*, *телеграмма*, *проблема*, *система*; *монополия* ($\mu\omicron\nu\omicron\pi\omicron\lambda\iota\alpha$) : *монопол*, *тραπεция* : *трапйез*, *эпитафия* : *епйшаф* итн.

б) *банан* (фр. *banane* f), схрв., слов. и маж. *банана* (герм. *Banane* f), *георжин*, *гимн*, *лимузин*; *барьер*, *маневр*, *гарнитура*, *контур* (но *цензура* и сл.), *купол*, *интернационал*, *зал*, *этан*, *суп*; *кооператив*, *локомотив*, *резерв*, *тариф*; *лимонад*, *маскарад*, *парад*, *фасад* (но *барикада* и сл.), *авангард*, *эпизод*, *электрод*, *катод*, *дивиденд*, *раунд* (англ. *round*), схрв. *рунда*, *плакат*, *салат*, *этикет*, *нашплет*, *силуэт*, *анекдот*, *банкнот*, *маршрут*, *компонент*, *визит*, *сорт*, *флот*, *бюст* (фр. *buste* m), *экстаз*, *синтез* (но *гипотеза* и сл.), *анализ*, *девиз*, *диагноз*, *психоз*, *туберкулёз*; *агрес*, *альянс*, *нюанс*, *романс*, *сеанс*; или: *контроль*, *-я*, *пароль*, *-я*, *патруль*, *-я*, *фушляр*, *-а*, *шницель*, *-я*, *нуль*, *-я* и др., но *диагональ*, *-и*, *нормаль*, *-и*, *спираль*, *-и*, *карамель*, *-и*, *шпанель*, *-и*, *ваниль*, *-и*, *бандероль*, *-и* итн.

Јужнословенските јазици. И овие јазици, слично на оние од другите две групи, имаат доста општо меѓу себе, но исто така и некои своеобразности. Нивното подоцнежнo формирање како литературни јазици наоѓа одраз, повеќе или помалку, и во обележувањето на родот на „европеизмите“. Од двете посочени тенденции во обележувањето на родот кај ваквите именки карактеристична за овие јазици е главно првата — ориентирањето спрема родот во изворниот јазик, што е најмногу изразено во словенечкиот јазик, каде меѓу другото се зафатени и следниве групи именки: *afiniteta* (: герм. *Afinität* f, чеш. *afinita*), *kvaliteta*, *mentaliteta*; *korala* (: герм. *Korale* f, но чеш. *korala* m), *morala*, *pištola*; *fasona*, *šablona*; *revanša*, *majoneza*, *univerza* (сп. чеш. *universita*); *parafa*, *recidiva*, *revolta* и сл.; или: *fotelj* (фр. *fauteuil* m), *poem* (герм. *Poem* n), *komet* и др.¹⁾

Истава тенденција во обележувањето на родот на „европеизмите“ својствена му е во голема мерка и на српскохрватскиот јазик, за кој

¹⁾ Поподробно за именките од овој вид в. Б. Марков: О граматическом роде „европеизмов“ в южнославянских языках, Советское языкознание, 1967, No 4.

е, освен тоа, карактеристично дека познава голем број дублети, дел од кои имаат и различен граматички род, на пример:

trofeja и *trofej*, *fazona* и *fazon*, *šabiona* и *šablon*, *bagaza* и *bagaz*, *tiraža* и *tiraž*, *perioda* и *period*, *fronta* и *front*, *gripa* и *grip* и сл.; или: *fascikul* (♂), *šrapnel* и ~а, бомбон и ~а, *bajonet* и ~а, *privilegij* и ~а, *laboratorij*, -jum, -а, *teritorij*, -ija, -ijum.

Од друга страна, како во овој така во словенечкиот јазик треба да се истакне машкиот род кај „европеизмите“ што свршуваат на -е, -о, -и, -у (сп. *defile*, *tango*, *meni*, *intervju* и сл.). Со ваквиот род, за кој во литературниот јазик главно нема исклучоци, тие се противставуваат на другите словенски јазици од сите три групи, каде „европеизмите“ од овој вид се по правило од среден род.

Современиот македонски јазик во поглед на родот на „европеизмите“ стои многу блиску до српскохрватскиот јазик — белградската варијанта — со кој најчесто и се совпаднава. Од последниов тој се разликува пред сè со спомнатите „европеизми“ на -е, -о, -и, -у. Машкиот род кај извесни вакви примери (сп. *вариете*, *жири*, *интервју* и сл.), како и колебањето во родот кај некои од нив, се должи на влијанието на српскохрватскиот јазик. Што се однесува до бугарскиот јазик, за него е карактеристично дека доста „европеизми“ презел од рускиот јазик, задржувајќи го притоа и нивниот граматички род. Од оваа причина тој во извесна мерка се оддалечил од другите јужнословенски јазици, односно зазема место меѓу нив и рускиот јазик.

Блаже Ристовски

ТЕОРЕТСКИТЕ ПОСТАВКИ И ПРАКТИЧНИТЕ ЗАФАТИ НА ЈАЗИЧНО-ПРАВОПИСНАТА НОРМА НА К. П. МИСИРКОВ

Историскиот развој на современиот македонски литературен јазик по ништо битно не се разликува од историјата на другите словенски литературни јазици и пред сè од историјата на литературните јазици на т.н. „помлади“ словенски нации, како што се, да речеме, словачката, белоруската и украинската. И покрај над илјадагодишната историја на македонскиот писмен јазик, неговото озаконовување како литературен јазик на македонскиот народ дојде дури во најново време, кога еден дел од Македонија успеа да си извојува национална и политичка слобода и се оформи во посебна државно-политичка единица во рамките на СФРЈ. Меѓутоа, современиот македонски литературен јазик никако не го води почетокот од 1944 или 1945 год., бидејќи тој постојано и упорно се обидуваше да се наложи во текот на XIX век, а на почетокот на нашиов век и теоретски беше поставен и практично приложен, па и прифатен од наредните генерации.

Тргувајќи од историско-политичките услови во кои се наоѓаше Македонија и од степенот на развојот на македонската национална свест, имајќи ја предвид и општата историја, етнографија и филологија на словенскиот Балкан, — грчкиот, српскиот, бугарскиот и рускиот ученик Крсте П. Мисирков (1874—1926)* прв и со полна компетенција го проследи процесот на создавањето писмена традиција во Македонија и со вонредна проникливост го разработи и на најафирмативен начин го реши прашањето за издигнување на еден народен говор на степен на литературен јазик за еден мал и поробен народ. Не само до 1903 год., но и сè до полната афирмација на македонската нација во СР Македонија Македонците немаа добиено позначајна, пополна и поактуелна книга од делото на Мисирков „За македонските работи“ (Софија, 1903). Тоа е огледало на целиот животен опит на една маке-

* Литературата за прашањето исцрпно е наведена во нашите книги: „Крсте П. Мисирков“ (1874—1926). Прилог кон проучувањето на прашањето за развојот на македонската национална мисла“, Скопје, 1966, 841—846, и „Зардак“ — научно-литературно и општествено-политичко списание на К. П. Мисирков, Скопје, 1966, како и во зборникот „Крсте Мисирков. Научен собор посветен на 40-годишнината од смртта, Скопје, 24—25 јуни 1966“, Скопје, 1966.

донска историски пресудно важна генерација и истовремено силен продор во иднината затемелена врз одличното познавање на минатото и современата состојба на околните народи и држави. Авторот правилно и успешно ги реши сите основни прашања на современиот македонски литературен јазик, завлегувајќи дури и во такви детали што претставуваат долгограјна организирана и масовна научноистражувачка дејност. Од филолошко и од политичко гледиште книгата на Мисирков претставува пример како треба да се постави и да се изградува еден нов литературен јазик што ќе има општонародна основа и ќе биде примерен обединувач на националниот дух.

Голем придонес за откривањето на делото на Мисирков и за историјата на македонскиот литературен јазик, како и за македонската наука и култура воопшто претставува откривањето на првиот број од списанието „Вардар“ (Одеса, 1905) што беше го напишал, го уредил и го отпечатил К. П. Мисирков. Тоа е всушност првото научно-литературно и политичко списание на современ македонски литературен јазик и правопис што го поставува својот автор на почетната страница на многу гранки од македонската современа наука и култура.

Но појавата на Мисирков, како што пишува и самиот, претставува само природно продолжување на она што беше градено и изградено од неговите претходници, тоа беше доразвивање на она што беше зародено далеку во минатото и задоволување на една потреба што ја постави историскиот развој.

Мисирков израснува и се афирмира во рамките на движењето на т.н. македонски национални сепаратисти што имаше веќе полувековна историја и најде највиден израз по 80-тите години на минатиот век, кога и прашањето за македонскиот литературен јазик почна да се поставува врз научни основи и во сообразност со националните и политичките потреби. Меѓутоа, дури Македонскиот клуб во Белград, преку својот орган „Балкански гласник — Revue Balkanique“, во 1902 год. успеа пред јавноста отворено да го прокламира барањето за македонскиот литературен јазик со фонетски правопис. Весникот неколку пати истакнуваше дека „словенскиот елемент во Македонија, за да претставува една целина и да има надмоќност над другите народности, треба да си го усвои за литературен јазик својот местен дијалект“, којшто претставува наполно „засебен дијалект и може да се служи со фонетскиот правопис“. Но кога Македонскиот клуб во Белград беше растурен и „Балкански гласник“ по осмиот број забранет, центарот на ова движење се пренесе во руската престолнина, каде што на 28. X. 1902 год. беше основано Македонското студентско друштво што прерасна подоцна во Македонско научно-литературно другарство „Свети Климент“, кое ги постави темелите на современиот македонски литературен јазик и правопис. Уште во својот меморандум до големите сили од 12. XI. 1902 год. друштвото истакнува дека „интересите на словенското население во Македонија може да бидат обезбедени во натамошната судбина на оваа земја само преку развивање на еднаквата словенска свест сред сите македонски Словени“, дека „во интерес на последните е да се отстранат српската и бугарската пропаганда од Македо-

нија и да се воспитуваат Македонците во духот на нивниот роден јазик, истото минато и истата иднина" и дека „во Македонија постои национално единство во таа смисла што сите македонски наречја претставуваат едно цело". Откако се укажува дека „особеностите на секој говор, а камо ли на наречје" може да се издигнат на ниво на литературен јазик за еден народ — само „ако за тоа постојат достатни услови", во меморандумот категорички потврдно се одговара и на прашањето „треба ли да се создава посебен македонски литературен јазик при постоењето на српскиот и Бугарскиот литературен јазик". Причините за овој неопходен акт се филолошко-етнографски и национално-политички: прво, „македонските наречја, кои Бугарите во целост ги признаваат бугарски, а Србите — српски, всушност ја претставуваат средината меѓу говорите од денешна Бугарија и Србија и како такви можат, ако се издигне еден од нив на степен на литературен јазик, да послужат како соединителна алка помеѓу непријателствувачките сега Бугарија и Србија" и второ, македонскиот литературен јазик е неопходен „за отстранување на националните пропаганди што го деморализираат македонското население, за обединување на словенскиот елемент во Македонија за да се зачува неговото преовладувачко значење во судбината на Македонија". Поради тоа и првото од четирите барања во меморандумот гласи:

„Признавање на македонските Словени од страна на Турција за одделен народ со одделен литературен јазик што рамноправно со турскиот станува официјален јазик во трите вилаети на Македонија — Косовскиот, Битолскиот и Солунскиот, и признавање на самостојна црква".

Во својот четиригодишен живот Македонското научно-литературно другарство „Свети Климент" (1902—1905) разви вонредно голема и значајна научна, литературна, културна и национално-политичка дејност, беа напишани учебници и книги и се извршија подготовки и за отворање училишта на македонски јазик во Македонија, но многубројните непријатели беа неспоредливо посилни и успеваа да ги парализираат сите негови акции. Останаа само одржаните научни реферати во другарството, одделните статии во рускиот печат, книгата на Мисирков „За македонските работи" и неговото списание „Вардар", а можеби и букварот што изгледа беше отпечатен во САД. Но посебно значење има оваа институција што воспита голем број македонски национални дејци, меѓу кои бездруго челно место заземаат К. П. Мисирков и Д. Д. Павле-Чуповски. Нешто подоцна другарството под друго име ја продолжи својата национална дејност, но тоа во случајов е надвор од нашите директни интереси.

Се задржавме малку повеќе на прашањавата затоа што тие се малку познати и што сите основни ставови на Мисирков всушност се ставови на ова движење, па според тоа и не се некаков исклучителен „изум" на еден човек, ниту пак се развивани надвор од народните маси и нивните идеали и стремежи. Токму пред членовите на ова другарство Мисирков и ги одржа трите свои реферата што заедно со уште два прилога потоа

ги отпечати во книгата „За македонските работи“. Меѓутоа, несомнен е и фактот дека со својата комплетна славистичка подготовка, како филолог од висок ранг, и притоа етнограф, историчар, фолклорист и револуционер, Мисирков навистина стоеше над своите другари и сомисленници и не случајно токму тој се фати со теоретското обосновавање и практичното прилагање во живот на македонскиот литературен јазик. Колку бил компетентен за задачава зборува и фактот што неговите доводи речиси воопшто не се разликуваат од нашите денеска, а неговите јазични прописи и правописни правила тукуречи буквално ги презедовме. Кои се неговите основни ставови?

1) Во солидност со идеологијата на споменатото другарство, и Мисирков најмногу внимавале им посветува на пращањата за судбината на Македонија, истакнувајќи дека за нејзиното национално ослободување и за зачувување на нејзината целост неопходно е пред сè да се парализираат на лингвистичките пропаганди на околните монархии, кое може да се постигне само ако на Македонија ѝ се даде полна културно-национална автономија во рамките на Турција и под контрола на големите сили; ако се признаат Македонците за одделен народ на кој да му се признае неговиот посебен литературен јазик и ако се обнови македонската самостојна црква — Охридската архиепископија. Сметајќи дека формирањето на Македонците „во одделна словенска народност иет нај обичен историјски процес“, тој вели дека и издигнувањето на македонскиот како литературен јазик е исто таков процес и „дуовна потребност кој нв. се јави се јавилит да се клант крај на злоупотребите на пропагандите со нашите интереси, и со кој требат да се создаат свој литературен и научен центар, за да се немаат нужда од Белград и Софија“.

2) Истакнувајќи ја посебноста на македонскиот во однос на соседните словенски литературни јазици и целовитоста на македонските наречја, Мисирков го зема во основата на македонскиот литературен јазик „централното македонско, т.е. Велешко—Прилепско—Битолско—Охридското наречие“ и тоа не заради „искакви особени естетични предимства, а по чисто практични причини, т.е. по стеченето на историко-културните прилики“, зашто „користа, што ќе ни ја даат нашиот общ литературен јазик, ни служи за мерило при избираието наречие за таа цел, а она иет главниот фактор при создааието на нашиот нов литературен јазик“. Изборот на централното наречје, според Мисиркова, покрај национално-политичките, си има и филолошки, историски и практични причини. Пред сè централното наречје е најзачуваното од туѓи влијанија и има најмногу особености што го одделуваат од соседните литературни јазици што беше посебно важно во тој момент. „Во централното македонско наречие — вели тој — меѓу другото се имаат таквија фонетични особини: старо-македонските гласови *ъ* и *ѡ* во тие места, кај што се имаат сочуано, преминуваат во *о* и *а*, напр. *денѡш*, от старо-македонското *дъньшъ*, преко *дъньш*; *сонош* от *съньшъ*; на место старото *шѡ* и *гѡ* имаме *к* и *г* или *ик* и *иг*, напр. *вргѡа* и *лугѡа*; на место *нѡ* имаме *ин*, напр. *коин* на место *кѡнѡ*; на место *ж* — *а*, напр. *рака* и др. Сите тие особини не сѫт србски, но не сѫт ни бугарски.“

Од друга страна, Мисирков му ги признава и историските „праа“ на ова наречје. Покрај тоа што веќе беше создадена една писмена традиција во која значитно доминираа токму овие говори, во моментот Битола се претвораше во седиште на главниот инспектор и со тоа стануваше „престолина на Македонија“, која пак не е далеку од старите македонски престилници Преспа и Прилеп, ниту пак од седиштето на „до неодамна автокефалниот Оридски Архиепископ“. Овие права се засновуваат и врз централната положба на овој дијалект „како во географски, така и во етнографски однос“. Малото „оддалечување од географскиот центр“ Велес се објаснува со тоа што овие центри и говори „сет по оддалечени и от србскиот и бугарскиот јазиком центри, застапувајќи од себе македонски јазиков центр“.

3) Бидејќи врската помеѓу старомакедонскиот и современиот литературен јазик е прекината со една „период на застој и јет као непрелазна стена меѓу нив, — тогаш во новиот период на развивањето на националното самосознаање имаме препородување на народниот дух; које стаат вистина на старата основа, но во него влизаат многу нови начела, согласно со дуот на времето и со специалните потреби на народниот живот и неговите пројавувања. Тоа пројавување се одбележуваат и во книжелниот јазик и правописот: како једниот, така и другиот сет горе долу слободни од некои традиции, кои не сет согласни со современото стаање на развојниот јазик“. Поради тие причини, бездруго и по углед на постапката на В. Каравџиќ, Мисирков се одредува за фонетскиот правопис, според кој ја изградува и азбуката. Ослободувајќи се од таквите „особини, кои немаат реална вредност во гласовите на сегашното стаање на јазикот“, тој ги исфрла старите букви ж, љ, њ, љ, њ, њ и њ, ги исфрли и знаците за двојните гласови ј, ју, џ, па го врати стариот знак *i* наместо *j* и ги создаде буквите за меките консонанти *k'*, *g'*, *l'* и *n'*, кои во сп. „Вардар“ ги видоизмени и всушност ги направи онака како што ги направивме и ние сега *k* и *g*, ставајќи ја зашпирката токму над буквата: *k'*, *g'*, *l'* и *n'*. Во споредба со нашата сегашна азбука кај Мисиркова не ги наоѓаме само буквите за гласовите *s* и *z*, кои тој ги предава со два знака: *dz* и *dzj*.

Меѓутоа, треба да се спомене дека по две години, во сп. „Вардар“ (1905) Мисирков додава уште една буква (*a*) што имала факултативен изговор, а се употребувала на местото на некогашната тврда носовка. Иако ова претставува отстапување од прокламираното начело во „За македонските работи“, всушност тоа е барање можности и Охридско да го вклучи во „централното наречје“, а исто така и да ги обедини разните рефлексии на старата носовка во македонските говори за да се зачува единството во изградбата на македонскиот литературен јазик. Веројатно ова е направено по углед на практиката во бугарската азбука, каде што знакот *ѣ* можеше да се изговара и како *ja* и како *e*.

4) И во поглед на лексиката Мисирковото гледиште напoлно се совпаѓа со денешното. Тој го користи лексичкиот фонд од сите народни говори, создавајќи ја општонародната основа на литературниот јазик, но притоа ги отфрла турцизмите и грцизмите, заменувајќи ги со неологизми создадени напoлно во духот на нашиот јазик, а само ако

не му било можно тоа посетнувал кои заемки од словенските јазици, пред сè од српскиот, рускиот и бугарскиот. При изградбата на новите зборови Мисирков покажал вонреден усет за можностите на македонските суфикси, давајќи им предност токму на оние што се денеска и најразвиени.

Сентенција на Мисирковите погледи за литературниот јазик и за иднината на Македонија наоѓаме на крајот на неговата книга, каде што ги дефинира кратко и јасно барањата на неговото движење:

„... прво, Македонија да се неутралисаат за Бугарија и за Србија и да се оддалечат еднакво од двете држави и друго, она требат да се обединат на јазична основа. Тие принципи ќе ракоодат изработувањето на литературниот наш јазик; они ќе ракоодат и правописот. На тие два принципа одгоарат: 1, Прилепско-Битолицкото наречие за литературен јазик, као еднакво далеку и от српскиот и бугарскиот јазици, и централно во Македонија. 2, фонетичниот правопис со употребените во таа книга писмени знакови и со мали отстапки на етимологијата и 3, речничниот материјал да јет собран'е от сите македонски наречја.”

И за да се види понагледно колку далеку и правилно погледнал Мисирков во 1903 год. и за да се согледа континуитетот на еден развиток, ќе ги наведеме и принципите за денешниот македонски литературен јазик што ги усвои Јазичната комисија во мај 1945 год.:

„1. Во македонскиот литературен јазик треба да се установаат оние форми од централните говори што во најголема степен ќе ги поврзат сите наши говори и ќе бидат лесно приемливи за луѓето од сите наши краишта.

2. Во македонскиот литературен јазик треба до најголема степен да се изрази неговата народна основа. Речникот на литературниот јазик да се збогатува со зборови од сите наши дијалекти, да се изградуваат нови зборови со живи наставки, и само колку што е потребно да се усвојуваат и туѓи заемки.

3. Македонската азбука да биде составена од толку букви колку што има гласови во литературниот јазик. Правописот да се изработи врз фонетскиот принцип.”

Георги Сталев

ИНТЕРПРЕТАЦИЈА НА ПУШКИНОВИОТ ЈАМБ ВО МАКЕДОНСКИОТ ПРЕПЕВ НА „ЕВГЕНИЈ ОНЕГИН“

Во 1956 година се појави првиот македонски поетски превод на романот „Евгениј Онегин“ од Александар Сергеевич Пушкин.

Задржувајќи ја таканаречената „онегиновска строфа“ од оригиналот, преводачот си зел за задача да го пренесе јамбовиот стих од романот во преводот — поточно речено: во препевот — стремејќи се да го задржи духот на оригиналот и од метричка гледна точка.

Со оглед на тоа дека акцентот во македонскиот литературен јазик е врзан за третиот слог, сметано одназад (пример: *вог.ница, ридишца, безрабџица*), се поставуваат ред проблеми при градењето на јамбовите сташки. Пред сè, непостоењето на двосложен збор акцентиран на првиот слог одназад многу го отежнува сочинувањето на првата стапка во стихот (*Мечџам и годам неџ возвраџ*); токму затоа преводачот и прибегнал кон употребата на анакрузата. Меѓутоа, постојат мислења дека „анакрустичниот јамб“ всушност е трохеј, добиен со „поместување на еден слог в десно“¹, со што авторот на овие редови не се согласува. Иако во резимето за ова соопштение беше нагласено дека ќе се „осврнеме на неточноста на таквото тврдење“, авторот на овие редови го остава то прашање, за кое, во меѓувреме, веќе се има искажано на друго место².

Ауфтактот монџе често е употребуван од руските поети на XIX век, па и од многумина наши современици. Особено Фет, Лермонтов, Пушкин — а да не набројуваме понатаму — во времето на рускиот романтизам се изразуваат претежно преку јамбот. Така и во романот „Евгениј Онегин“, кој претставува и потполна афирмација на рускиот, а со тоа и на словенскиот јамб воопшто, анакрузата е една неизбежна неопходност:

¹ Др. Д. Живковиќ: „Ритам и песнички доживљај“, Сарајево, 1962 г., стр. 12—13.

² Г. Сталев: „Силабичко-тонската версификација во македонската уметничка поезија“, во Годишниот зборник на Филозофскиот факултет во Скопје, кн. 17—18, за 1966 г.

„ЧЕМ меньше женщину мы любим,
ТЕМ легче нравимся мы ей
И тем ее вернее губим
СРЕДЬ обольстительных сетей”.

(Глава четверта, строфа I)

На македонскиот преводач, нормално (од веќе споменатите причини) не му било тешко да ја задржи анакрузата. Па така тоа место на македонски јазик го читаме:

„ШТО помалку ти жена љубиш,
СЕ помил нејзе ќе ѝ си;
СО тоа вистински ја губиш
СРЕД една лажна тага ти”.

Но неретко, таму каде што во оригиналот стихот започнува со повеќесложен збор, преводачот се послужил со ауфтакт:

„ВСЕГДА скромна, всегда послушна,
ВСЕГДА как утро весела...”

(Гл. втора, стр. XXIII)

наспроти: „ВО секој момент кротка, скромна,
КО утро весела во мај...”

Меѓутоа, можно било да се започне јамбовата стапка и со повеќесложен македонски збор, при што, пак, неминовно доаѓа до употребата на пеонот:

„НЕОВЕНАТ од разврат беден³...”

(Гл. втора, строфа VII)

или: „ВЕРУВАШЕ Татјана в сказни...”

(Гл. петта, стр. V)

При тоа треба да се спомене дека препевувачот напати искористил туѓ двосложен збор со акцент на првиот слог одназад, или тросложен со ударение во средината на зборот. По таков начин добил оригинален „школски пример” за јамб:

односно: „Улан ја плени еден миг...”
„Татјана, бедна, будна стой...”

Сосема ретко еден таков двосложен збор може да биде и македонски:

„ОДВАЈ што залочнал да цвети...”

³ Шематски прикажано: (V—VV) (V—) (V—) (Vŷ); стихот во оригиналот гласи: „От хладного разврата света”. Следниот стих во оригиналот е: „Татьяна верила преданьям”.

— но вакво акцентран збор се среќава навистина многу ретко во македонскиот јазик. Затоа, пак, многу почесто е употребуван глаголскиот прилог чиј акцент останува на вториот слог одназад, т.е. во средината на зборот:

„НОСЕЈКИ се на коњот в лет...”

или: „ГЛЕДАЈКИ дека Ленски ошол...”

Во сосема ретки случаи употребени се и трисложни именки со акцент во средината на зборот:

„ХЕРОЈТЕ играат сè така...”

Зборот е земен од дијалект, а е добиен со скратувањето на гласот И во Ј.

Познатиот теоретичар Тимофеев во својата толку популарна „Теорија на литературата” укажува на шест видови распоред на акцентите во четирисловните јамбови стихови. При тоа зема по еден пример, навистина не од романот „Евгениј Онегин”. Ние сосема лесно ќе ги пронајдеме во него, како шема³:

а) „Был должен ехать с нею в полк”³ наспрема стихот:
„Го бара секој својот слог”.

Јасно го уочуваме четирисловниот јамб со четирите акценти на парните слогови.

б) „Обыкновенный ждал удел” наспрема стихот:
„И да сум луд — те разбрав јас”,

т.е. со иктуси на четвртиот, шестиот и осмиот слог;

в) „Татьяна проводила их”, наспрема стихот:
„Сè старина од прастар ков”,

т.е. со иктуси на вториот, шестиот и осмиот слог;

г) „В пределах вечности глухой” наспрема стихот:
„Сè лаги, бладања и смет”,

т.е. со ударенија на вториот, четвртиот и осмиот слог;

д) „Шоссе России здесь и тут
СОЕДИНИВ ПЕРЕСЕКАЮТ”, наспрема стихот:
„Не го признаваме на друг”,

т.е. со ударенија на четвртиот и осмиот слог; и

ѓ) „И завтра то же что вчера” наспрема стихот:
„Поподробно јас ќе ви дам”,

т.е. со иктуси на вториот и на осмиот слог.

³ Укажуваме само на шемата; содржината се сосема различни, независни од посочените текстови.

Како што тоа лесно може да се забележи и при еден површен прочит на препевот, очебијни се своевидните римувања на машките клазули. Непостоењето акцент на последниот слог (првиот одназад) во повеќесложните зборови го принудило преведувачот да ги искористи до максимум едносложните зборови. Тоа, секако, довело и до извесни и неретки повторувања, што е, впрочем, неминовност во еден толку голем текст:

„Ех, зямо! . . . Селанец со песна
по стариот се санка ПАТ.
Низ патот снежен, в трка лесна,
неговиот се носи АТ”.

(Глава петта, стр. II)

Напати, пак, за да се избегне некаква нелогичност или бакализираност, се прибегнало кон римување на едносложен со трисложен збор; при тоа главниот иктус паѓа на шестиот слог, т.е. во третата стапка, додека на осмиот слог ударението е ублажено, по силата на неговата нелогичност:

„Ќе блесне утре јасна зора,
ќе заигра и светол ДЕН,
а јас пак, можеби, ќе морам
во гроб да ладнам ТАИНСТВЕН”.

(Глава шеста, строфа XXII)

А за да се избегне извесна монотоност, преводачот дошол на интересна мисла за воведување на дактилската рима. По таков начин се губи сосема иктусот на осмиот слог во стихот, а слухот останува сосема задоволен:

„Но занесен од мечти празни,
во спомени се губев разни
за нозете на ДАМИТЕ.
Но, доста нас нè МАМИТЕ,
о ноџенца. . .”

(Глава петта, стр. XV)

Тимофеев не го споменува овој стих меѓу четиристопните јамбови, веројатно не наоѓајќи го во руската поезија, или пак, не сметајќи го за јамб. Неговата шема би покажала дека можеме да го сметаме за јамбов стих. При тоа, последните две јамбови стапки би ги третирале како еден ПЕОН II.

„Цел роман ми РАСКАЖУВА
за живот што РАСТАЖУВА”;

(Гл. четврта, стр. XXXII)

Инаку, римувањата во препевот се извршени според оригиналот, т.е. употребени се на соодветните места женски и машки рими со сосема ретки исклучоци. Но напати авторот на препевот се послужил и со асонанци, што кај Пушкина е реткост:

„Крај клавирот, тонејќи в МИСЛИ,
акорди бара едни ИСТИ“;
(Гл. шеста, стр. XIX)

или:

— „Кај Ларини.“ — „Хм, чудно МНОГУ!
Зар не е мачно, жиги БОГА,
да киснеш таму со нив сам?“
(Глава трета, стр. I)

Паузата (цезурата) во оригиналот на „Евгениј Онегин“ нема свое строго определено место. Тоа е лесно усљливо и од сосема случајно одбраните стихови:

„В тот год// осенная погода (пауза по II слог)
стояла дояго// на дворе: (пауза по V слог)
Зими ждала// ждала природа. (пауза по IV слог)
Снег выпал только в январе“. (по III или по V слог)
(Глава петта, стр. I)

или:

„Татьяна верила// преданьям (пауза по VI слог)
простонародной старины: (по V сл. или без пау-
за?)
И снам// и карточным гаданьям, (пауза по II сл.)
и предсказаниям// луны“. (пауза по VI слог)
(Глава петта, стр. V)

Македонскиот преведувач, забележувајќи го овој елемент, сосема слободно ја поместува цезурата:

„И сонн' чуден сон' Татјана: (пауза по III или по
VI слог?)
ко божем// преку скрциив снег (по III сл.)
опкружена од'/ магла рана (по IV слог)
низ полјана// се владе в бег“ (по IV слог)
(Глава петта, стр. XI)

што ќе рече дека и тука паузата напати доаѓа зад завршена стапка, напати ја сече, ја дели стапката. А како што може да се забележи, слухот не е секогаш сигурен дали цезурата се наоѓа на ова или на она место, а понекогаш дали таа воопшто и постои!

Опчекорувањето (или таканаречениот enjambement) не му е омилено на Пушкина, па затоа и сосема ретко го среќаваме и во стиховите на овој роман. Па и тогаш, кога поетот ќе го употреби, тоа е лесно, ненаметливо; тој го врзува претходниот стих со следниот сосема природно, лежерно:

„Чу... снег хрустит... прохожий; ДЕВА
к нему на цыпочках летит...“
(Глава петта, строфа IX)

па затоа на ова место и во препевот опчекорувањето е избегнато:

„Чуј! . . . Крика снегот . . . Врви некој;
кој него мома лета в страст . . .”

Инаку, преводачот на неколку места го отежнал стихот со опчекорувања, како на пример од овој вид:

„Испрати го ти внук ти тогај
со писмово при оној О . . .
при соседот . . . Но така ШТО
ни збор да рече кој го пратил . . .”

(Глава трета, стр. XXXIV)

На крајот, си ја дозволувам таа слобода, преку една одбрана целина да се обидам ритмички да го доловиме овој текст; нека биде тоа дел од дијалогот меѓу Татјана и нејзината дадилка:

— „Я влюблена” — шептала снова
старушке с горечью она.

— „Сердечный друг, ты нездорова”.

— „Оставь меня: я влюблена”.

И между тем луна сияла
и томным светом озаряла
Татьяны бледные красы,
и распущенные власы,
и капли слез, и на скамейке
перед героиней молодой,
с платком на голове седой,
старушку в длинной телогрейке.
И все дремало в тишине
при вдохновительной луне.

И на македонски јазик:

— „Се вљубив” — спушти таа глава,
шептејќи и со изгор-глас.

— „Ти, душе моја, не си здрава”.

— „Остави ме, се вљубив јас!”

А месечината во одог,
со тажна светлина од сводот,
Татјана ја осветува
што плетемки расплетува,
што капки солзи-бисер лее,
и една старица на стол
со поглед преполн жал и бол.
Со каква межност таа грее!
И дреме сè во чуден мир:
надалеку сред тиха шир.

Трајко Стамјаноски

ЕТНИЦИТЕ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

1. Под терминот етници (во сè уште недоволно затврдена македонска ономастичка терминологија егзистираат и термините етноними, етникуми, етнички имиња) се опфаќаат називите на жителите на населените места (селата, градовите, областите) и називите добиени според топографски особености на теренот, т.е. тнр. демономими, како и називите што означуваат племенска и етничка односно национална и државна припадност, т.е. тнр. вистински етници.

2. При пишувањето на оваа работа се имаа предвид, најпрво, називите на жителите на населените места во СРМ (повеќе стотици едници собрани при теренските испитувања од страна на соработниците на одделението за ономастика на Институтот за македонски јазик), потоа називите на жителите на некои поголеми градови во СФРЈ и во светот, како и називите што означуваат национална и државна припадност, особено некои нови вакви називи. Со оглед на тоа што не е експерпиран и материјал од историски споменици и записи, од постари етнографски и дијалектолошки извори, како и од белетристиката, може да се каже дека за работава, главно, послужи материјалот што го нуди живиот народен говор и современиот јазик.

3. ●Образувањето на етниците слабо е проучувано кај нас. Нешто повеќе за ова прашање се зборува во одделни понови ономастички студии, како и во некои статии што го разгледуваат зборообразувањето. Во Граматиката на македонскиот литературен јазик на Блаже Конески исто така се приведуваат некои наставки со кои се образуваат етници.

4. Материјалот открива една богата скала на суфикси со кои се образувале и се образуваат етниците. Иако суфиксот *-ец* и неговата проширена форма *-анец* (*-јанец*, *-чанец*) кај етниците од машки род денеска господствува во македонскиот јазик, можат да се сретнат и други суфикси: *-ин* со проширената форма *-анин* (*-јанин*, *-чанин*), преобразениот турски *-лија*, па и италијанскиот *-ез*. Кај етниците од женски род продуктивна е наставката *-ка* (*-анка*, *-јанка*, *-чанка*). За современиот јазик таа е генерална. Наставките *-киња* и *-ица* се забележани само во ретки случаи, така што се претставуваат денеска како исклучоци.

5. Важна карактеристика на суфиксите за образување на етниците би било нивното проширување, односно комбинирање во нова

суфиксална формација: двата општословенски продуктивни суфикси *-ин* и *-ец (-ац)* се прошируваат со ист прв ден — *-ан*: *-(ан)ин*, *-(ан)ец*. Не е помалку интересна и тенденцијата на современиот јазик кон почеста употреба токму на проширените форми.

6. Генерално правило за образувањето на етниците нема. Ако литературниот јазик се определи за формите на *-ец*, тоа сè уште не значи дека може да се постави општ принцип од кои називи на места ќе се образува етник со *-ец*, а од кои со *-анец (-јанец, -чанец)*. Можат само да се забележат извесни тенденции односно да се види кои основи повеќе ја користат кратката а кои проширената форма.

7. Нашата работа се стреми да има и практична страна, т.е. да ја одбележи, колку што се може, границата меѓу ликовите литературни и „народни“, „говорни“, при сè што денешната ситуација во некои случаи не дава убедливи докази за определување за една форма, за нормирање.

8. Суфиксот *-ин*, по потекло од ст. сл. *-инь*, се среќава кај имиња на народности што се усвоени многу одамна: *Бугарин, Евреин, Русин, Србин, Турчин, Циганин*. Овдека би можел да дојде и примерот *Французин**, каде што се јавува една комбинирана наставка (*Француз = Француз*): туѓото *-ез* и словенското *-ин*, како и постарата форма *Грчин* (денеска егзистира само *Грк*). — Во множинските форми оваа наставка се губи: *Бугарин — Бугари, Евреин — Евреи, Циганин — Цигани* итн. Наставката *-ин* се губи, исто така, во некои случаи и кај формите за женски род од ваквите етници. Наспрема: *Русинка, Србинка, Турчинка — Бугарка, Еврејка, Циганка*. Со оглед на ваквото држење на овој суфикс, т.е. што тој се јавува само во единските форми, Михаило Стевановиќ и вели дека е „*-ин* наставак за извођење именичких облика јединице од основе облика множине”.¹

9. Проширената форма *-анин (-јанин, -чанин)* не е карактеристична за современиот македонски јазик. Речникот на македонскиот јазик бележи само три случаи на етници со оваа наставка (сите — називи на жители на поголеми европски градови): *московјанин, римјанин (Рим) и солунјанин*. При тоа напоредно со формите *московјанин* и *солунјанин* се дадени и ликовите *московјанец* и *солунец* (можела да се приведе и формата *солунчанец*; до толку повеќе што е дадена — *ајтинчанец*), кои се денеска речиси единствено во употреба во литературната и говорната практика. — Инаку, познато е дека оваа наставка има поширока употреба во српскохрватскиот јазик.

Оваа наставка е мошне ограничена и во народните говори. Неа ја познаваат само некои периферни подрачја. Сп. *слатинчанин* (Слатина, Тетовско), *теарчанин* (Теарце), *вратинчанин* (Вратвица), *лешанин* (Лешок), *сасанин* (Саза), *истевничанин* (Истевник) итн.

* Во современиот јазик се среќава напоредно и формата *Француз*. Во Македонскиот правопис со правописен речник се дава само оваа форма. Ликот *Французин*, меѓутоа, фигурира како единствен во Речникот на македонскиот јазик — Географски и други имиња (како и зборови изведени од нив).

¹ М. Стевановиќ, Современи српскохрватски јазик, Белград 1964, стр. 522.

Она што се кажа за множинските форми, како и за формите за женски род од станиците на *-ин*, важи наполно и за станиците на *-анин* (*-јанин*, *-чанин*).

10. Суфиксот *-ец*, по потекло од старото *-џџ*, што настанало од уште постарото *-џџа*, со проширените форми *-анец* (*-јанец*, *-чанец*) е многу продуктивен, така што се претставува денеска дури како генерален во македонскиот литературен јазик. Со него најчесто се образуваат етници и во источнословенските и другите јужнословенски јазици. Тој денеска речиси наполно се претпочитува од овие јазици при образувањето на новите етници.

Примери: *велешанец*, *охриѓанец*, *џрилејчанец*, *скопјанец*, *ишпијанец*, *белграѓанец*, *враќанец*, *дубровчанец*, *загрејчанец*, *љубљанчанец*, *мариборчанец*, *новосаѓанец*, *широќанец*, *силкианец*, *ишпиограѓанец*, *шајчанец*, *варишавјанец*, *краковјанец*, *московјанец*, *парижанец*, *џрсејјанец*, *банаќанец*, *војвоѓанец*, *далмајинец*, *истранец*, *Американец*, *Африканец*, *Египќанец*, *Јајонец*, *Канаѓанец*, *Норвежанец*, *Португалец*, *Холанѓанец*, *Швеѓанец* итн.

Колку е овој суфикс карактеристичен за нашиот јазик сведочи и фактот што поголемиот дел од овие етници во српскохрватскиот јазик се познати со суфиксот *-анин* (*-јанин*). А рековме веќе дека и во српскохрватскиот јазик овој суфикс е најпродуктивен.

11. За нашиот литературен јазик поинтересни би биле прашањата: прво, како се користи овој суфикс, поточно дали тој се додава на полната или на накриета основа на географскиот назив, и второ, кои основи ја претпочитуваат кратката а кои долгата форма. Веднаш да кажеме дека општо, цврсто правило и во овие случаи нема. Напоредно со *Љубанец* (Љубаништа) се јавува *копоишпијанец* и *копоишпец* (Копоишта); или пак напоредно со *госпшварец*, *кочанец*, *негошшпец*, *ресенец* — *госпшварчанец*, *кочанчанец*, *негошшчанец*, *ресенчанец*. Иако самото население знае единствено за кратките форми, во литературната практика — се затврдуваат долгите. На тој начин како да надвива принципот: не како се наречува самиот жител, ами како го наречуваат него другите, т.е. какви се барањата на литературниот јазик и на неговата норма.

12. Тенденцијата кон користење на проширената наставка релјефно може да се види при образувањето на етниците од географските називи на *-ево*, *-ово*. Неуедначеноста што владее во практиката убаво ја илустрира и материјалот претставен во двата наши текста што најмногу приведуваат ономастички материјал: *Правописот*² и *Речникот*³. Во првиот текст среќаваме: *кичевец*, *кумановец*, *шешовец*, но и *крушовчанец*. Вториот текст веќе ги приведува и проширените форми. Така тој бележи: *кичевец* и *кичевчанец*, *кумановец* и *кумановчанец*, но само *крушовчанец* и — *шешовец*! (Во текстовите не се одбележани етниците од називите на другите македонски градови на *-ево*, *-ово*: *Берово*, *Валандово*, *Делчево*, *Крајово*, *Пехчево*). Сепак, ваквата неуедначеност резултира и од материјалот што го даваат народните говори. Интересен би бил, отаде, еден попо-

² Блаже Конески и Крум Тошев, *Македонски правопис со правописен речник*, Скопје 1950, стр. 79—175.

³ *Речник на македонскиот јазик*, III, Скопје 1966, стр. 385—595.

дробен преглед на етниците од овој вид називи на места, кои се инаку многу чести во нашиот јазик. Тој ќе ја покаже убаво развиеноста на оваа појава и нејзините граници. Тогаш ќе се види дека има и други тенденции: *смојмирец* (Смојмирово), *русинец* (Русиново), *никџорец* (Никџорово), па дури и *моносџи(ш)чанец* (Моносџитово) *јосифчанец* (Јосифово), итн.

Колку што може да се забележи, српскохрватскиот јазик во овие случаи ги претпочитува кратките форми: *Валповац* (Валпово), *Ваљевац* (Ваљево), *Звечевац* (Звечево), *Ластовоци* (Ластово), *Панчевац* (Панчево), *Смедеревац* (Смедерево)⁴ итн. Истово важи уште повеќе за бугарскиот јазик. Сп. *габровец* (Габрово), *триновец* (Триново).

13. Како се образуваат некои понови етници во словенските јазици разгледува Е. Станкулова⁵. За жал, македонскиот јазик, кој пројавува во овој поглед интересни и своеобразни тенденции, не е застапен со свој материјал. Ние ќе кажеме дека и во нашиот јазик суфиксот *-анин* (*-јанин*, *-чанин*) во овие случаи не се користи; дека од основите на *е*, и етниците се образуваат со суфиксот *-ец*: *Гвинеец*, *Малиец*, *Нигериец*, *Сомалиец*; дека кај основите на согласка се користат и *-ец*, и *-анец*: *Анголец*, *Гвинец*, *Бурманец*, *Ганец* (бугарски и руски: *ганец*, како образување од основа на *а*), *Кубанец* (бугарски и руски: *кубанец* заради диференцијација: *кубанец* — Кубан, *кубинец* — Куба). Од *Алжир* етничкиот гласи *Алжирец*, додека од *Лаос* — *Лаосанец*, од *Тунис* — *Тунисанец*, иако би можело да се очекува и *Лаосец*, *Тунисец*, како што е во рускиот односно бугарскиот јазик. Потешко се вклопуваат во нашиот морфолошки и акцентски систем етниците од *Конго*, *Того*, *Чиле*: *Конгоанец* (во рускиот: *конголезец* — под влијание на францускиот јазик), *Тогоанец*, *Чилеанец*. Кај именките од *сличен* тип (в.т. 23) нашиот народен јазик развил поинакво искажување на етниците. Треба да се знае уште дека од некои називи на земји е тешко изведувањето на етници, па се прибегнува и кон описно изразување.

14. Колебање во говорната и литературната практика се забележува и кај некои постари етници. Македонскиот правопис ги дава ликовите *Австралијанец*, *Белгијанец*, *Персијанец*, но и *Австријанец*. Речникот пак бележи: *Австралиец*, *Белгиец*, *Персиец* и, се разбира, *Австриец*; потоа, *Индонезиец* (српхрв. *Индонезанин*), но *Етиопијанец* (српхрв. *Етиопијанин*), иако би било приемливо и — *Етиопиец*. Пократкиве форми се наложуваат и поради фактот што можат полесно да се вклучат во нашиот акцентски систем. Сп. *Австриец* и *Австријанец*, *Белгиец* и *Белгијанец* итн.

15. Преобразениот суфикс *-лија* (сушност, турска наставка *-li*) се зачувал во мал број етници: *нишилија*, *сарајлија* (Речникот веќе го бележи и ликот *сараевчанин*), *бечлија* (само во говорниот јазик; инаку, *виенчанин*), *санџклија*, *скадарлија*; потоа, овдека би дошло и *вилаетлија*

⁴ Според Правопис српскохрватскога књижевног језика, Нови Сад—Загреб 1960.

⁵ Елка Станкулова, За образувањето на нови народноетни названия за лица во славјанските езици, Славистичен сборник, Софија 1963.

(вилает = крај), како и неколку примери од нашата јазична територија: *горничешлија*, *милешковалија* (почесто: *милешковчанец*), *муинлија* (почесто: *муинчанец*), *шурновалија* (почесто: *шурновчанец*). Овој суфикс е зачуван и во извесен број презимиња: поретко како неизменет — *Росоклија*, а почесто контаминиран со домашниот суфикс *-евски*: *Дебаршев*, *Крајшвалиев*, *Мајкалиев*, *Стамболиевски*, *Пенушлиски* и др.

16. Суфиксот *-ез* (од италијанското *ese*) се среќава само во овие случаи: *Кинез*, оттука и *Индокинез*, *Француз* (= *Францез*) и во говорното *Енглеz* (лит. *Англичанец*).

17. Мошне редок е и суфиксот *-ак*: *Полјак*, *Словак*. — Во еден пример дури е забележан и суфиксот *-ар* (од латинскиот *-arius*): *косовар* (Косово). Во српскохрватскиот јазик со овој суфикс се забележани повеќе примери. Петар Скок приведува и: *Прикар*, 'жител на дел на Дубровник', *Пунјар* (гратчето Пунат на Крк)⁶.

18. Етниците од женски род, како впрочем во најголем број случаи и во другите словенски јазици, се образуваат од соодветните етници од машки род со помошта на суфиксот *-ка*. Така, напоредно со *-ин*, *-анин* (*-јанин*, *-чанин*) и *-ец*, *-анец* (*-јанец*, *-чанец*) имаме *-ка*, *-анка* (*-јанка*, *-чанка*): *Русинка*, *Србинка*, *Турчинка* (како што видовме веќе, само во овие случаи се зачува суфиксот *-ин*); *Бугарка*, *Еврејка*, *Циганка*; *московјанка*, *римјанка*, *солунјанка* (*солунка*, *солунчанка*); *велешанка*, *ирилејчанка*, *скопјанка*, *йејшевка* — *йејшевчанка*; *белграјанка*, *загрејчанка*, *љубљанчанка*; *варшавјанка*, *парижанка*; *Американка*, *Јапјонка*, *Швејганка*.

19. Комбинираниот суфикс *-киња* се сврзува само со туѓиот *-ез*. Според тоа, само *Кинескиња* (*Индокинескиња*). Ликот *Францускиња*, кој се јавува како единствен во Правописот, е во отстапување пред ликот *Французинка*, одбележан во Речникот.

20. Суфиксот *-ица*, колку што можеме да забележиме, се јавува само во — *сремца*.

21. Интересни се и извесниот број случаи кога женскиот род на етникот се образува со кратката, постарата форма на суфиксот, а пак машкиот род со поновата, проширената: *старограјчанец* — *старограјка*, *бајанчанец* — *бајанка*, *срејеновчанец* — *срејеновка*, *кри(в)огашијанец* — *кри(в)огафка* и др. Вакви случаи приведува Скок и за српскохрватската јазична територија: *Лойуѓанин* — *Лойујка* и *Лойуќка*, *Груѓанин* — *Груќка* (Груда), *Хваранин* — *Хварка*⁷ итн. Ова укажува дека проширените форми на суфиксите се јавиле најпрвин кај етниците од машки род, т.е. дека овој процес уште наполно не ги зафатил и етниците од женски род.

22. Кај мхоланските форми на етниците две појави го будат особено вниманието: прво, постарите ликови на *-ане* (*-јане*, *-чане*): *варшарчане*, *ердошорчане*, *сипинјане*, *сушичане*, кои се јавуваат во некои

⁶ Petar Skok, Tvorba imena stanovnika od imena naselja i oblasti, Jezik, II, 3, 1954, с. 67.

⁷ Petar Skok, Цит. дело, стр. 67.

југоисточни говори; второ, кои етници образуваат множина со *-ани*, а кои со *-анци*: *ваташани* (Ваташа) — *радњанци* (Радња), *дивљани* (Дивље) — *кожљанци* (Кожле), *лисичани* и *лисичанци* (Лисиче) итн.

23. Интересна е и појавата на проширување на некои етници со различни форманти: со *-р* — *чашкарец* (Чашка), *којнскарец* (Којнско); со *-в* — *бансковачанец* (Банско), *лесковец* (Лески, Кочанско), *брест(в)ец* (Брест, Порече). Сп. ги и примерите од рускиот јазик: со *-ин* — *кулундинец* (Кулунда), со *-в* — *лазовец* (Лазо)⁸.

* * *

Етнонимиката крие, како што се гледа, изобилство од интересни проблеми и појави. Тие се и ќе бидат секогаш актуелни.

⁸ S. Utěšený: In margine slovníku obyvatelských jmen Ruské federativní socialistické republiky, Zpravodaj místopisné komise ČSAV, 1, VI, 1965, c. 58.

Раѓмила Угринова-Скаловска

УЛОГАТА НА ЦРКОВНОСЛОВЕНИЗМИТЕ ВО ОФОРМУВАЊЕТО НА СОВРЕМЕНИОТ ПИСМЕН МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК

Има два пата за проучување на местото на црковнословенските елементи во оформувањето на современиот писмен македонски јазик. Едниот се состои во разгледување на категориите од фонолошкиот, граматичкиот, лексичкиот, па и синтаксичкиот систем на современиот јазик во кои се одразило црковнословенското влијание. А вториот би се состоел во историско проследување на патиштата по кои општословенскиот литературен јазик, кој оставил трага во формирањето на сите современи словенски книжевни јазици, некаде повеќе а некаде помалку, нашол свое место и во оформувањето на ликот на нашиот современ писмен јазик. Неопходно е овие два пата да бидат усогласени за да биде сликата што ја бараме покомплетна, но таа овде ќе биде мошне ослита поради ограничениот простор што ѝ се посветува.

Временското раздобје од кое го започнуваме нашиов преглед нема да оди порано од почетокот на XIX век, т.е. од книжевното дело на првите претставници на современата македонска литература — Пејчиновиќ и Крчовски, иако, и порано, сè до почетокот на XVI век, има написи со отпечаток на говорен јазик (на пример, дамаскините). Но таму се работи всушност за еден обратен процес — за проникнување на елементите од македонскиот говорен јазик од современ тип во јазикот на црковната книжевност — црковнословенскиот, — па проучувањата пред границата што ја зедеме би требало да се свртат во обратна насока — да се иследуваат современи народни црти во црковнословенскиот.

Еден од основните извори од кој идат црковнословенските елементи во современиот писмен македонски јазик е старата црковнословенска книжевна традиција. Иако нејзините текови на прагот на современата македонска литература до почетокот на XIX столетие биле прилично секашти, не можеме да зборуваме за отсуство на врски со неа. Затоа што, иако со мошне осиромашен интензитет во поглед на нејзината распространетост во пошироките народни слоеви, таа барем во сферата на религиозниот живот била доволно зачувана. А по силно живнала и со применувањето и распространувањето на печатените црковни книги па црковнословенски од руски тип.

Влијанието од овој вид литература најмногу се одразило врз јазикот на делата од Пејчиновиќ и Крчовски и тоа е сосема разбирливо и од гледна точка на содржината на нивните книги, и од гледна точка на нивното образование и позив. Книгите им се религиозно-поучителни, а тие биле свештени лица што се образувале скоро исклучиво на црковна литература, па многу од црковнословенските форми и зборови со кои се служеле во пишувањето не е исклучено да биле својствени и на нивната усна реч. Употребата на црковнословенски зборови претставувала кај нив повеќе барање на повисокиот стил одошто средство за експонирање некоја идеја пред читателите (тоа тие го правеле на современ говор), затоа што црковнословенската лексика и форми му биле туѓи на современиот поширок круг читатели (постои обичај кај ред автори низ целиот XIX век многу црковнословенски зборови да ги објаснуваат со други современи македонски, а често и со турцизми).

Вториот значаен извор за усвојување на црковнословенските елементи во писмениот збор се јавува во поголем обем кај следната генерација писатели — од Преродбата — поети и учебникари. Повеќето од нив учеле во Русија или имале тесен допир со литература дојдена од неа, па така во својот јазик примале и многу црковнословенски зборови, само што нивниот критериум во изборот на тие зборови доста се разликува од тој на Крчовски и Пејчиновиќ. Кај мнозина од нив гледаме свесно внесување на елементи и од други јазици, најчесто од бугарскиот и српскохрватскиот, а не само од црковнословенскиот, и во тој поглед, општо, тие покажуваат многу поголема јазична култура, имајќи и поширок литературен видик. Тие биле свесни за тоа дека црковнословенските елементи такви какви што ги употребувале немаат основа во живиот народен говор и дека се резултат на барањето на повисок стил и на посложена и поапстрактна мисла. Затоа тие наоѓаат свое одредено место во нивните концепции за изгледот на македонскиот литературен јазик.

Трета и нова постапка во однос на црковнословенските лексички и зборообразовни елементи (сега веќе само такви) има кај Мисиркова и од Мисиркова наваму и тоа е во склад со идеите на Мисиркова за изгледот на македонскиот литературен јазик и со неговиот доволно изразен пуристички критериум, а тој однос речиси сосема е запазен до денеска и во речникот на македонскиот литературен јазик.

Фонетски елементи преземени од црковнословенскиот најмногу има во пишувањето на Крчовски и Пејчиновиќ, а во сè помала мерка во пишувањето на останатите книжевници од XIX век. За сметка на тоа, лексиката и одделни зборообразовни типови понатаму се застапени во поголем обем. Но важно е да се нагласи дека влијанието од црковнословенскиот во фонетска смисла кај нив, освен во многу мал број исклучоци, останало надвор од нивниот индивидуален израз. Тоа влијание се докажува во изрази, состави, формулации и готови модели преземени од црковнословенската религиозна литература, кои се или цитати или резултат на барањата на личниот стил и темперамент на авторот. Стремежот за покажување повисока ерудиција, како и подражавање на тогашната сродна литература, се гледа и од насловите на

книгите (Слово исказано заради умирање, Утешение грешним и сл.). Најмногу тоа се гледа од бројните примери со руска замена на групите *тѣт, тѣт, тѣт, тѣт*, употребата на групите *иц (ицѣ)* и *жѣ, х, у* од *ж*, групата *чр* и сл. Пејчиновиќ и Крчовски пишуваат *всѣдержител, скорбеј, кровна жертва, шерш, смерш* во состави како што ги споменавме погоре, а *срдце, црво* во состави што се плод на авторовиот личен израз, но тие се помалубројни. Понатаму, кај другите автори, формите со руска замена на групите *тѣт, тѣт, тѣт, тѣт*, се мошне ретки, а кај некои и неочекувани со оглед на нивниот општ јазик: додека Д. Миладинов пишува *усрдце*, К. Миладинов ќе напише *усердие*. По пив, наспроти на очекувањата, кај Жинзифова, Прличева, Партенија Зографски и другите, ваквата замена е напoлно исклучена, ако не ја сметаме формата *воспoржестивувааш* што ќе ја сретнеме кај Мисиркова. Во однос на употребата на старата група *чр* неа ќе ја најдеме само кај Прличева во целиот XIX век и тоа е во склад со неговите поставки за внесување што повеќе општословенски (стари) црти во неговиот писмен јазик (*чрн, чрноризна*). Друг типичен црковнословенскизам од руски тип е употребата на *иц* во форми како *взици, аице, ицери, срјаничши* и сл. Таа замена кај попослежните автори не се среќава, а доколку ја има не е од рускословенско потекло, туку дијалектна особина на авторовиот говор (дури кај Мисиркова наидуваме на претерување: *ица*). Тоа би можело да се каже и за замената на *ж* со *у*, пред сè кај Крчовски и Пејчиновиќ, но тие се од јазични подрачја каде има таква замена во говорот, а настрана остануваат случаите од црковнословенската лексика влезена од порано (од типот *мученик, суд, суштѣна*), но не и за употребата на *х* која е особено во првиот период исфорсирана.

Ком постариот период се однесуваат и одредени граматички морфеми, па и цели облици преземени од црковнословенскиот и чија употреба започнувајќи од Крчовски и Пејчиновиќ исто така сè повеќе опаѓа. Најбројни се меѓу нив образувањата на придавките со *-ий, -иѣ, -иѣ* и падежни форми од нив (*пресвѣтаѣа душа, прекрѣсниѣ сараѣ, свѣтаѣа Василиѣа, сладкиѣ мед, другиѣ, царство небесноѣ, бога вишиѣаго* и сл. кај Крчовски и Пејчиновиќ), додека кај други автори, освен во ретки цврсто оформени изрази (како *Успѣниѣа пресвѣтаѣа Богородици* кај Цинот, или формата *шекуиѣаго* кај Дим. Миладинов) речиси и не се среќаваат, ако го издѣлиме посебно целиот сложен морфолошки систем кај Прличева и Жинзифова на кој тие ги применуваат своите погледи за изгледот на македонскиот литературен јазик. Падежни форми од именките како и такви кај придавките кај двајцата најстари претставници има, како што кажавме и понапред, редовно во пасажии и цитати преземени од друга слична литература, а на места каде авторот проговара од свое име, таквите форми се далеку поограничени. И во овој поглед интензитетот на нивната употреба во Крчовски и Пејчиновиќ нагло опаднал, ако не го исклучиме Цинот кој свесно и со познавање оди кон употреба на такви форми. Само кај нив можеме да најдеме форма како *именем, некому грешнику* и сл. и слично, а и стари форми како *јеси и јесми, јеже снабдјел јеси*, или редовно формата *земѣа, покрај земѣа, земѣа* или така показателните состави како *негоо имѣа* (Пејч.) или *се учиниле иустинниками*

(Крч.) во кои се преплетува родниот говор на авторот со форма пре-
земена од литературата.

Во овој поглед нив им се доближува само Цинот кој редовно ги
употребува формите *аз, абие, чшо, вси, все, еси, есни* и сл. и голем број
зборообразовни и флективни морфемии кај сите зборовни категории,
само што се гледа дека кај него веќе не се работи за директно допирање
на постари книжевни обрасци или механичка употреба на веќе за нив
скамнетите изрази, туку за сосен критички подбор и личен став кон
тоа што треба да си најде место во неговиот писмен јазик.

Довде имавме работа со категории кои не ја покажале својата
животност во развојот на современиот писмен македонски јазик и не
наоѓајќи никаква потпора во живиот народен говор мошне брзо се за-
губиле и од писмениот јазик. На ред се оние јазични категории кои до
денеска повеќе или помалку се покажале стабилни, а во извесни периоди
се покажале и доста продуктивни. Тоа се образувањата на именките од
машки род со суфиксот *-иел* (и придавките на *-иелен*), глаголските именки
на *-ие*, партиципот на *-им, -ом*, стариот сегашен активен партицип во
атрибутска употреба, како и образувањето на сложени именки од типот
брајнољубие, греходаение. Именките образуваани со суфиксот *-иел* од
типот *сиасијел, сиасијелен* во делата на Крчовски и Пејчиновиќ се за-
стапени во рамномерен сооднос со останатите фонетски и морфолошки
црковнословенски блезни, а тоа значи дека ќе ги најдеме во споменатите
состави и цитати од друга религиозна литература, т.е. зборови од ре-
лигиозната терминологија, а дека надвор од неа, обата суфикси за нив
се потполно непроизводни (*вседржијел, вседржијелно, иокровијел,*
свидетијелско и сл.).

Донеска до непродуктивни се образувањата со суфиксот *-ие*, но
и тие сепакво, како и претходните се однесуваат за лексеми од црковно-
словенскиот фонд (*благование, благоухание, мучение, создание, љение,*
среброљубие и сл.).

Кај подоцнежните автори овие зборообразовни типови се пока-
жуваат посебно погодни не само во поглед на црковнословенската лекси-
ка, туку и за нови образувања на именки што значат вршител на дејство
или име на дејство надвор од таа лексика, па иако постојат соодветни
народски продуктивни наставки, тие не само што се задржале, туку
низната употреба оди по нагорна линија низ целиот овој период, сè
до нашо време кога се сторени осмислени напори да се заменат со живи
и продуктивни суфикси. За илустрација ќе наведеме некои поинтересни
примери: Констант Младинов: *усердие, ујошребление*, Дим. Миладинов:
извесение, собрание, прошењја, госполение, усрдие, Прличев: *муршение,*
благование, Жинзифов: *јослушание, онемение, благословие, чиеение,*
Пулевски: *управление*, Партизија Зографски: *иочиеение, ујование*. Овие
образувања ги следиме сè до Мисиркова којшто доследно им дава
предност на своите образувања како *иоџајје, восјајје, ириложејје,*
благоразумје или *раководици* (м. *раководиштели* што се претпочита и денеска).
Од неговата линија отстапува прилично Рацин кој им дава големо место
на овие неколку суфикса: *уредение, заклучение, садржание, разбираение,*

создаител, мислител, исцелител и секако тоа треба да го разбереме како руско-бугарско книжно влијание.

Во речникот на современиот јазик од сите овие образувања запазени се одреден број глаголки именки на *-ие* (*решение, мнение, алијанше, востание, воспиание, објаснение, благодарение*), а така исто и на *-иел* (и *-иелен*): *завоевител, жалител, градител, гонител, владаител; значителен, зваителен, задолжителен* меѓу кои, како што се гледа има и доста нови образувања, но со специјална семантичка обоеност.

Од црковнословенските образувања во глаголкиот систем можеме да ги споменеме глаголите со префиксот *воз-* и зборови изведени од нив, кои иако малубројни низ ситот овој период се задржале сè до денеска, па ги има и во речникот на македонскиот литературен јазик со одредна смислова нијанса (*возљуби, восторжествува, возвиши, воздигне, воздвигне*). Кон нив се придружуваат уште и формите од обата стари партиципи на сегашното време, кои имаат различен интензитет на употреба (партиципот на *-им, -ом* го нема кај Пејчиновиќ и Крчовски, но се јавува подоцна, па се задржува во мал број и денеска (*немислил, мнил, љубил*), и формите како *ишекуишиаго, помислаеши се* кај Дим. Мисадинов, *рабиснујушиесе, глас воијушиаго* кај Жинзифова, кои денеска се заменети со други продуктивни категории или се искажуваат описно. Во секој случај во XIX век се покажува дека овие глаголки форми им се својствени само на писатели со повисока јазична култура.

Влијанието на црковнословенскиот јазик врз современиот наш писмен јазик е најголемо во областа на лексиката. Извентарот на црковнословенските лексички единици низ ситот овој период покажува дека од автор до автор односот кон неа е различен, дека варира во однос на областа од која е земен, но дека низ XIX век, а тука можеме да го вклучиме и Мисиркова, неговиот обем значително не се менува. За разлика од тоа, во нашиот време, кај Раѓица и во речникот на македонскиот литературен јазик, црковнословенската лексика е сведена на помала мера. Дури денеска некои од нив имаат и свои дублети — современи образувања од производни типови, па често и се заменуваат. Не е непознато ни образувањето со современи суфикси и црковнословенски основи.

Но за писателите од XIX век до Мисиркова е карактеристично што покрај полнозначни зборови среќаваме и голем број службени зборови (сврзници, прилози) и тоа е најсилно изразено до Цинот, а колку што се оди покасно нивниот број се редуира, така што денеска имаме само полнозначни зборови. На пример, ќе најдеме *сирјеч* (тоа се задржало најдолго), *ашије, абие, јеже, сиј, сија, сије, јешие, чин, иочии*, а и такви зборови што денеска веќе изопшто не се употребуваат како *хула, хуг, блудуаме, ујование, јуноиа, конец, мир* итн.

Кај лексичките заемки е посилено изразена една појава: тоа е фактот дека тие немале поткрепа во современиот жив говор, па оште што ги употребувале, бидејќи несигурни дека ќе бидат разбрани од поширок круг читатели, ги преведуваат со современи народни зборови или турцизми: *сирјеч*, Крчовски го превел со *санки*, *иокој* со *рахай*, *мир* со *век*, *срјачишије* го објаснил со *срејшије*, а Пејчиновиќ *свидетелство* со *шашилак*, *широча* со *деице*, *јавно јесит* — *ашикаре* и сл., а Шапкарев —

художници со *марифетични, мадрост* со *умиштина, сѣишесиво* со *нешно, жилишше* со *место за живеење*. Ова е особено карактеристично за учбеникарите кои за разни термини или апстрактни зборови што ги чувствувале нови барале начин да ги објаснат со соодветни познати во народот.

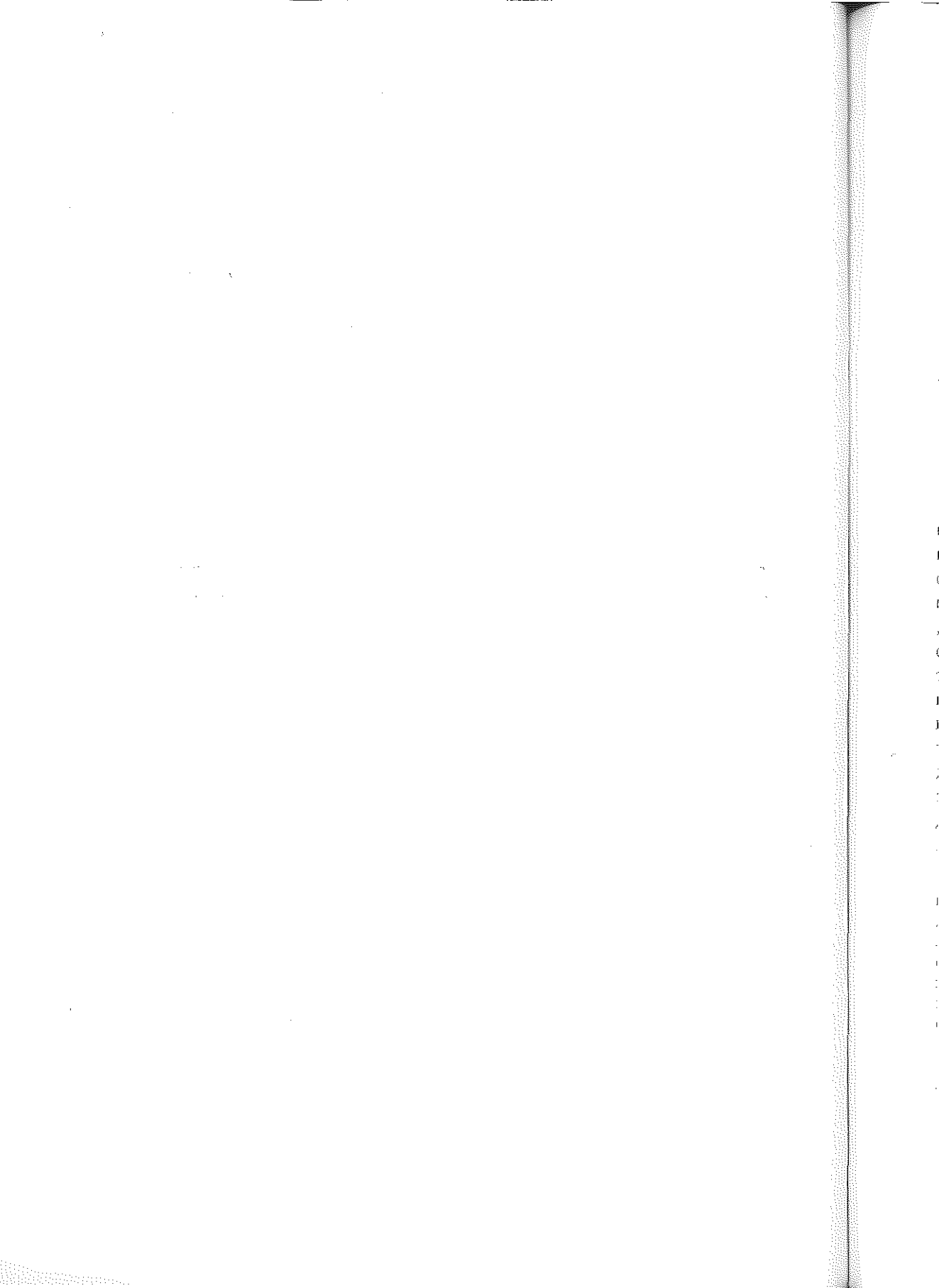
Лексичките заемки по својата фонетска и морфолошка структура најмногу го запазиле својот црковнословенски вид, а тоа е особено изразито кај оние што дошле преку текстови од руска редакција: *свјашченник, шјогош, усердие, часш, конец*, но се среќаваат црковнословенски лексеми морфолошки осовременети: *блудуме* кај Пејчиновиќа, *блгоушробиаша наша* кај Дим. Миладинова, *осуждуваш, сошворам*, Цинот, и сл., а да не зборуваме за денешната состојба. Морфолошка конзервативност се огледува повеќе кај сложениките пренесени од црковнословенскиот од типот *среброљубие, самољубие*.

На лексичките заемки се потпираат и одредени петрифицирани фразеолошки изрази земени од црковните книги, што исто така покажувале отпор кон морфолошкото и фонетско прилагодување, особено кај Пејчиновиќа и Крчовски, Цинот, Прличев, па и Дим. Миладинов и Жинзифова и кои се составен дел на нивната културна фразеологија. Се работи за изрази како *божесшвеннаја служба, вечна мука, царсшво небесноје, ош ового века, сшрах божш, горкиј час, глас вошшјушшго в шусшше, обешованнаш за нас земља*.

о,
о-
в-
о
а
о
-
и
о-
г,
-
о-
и
-
о
в
а.
с-

II

ЛИТЕРАТУРНА ИСТОРИЈА, ФОЛКЛОР, ИСТОРИЈА

Милан Гурчинов

АВАНГАРДИЗМОТ И НОВАТА МАКЕДОНСКА ЛИТЕРАТУРА

I

Очигледно е дека поимот „книжевен авангардизам“¹ го губи некогашното значење, се релативизира; пред сè поголемиот број на претендентите тој се распаѓа како ознака на идејни и формално-стилски обележја на одредени струења, станува поливалентен до критичната точка на сеприменливоста. Последната област во која „авангардата“ ссуште фигурира е драматургијата, па и таму скепсата е посијна од увереноста дека постојат недвосмислени карактеристики на посебно струење². (Се разбира, и покрај тешкотиите за неговото теоретско дефинирање и историско омеѓување, книжевниот авангардизам не е термин без секаква перспектива, бидејќи како и во минатото така и денес и утре, неодминлива ќе биде потребата уметноста да се менува, да се јавуваат нови движења што ќе го стимулираат нејзиниот развој.) Денес, пред тешкотијата овој термин да биде егзактно дефиниран застануваат и новите теории на литературата, одминувајќи

¹ Во новите времиња, првобитната употреба на овој термин паѓа во крајот на минатниот век: смен воснен термин (франц. „avant-garde“ — претходница, претстража, дел од војската што оди пред главнината) стана ознака на поетската побуна и интелектуалниот револт против општоприфатените вредности и критериуми. Во тоа својство тој беше во употреба во различните региони на Европа означувајќи раскин и неслагање со освештаните вистипи и поредони. Тој одново навлезе во употреба во дваесеттите години од нашиот век, особено во Франција, во периодот на „belle époque“. Оттогаш, употребата на овој термин станува сè поусловна.

² В. Leonard C. Gronko — „Theatre d'avant-garde“, ed. Denoel, Paris, 1963. Испитувајќи ја егзистентноста на овој термин дури и по однос на новиот француски театар (Бекет, Јонеско, Адамов), авторот заклучува: „Треба да стане јасно дека авангардата не постои. Постојат само извесни карактеристики што можеме да ги припишеме на било кое остварување класифицирано под овој термин“ (стр. 13).

го³ или укажувајќи на неговата условност⁴. Очигледно дека судбината на овој поим ја дели кризата на типолошкото, стилското и историско-временското диференцирање на поедините книжевни периоди и методи. На недостаткоста на нашите вообичаени определби укажуваат и Ворен и Велек во својата „Теорија на литературата“⁵ и мнозина други автори⁶, согласувајќи се дека непрецизносата и често пати неупотребливоста на сегашните термини уште повеќе ја актуелизира потребата за непосредно и целосно испитување на конкретните книжевни дела.

Опитот ни покажува дека во минатото книжевниот авангардизам се конституираше во таквите книжевни структури каде што постоеја утврдени и јаки позиции на традиционалните стилови и правци, јавувајќи се како револт против веќе неегзистентните книжевни норми и облици, повикувајќи на обнова и ревалоризација. Најновиот развој на лите-

Занимливи се заклучоците до кои по тој повод доаѓа Миклаш Бакош во своето иследување „За поимот на уметничката авангарда“: „Во процесот на интеграцијата на авангардата во современиот уметнички развој, — пишува Бакош, — исчезнуваат остри граници помеѓу так нар. традиционализам и авангардизам, макар што сеуште е можно да се уочат разлики помеѓу делата што се надворешно на традициите на реализмот и творечките настојувања што ги продолжуваат модерapistичките и авангардни движења. Но да се сведува денес литературното наследство на авангардата само врз антироманот, антиграмата и сл. би значело неприкладно да се стеснат и редуцираат оние стимулаци што се живи и продуктивни во тестаментот и придонесот на авангардата.“ (Во Зборникот „O literatnej avantgarde“, Братислава, 1966, стр. 15).

³ Во трудот „Введение в литературоведение“, авторот, Ф. М. Головиниченко, дефинирајќи го поимот на „книжевното струење“, пишува: „... припадноста на група писатели кон едно литературно струење станува бесспорна и очигледна само во случаите кога се на лице: единството на нивните стилови, кога се видливи преплетувањето, внатрешната врска помеѓу темите што ги обработуваат, идеите што ги застапуваат, карактерите што ги создаваат, ликовите, принципите врз кои се тие создадени, типизацијата, особеностите на уметничкиот израз и т. н.“ (Во „Введение в литературоведение“, Москва, 1964, стр. 296).

Очигледно е дека во рамките на таквата обусловеност имено, и не само од поновите книжевни струења, не би можело да добие таков статус, „авангардизмот“, — поинајлку.

⁴ B. Michal Glowinski, Aleksandra Kopien-Slawinska, Janusz Slawinski — „Zarys teorii literatury“, Warszawa, 1962, стр. 31, 97, 110.

⁵ „Расправање за главните периоди во модерната литературна историја — пишуваат тие — се прошири во недоглед. Термините „ренесанса“, „класицизам“, „символизам“ а од неодамна и „барок“ се дефинираат, повторно дефинираат, опоруваат“... Најпосле, ние допрва почнуваме да се учиме, да го разгледуваме уметничкото дело во неговата совокупност, методите на се мошне несмасни, а нивната теоретска основа испрестано се миснува“. Рене Велек и Остин Ворен „Теорија на книжевноста“ Београд, 1965, стр. 306—307.

⁶ „Кризата на синтетичките поими на науката за литературата: ренесанса, барок, класицизам, романтизам и сл. станува сè поочигледна, — пишува југословенскиот литературовед Зденко Шкроб во својата расправа „Stil i stilski kompleksi“, „Сепак — продолжува тој, — историската наука има потреба од таквите поими ако сака да ја совлада својата огромна материја. Само, — тие поими не смееме едноставно да ги преземаме; одвреме-навреме мораме да ги пречистуваме, да ги обновуваме. А доколку сакаме таквата обнова да има одредена вредност, треба да ја вршиме не врз основа на спекулациите на филозофијата на историјата или другите спекулации, туку врз основа на темелното и повторцо истражување на самите литературни текстови“. Во кн.: A. Flaker—Z. Škreb — „Stilovi i razoblja“, Zagreb, 1964, стр. 132—133.

ратурата во светот, меѓутоа, зборува за битни промени: живееме во епохата за која е сè помалку карактеристична доминација на книжевните стилови и правци. Сè е под знакот на жива флукуација, прелесање и критичко испитување. Се чини дека со триесеттите години од нашиот век конечно се затвори кругот на програмските декларации и книжевни манифести што обединуваа или добиваа значење на една доминантна, севажечка платформа⁷. Во тој поглед, книжевниот авангардизам како да ги губи веќе своите јаки психолошки мотиви. Струењата и обележјата на стилот добиваат во модерното време секундарно значење. Загледана во својата суштина, загрижена за сопствениот опстанок во едно време кое на разни начини ја отежнува и загрозува нејзината egzистенција, уметноста инстинтира на автохтоноста, неповторливоста на остварената креација. Сличноста добива пејоративно значење. Програмските начела, методите отстапуваат на заден план. Современата книжевна галаксија сè повеќе прилега на пространство составено од безброј тела секое од кое има своја гравитација, своја патека, сопствен блесок.

Се чини ниедно друго време не беше понепогодено за разврстувања и класификации. Отпаѓаат старите дефиниции, се отфрлуваат негодните формули. Останува — стварноста и евидентноста на делото. Тоа го согледуваат веќе мнозина автори. Не е чудно, што новите сознанија придонесуваат во тој поглед да коиндицираат мислењата што доаѓаат од различни, неретко и дијаметрално спротивни извори. „Ако некому треба да му се суди според неговите дела, тоа е уметникот. Уметноста е стварна дури во делото“⁸ — ни вели Морис Бланшо. „Основен аргумент на новото, револуционерното во современата литература остануваат делата што стапуваат во строј. Тие **решаваат**“⁹ (подвл. — мое — М. Г.) заклучува во својата опширна книга за современата литература И. Анисимов.

Остануваат другите компоненти на авангардизмот. Неговите морални мотиви: нонкорформизмот, презирот за егocентричниот микросвет на малограѓанниот, кој тесно коиндицираат со неговиот социјален подтекст. Протестот против застоените книжевни вредности и норми кој е најчесто израз на револтот против неприфатливиот свет, несправедливото општествено устројство што го дозволува дезинтегритетот на човечката личност, дехуманизацијата, нејзината отуѓеност. Отаде податокот дека моралните и социјални претпоставки на авангардизмот беа досега по правило испитувани во рамките на високо развиените индустриски

⁷ И кај веќе спомнатиот М. Бакoш наоѓаме слични оценки: „За денешната ситуација во животот на уметноста е карактеристична појава спонтаниот отпор кон колективното творештво и колективните програми, отпор што доаѓа до израз не само кај уметниците од помладите генерации, туку и кај некогашните припадници на авангардата. Еден од нив, Пабло Неруда неодамна буквално се изрази: „Верувам во индивидуалната порака, во определувањето на секој уметник, кој се поистоветил со своето време и мисли на иднината... Многу помалку верувам во напорите на уметничките школи... Противен сум на префабрикувањето во уметноста. Против префабрикациите на литературата и естетските школи.“ (ibid. стр. 15).

⁸ Морис Бланшо — „Есеји“, Београд, 1960, стр. 181.

⁹ И. Анисимов: „Новая эпоха всемирной литературы, Москва, 1966, стр. 679

структури за кои тие во текот на последното столетие и беа предимно карактеристични.

Можен ли е книжевниот авангардизам, меѓутоа, во околностите на новите структури во социјалистичкото општество? Какви се неговите индикации во општествените рамки што ги модифицираат неговите морални и социјални побуди? Кои се неговите мотиви во едно општество во динамичен развоток во една нова и млада книжевна структура која во средината на нашиот век го конституира и својот национален карактер и ја изградува врз темелите на социјалистичкиот хуманизам својата нова содржина? Не укажуваат ли тие обележја на некои нови феномени во новосоздадената книжевна географија на светот во која младите и разбудени нации, градејќи го низ интензивните процеси својот израз, додаваат на општочовечкиот фонд на вредностите нови, до вчера непознати детали?

II

За разлика од другите балкански народи коишто националниот карактер на својата литература ја изградуваа во условите и книжевните традиции на деветнаесеттиот век, патот на создавањето на новата македонска литература имаше поинаков и специфичен тек.

Повеќе пати насилно прекинувана во текот на последниот милениум, книжеvnата традиција на Македонија доживува нов и снажен подем по Втората светска војна во новата модерна заедница на југословенските народи. По диктатот на историската аномалија оваа мала земја на крајниот југ од Балканот, од чија што средновековна традиција појдоа книжките на првите книжевно-просветителски потстреци за сиот словенски свет, дури во најново време смогнува да го оствари својот национален интегритет, со тоа, да ги ослободи за непречен творечки развоток своите запретани духовни потенцијали, со столетија потиснати и оневозможени. Од 1945 година до денес, развивајќи се во новите слободни околности новата македонска литература ја започнува својата модерна книжевна историја низ еден творечки тласок кој ги содржи сите обележја на еден многустран изградвачки напор: се фундаира ја-зичката основа на младиот поетски и прозен израз, се развиваат многубројните видови на книжевното транспонирање, забрзано се минува творечкото искуство на светските книжевни текови, се воспоставува континуитет со творечката традиција од запретаното минато, се развиваат различни објиди да се долови чекорот и да се стапи во контакт со битните и актуелни книжевни состојби во светот. Македонската нова литература е на патот да се конституира како една специфична посебност во книжевниот живот на повоената Европа.

Обидувајќи се, по двете изминати децении да го формулираме доминантниот комплекс на овој буен, неспоредливо жив процес низ белезите што најблиско би го одразувале неговиот ослободувачки и нагорен развоток и на одреден начин би ја антиципирале неговата слое-вита и плодна иднина, принудени сме да прибегнеме кон едно ограничување и една ретроспектива.

Процесот на брзата трансформација и совладувањето на плодните искуства, на планот на стилот и изразните средства, највидлив е и најрељесен во доменот на поезијата. Ослонувајќи се на богатите извори на народната поезија во која историската судбина, духот и мелодиозното богатство на јазикот беа најслоевито и најбогато изразени, Поезијата беше книжевниот род што веќе со првите слободни денови доби најширок полет. Времето на бурните промени и револуционерни пресврти го бара своето: поезијата е најподатливиот медиум пред колективните бранувања и судбински искушенија. Таа се ангажира предано, сеоддајно, достоино. Поетот е на чело на идејната авангарда. Поголемиот дел од таа програмска, ангажирана и социјално-патриотска поетска плејада не ќе го дочека крајот на војната (Кочо Рацин, Коле Неделковски, Мите Богоевски, Аце Караманов и др.). Обрнувајќи се кон минатото и трагајќи по стимулативното и трајното забележуваме дека творечкиот придонес на Кочо Рацин ги надминува рамките на идејниот ангажман и поетското сведочење. Транспонирана врз богато усвоената лексика и ритмика на народниот пеач, Рациновата експресивна поетска реч досегнува до оние синтети и плодносни искуства во кои е содржана нерадосната судбина на народот низ вековите на националната обесправеност и човечка потиснатост. На Рацин ќе се сетиме секогаш кога ќе размислуваме за специфичниот феномен на прерасувањето на колективниот поетски звук во една лична и усвитена поетска експресија; Рацин е првиот убедлив белег на она единство помеѓу идејниот и естетски авангардизам под чиј знак траат и продолжуваат процесите на новата македонска поезија и тие две својства на неговата поетска порака се повеќе од сведоштво за почетопите на новата македонска поезија — тие го антиципираат нејзиниот натамошен развиток во двете, веројатно најбитни, нејзини компоненти.

Но процесот на поетската трансформација не врвеше безболно. Времето на сестравите почетоци и романтичарскиот занес е и време на симплицистичките поетски конструкции во кои се парафразира мелодиката и злоупотребува лексиката на народната поезија. Овие бујати псевдопоетски изливи се во склад со тесно сфатенниот поетски чин и со прагматичките сфаќања на културата и книжевноста што во тоа време се видливи. Интегралниот статус на творечкиот поетски чин с придобивка на едно ново време што настапува во средината на педесеттите години под напонот на новите авангардни сфаќања и остварувања што придонесоа брзата трансформација на поетскиот израз да добне и морална и теоретска подршка и нови неоспорни творечки потврди.

Но до нивната конечна афирмација води еден краткотраен меѓупериод. Тој е исполнет со доминацијата на интимистичката поезија што доминира во последните години на првата и првите години на втората деценија слободен творечки живот. Борбата за правата на „интимната поезија“ е првиот чекор во ослободувањето од утилитаристичкото сфаќање на поетскиот чин од веќе дотраените поетски шаблони. Таа ја ослободува поезијата од општите места и колективните теми и ја воведува на преден план поетовата индивидуалност и неговиот

личен свет. Поезијата се враќа кон „малите нешта во животот“, се привлекува: од есрадата кон собите, од улиците кон пејзажот. Но оваа „ослободена“ тематика сепак не е придружена од целосната обнова. Поетскиот јазик останува непроменет.

Вистинскиот раскин со исцрпената и неавтентична традиција, со поезијата на општите места и емотивната исповедност, отфрлување на неадекватниот поетски јазик и снажен пледоаје за нов поетски и з р а з настапуваат во средината на педесеттите години.

Авангардизмот во македонската книжевна ситуација не е никакво програмско струење, туку протест против идејните и естетските речидиви, побуна против застојноста и монополимот, — Долготраен бран носен од плејадата р а з л и ч и и индивидуалности обединети преку спонтанниот отпор кон канонските норми, о ж и в е а н и т е облици, идејната инерција и книжевниот конформизам. Веќе во текот на 1953 година се диференцира група писатели којашто истакнува нови барања за современ, првенствено к н и ж е в е н израз, истапува против дотогашните сфаќања и книжевниот монополизам, започнува борба за културата на пишаниот збор, за неговата широка комуникација со светот, отвора пат на истражувањата и експериментот, подвргнува на радикална преоценка сè она што литературата го беше создавала во периодот од 1945 до 1953 година.

Стапува збор за оние бурни процеси на естетска поларизација што се јавуваат во почетокот на педесеттите години и коишто речиси за сите југословенски литератури во тоа време беа аналогни бидејќи означуваа време на нови ориентации и радикални преоценки¹⁰. Тоа е, како што е познато, времето на новата клима и новите промени во општеството кои беа од пресудно значење за натамошниот развој на југословенскиот социјалистички хуманизам. Тие завојувања се водеа под знакот на широкото отворање кон светот и сите прогресивни дострели на човечкиот дух, под знакот на острата борба со остатоците на бирократското и прагматистичкото извитоперување на културата и творештвото.

На планот на поезијата новите сфаќања во македонската литература водеа жестока борба со поезијата на општите места и упростените емотивни состојби, со пригодниот дух на литературата и локалната ограниченост. Тие пледираа за современото звучење на ослободениот збор, за неговата широка општочовечка употреба, за проширувања на реги-

¹⁰ Улогата на творештвото во новото социјалистичко општество и односот на писателот кон новата, постојано изменувана и нефетишизирана стварност доживуваат радикални преоценки и биваат сфатени во една нова светлина. „Јас можам да ја сфатам и прифатам, — пишува истакнатиот југословенски писател Добрица Ќосиќ, — само онаа уметност што ја негира, надминува постоечката реалност, што во името на повисоки или поинакви визији се спротивставува на секавката дадена општествено-историска ситуација, што во името на човекот и за човекот, во името на општеството и за него, човечки, идејно, морално и естетски, пред сè естетски, никогаш не се согласува со постоечката реалност. Бидејќи, во принцип, ниту постоеше, ниту ќе постои таква општествена реалност што заслужува да биде овековечена. Добрица Ќосиќ: „Акција“, Београд, 1964, стр. 267--268.

онот на поетското до најдалечните простори на духот, наспроти сите априористички и нормативни програми и ограничувања.

Наеднаш станаа злодејни не само збирните именки во рацете на масовните производители, туку и канонизиранот поетски шаблон, исцрпениот поетски јазик со неговите еднословни рими и наивистичко подражавање на народната поезија. Пред налетот и потребите на животот прскаа рамките на една претесна поетика. Всушност, тоа беше крај на дилемата има ли или не право поетот да пее за „маката и радоста“. Многу побитно беше да се сфати дека просторот на човековата егзистенција е еден сложен комплекс кој кој новата поезија може да се обраќа само преку еден издиференциран поетски јазик кој би бил во состојба изворно и автентично да го изрази новото чувствување на светот. Од тој момент започнува и процесот на естетски мошне продуктивното раслојување на македонската поезија и развивањето на нејзините многубројни видови.

Занимливо е што и во времето на најострите конфронтации па и подоцна, овие настојувања не добија амблем на некоја посебна школа, ниту се најдоа под заедничкиот именител на некој книжевноисториски термин. Условната антиномија „реализам-модернизам“¹¹ набргу исчезна од употреба како несоодветна. Во поново време, постојат обиди овие состојби да се определат како „социјалистички естетизам“, на што посебно инсистира белградскиот теоретичар и критичар Света Лукиќ¹², но и овој термин не е општо прифатен. Очигледно и друга посреќна определба тешко би можела да ја одрази суштината на овој процес, бидејќи она што му беше заедничко се опира на вообичаените формулации. Тоа беше борба против сите ограничувања, ослободување на еден широк хуманистички простор пред социјалистичката уметност, таква нејзина поставеност при што социјалистичката идеологија не ќе ја „притиска“ уметноста, туку ослободувајќи ја од обврската да ја дивинизира новата стварност, ѝ препушта на уметноста да ја соочува со вистините за нејзиниот развој и нејзините несовршености. Таквата поставеност неминовно се идентифицира со признавањето на различните видови низ кои уметноста се експонира како револуционерна, креативна, авангардна и ослободувачка уметност на новото време¹³.

Враќајќи се кон македонската книжевна ситуација од тоа време, дилемите околу терминолошкото формулирање на овие авангардни

¹¹ „Контроверзата помеѓу модернизмот и реализмот, — пишува Света Лукиќ во книгата „Уметност и критеријуми“, — беше шифра со која војдно се решаваше и прањањето на слободата на уметничкото творештво, прашање за непречената флукуација на модерните стремежи, прашање за размена на мислењата и критиката, па и пошироките прашања на демократизацијата на културата (и општеството)“, Света Лукиќ, „Уметност и критеријуми“, Београд, 1964, стр. 187.

¹² В. Света Лукиќ, „Уметност и критеријуми“ Бгд. 1964, глава „Једна варијанта естетизма“, „Социјалистички естетизам у Југославија“, стр. 185—216.

¹³ „Во социјалистичката култура, — пишува Добринца Косиќ, — имаат право и причина за постоење и за својата самонегација и надминување сите уметнички правци и стилови, од натурализмот до апстракционизмот, на пример, со доследноста: не може да постои ниедна естетска содржина, ниедна естетска експресија која сама по себе би заслужувала да биде општествено оневозможена и идеолошки обезвредена“. Добринца Косиќ: „Акција“, Бгд. 1964, стр. 271.

настојувала ни изгледаат помалку битни од некојките констативни кои поблиско го одредуваат нивниот карактер.

Првата од нив е во укажувањето на единството помеѓу идејната и естетската компонента на вакви сфатениот авангардизам. Конфронтацијата, отпорот, — карактеристични за сите авангардни струења се вршат во случајот во рамките на социјалистичкото општество кое не е лишено од противречности. Конфронтациите се вршат во контекстот на естетските но и идејните неслагања од чии исход во крајна линија и зависи општоста на социјалистичкиот хуманизам, генералната линија на општеството што за своја основна вредност ја истакнува слободната човечка личност. Таквата идејност поаѓа од убедувањето дека социјализмот не е даденост туку општество во развнток, „општество што допрва треба да биде изградено со сета можна опрезност, разумност и човечност“¹⁴.

Во уводната, најјавувачка статија на првиот број од книжевниот лист „Разгледни“, на чии страници книжевната авангарда ги апострофираше новите сфаќања, наоѓаме:

Живееме во епоха трескотна, врнежна, догморазурнувачка, животна, револуционерна... И ако социјализмот кај нас го бара и наоѓа својот пат за триумфално настапување, сфатливо е што и уметноста трепери од немири и бара сили да го осмисли и пресоздаде тоа настапување“¹⁵.

Вториот симптом е во непосредните последници на новите сфаќања и новата клима врз литературното творештво. Мошне карактеристично е дека новите тенденции за мошне краток период исфрлија низа книжевни остварувања што значат крупен вредносен прилог во македонската литература како од страна на постарата книжевна генерација така и од писателите од т. н. „средна генерација“ која што токму во тие години настапува во литературата. Бездруго е симптоматичен податокот што токму во годината 1956, кога бурните процеси на ревалоризација достигнаа врв, се појавија низа еклатантни творби какви што беа, во прозата „Окопнети снегови“ од Димитар Солев, „Лозје“ од Блаже Конески, „Седум умирања“ од Благоја Иванев; во поезијата „Спокоен чекор“ од Гане Тодоровски, „Везилка“ од Блаже Конески, „Дождови“ од Матеја Матевски; во драмата — првите нови текстови од Коле Чашуле. Станува збор, значи, за остварувања што не само значат траен домет на македонската литература од ослободувањето паваму туку и патоказна ориентација и за самите автори и за новите жанрови во кои новите освојувања доаѓаат до израз.

И најодзади, третото рамниште врз кое се огледува одразот од продорот на новите сфаќања е книжевната ситуација што настапи под нивното дејство и трае и во актуелниот момент. Занимливо е дека нема

¹⁴ Јосип Видмар: „За и против“, Београд, 1963, стр. 7.

¹⁵ „Разгледни“, Скопје, год. I, бр. 1, стр. 1 (3 јануари 1954 г.).

ниден од позначајните постари писатели кој не би ги прифатил новите ориентации и на одреден начин не би го осовременил и усовршил својот израз. Младата поетска плејада (Радован Павловски, Богомил Гузел, Петре Андреевски, Влада Урошевиќ) ги прифаќа новите погледи и на одреден начин го процириува авангардниот карактер на својата претходница. Таа посебно го акцентира митот, барајќи да го осмисли и осветли запретаниот судбински комплекс, трагајќи по историското и генеричкото и наслутувајќи ги во своите поетски сновидувања врските и континуитетите со исконското и архитипското. Оваа генерација уште поизразито ја занемарува сонорноста и лирската емотивност на стихот, ѝ придава доминатно место на метафората и преку една слободна и често пати недоволно дисциплинирана прозоодија изградува еден поинаков поетски израз.

На тој начин доаѓаме до заклучокот дека снажниот преобразувачки бран, покренат во почетокот на педесеттите години, низ неколкуте метаморфози на поетскиот јазик доведе до ситуацијата во која новите сфаќања стануваат општо прифатени, формирајќи една слика за видливата конвергенција на најистакнатите поетски личности во нивната употреба на современиот поетски јазик и нивниот однос кон традицијата. Ги споредиме ли, на пример, некои од песните на Гане Тодоровски со поновите поетски циклуси на Блаже Конески, патриотските метафорични реминисценции на Анте Поповски со стиховите на Славко Јаневски, од неговата збирка „Евангелие по Итар Пејо“, стиховите на Богомил Гузел од збирката „Медовина“ со поедините песни на Радован Павловски во кои се извикува во живот една прастара и небулозна митологија ќе забележаме низа фрапантни коинциденции. Тие укажуваат дека денес може со сигурност да се утврди, во пластовите на најдоброто и поетски најубедливото кај современите македонски поети од различни генерации, една чудна и возбудлива синтеза помеѓу елементите на фолклорното и архитипското и модерниот јазик на метафоричната и елиптична поетска експресија. Мислам дека ако постои некаков далекусежен резултат на бурните преоценки и напори на планот на поезијата, тоа е тој негов денешен естетски блесок, тој чуден амалгам на митското и фолклорното, националното и легендарното, кој избива како виолентен и снажен творечки изблик низ свежата, неистрошената и естетски мошне продуктивната поетска метафорика.

III

На тој начин авангардизмот во новата македонска литература, станува еквивалентен на нејзината современа констелација и на одреден начин — се обеспредметува. Литературата се развива во условите на естетскиот плурализам, т. е. во таквата општествена и културна клима која на ниенден правец или струење не им дава решавачко значење, поттикнувајќи ги на слободен натпревар.

Во ситуацијата на динамичното вкрстување на различните проседеи, всреде кои слабо изразената конзервативна традиција веќе нема некое решавачко влијание, авангардизмот најчесто станува синонимна

определба на она што во условите на естетскиот плурализам се изделува како врвно творечко остварување што возбудува и со блесокот на новата револуционерна идеја и со богатството и свежината на разнобразните форми и облици.

Ако во почетокот истакнавме дека во најново време поимот на „книжевниот авангардизам“ се раслојува и станува сè поусловен мислевме дека неговото современо испитување ја обврзува книжевната наука на увид во присуството на новите феномени во современите книжевни процеси и појави кои укажуваат дека нашето време не е само време на кризата на духот и загроеноста на творечките вредности туку и време на раѓањето на новите доприноси кои ослободени од обврската да ги следат некогашните доминатни струења надоаѓаат од различните краишта на светот, најавувајќи го своето присуство.

Без претензии да го исцрпеме или развиеме овој сложен проблем се обидовме да укажеме дека создавањето на една млада поетска структура, оформувањето на нејзиниот национален карактер и нејзиниот јазичен фундамент, паралелно со нејзините стремежи кон полифоничното естетско звучење и хуманистичкиот идеен патос е за денешните книжевни состојби еден симптоматичен и охрабрувачки феномен кој секако допрва ќе подлежи на појасирани теоретски и историски испитувања.

Љу

нија
ски
нар
лос
ске
село
мио
лив
нија
раи
зем
Опе
Маг
годи
ва ч
изв

опи
дрв
гра
рез
ман
и ка
под
бл
усл
нов

Љубен Лапе

ИСКАЖУВАЊА НА МАКЕДОНСКИ ИНТЕЛЕКТУАЛЦИ ЗА СЛОВЕНСКАТА ЗАЕМНОСТ ВО КРАЈОТ НА XIX И ПОЧЕТОКОТ НА XX ВЕК

(Прилог кон развитокот на идеите и програмите
за словенската заемност)

Господството на турскиот феудално-деспотски систем во Македонија до Балканските војни (1912—1913 г.) со векови го социјал економскиот, културно-просветниот и националниот развиток на македонскиот народ. Особено голем притисок преживувал македонскиот народ во последната четвртина на XIX в. Поради сè поголемиот прилив на европски стоки и задушвање основните гранки на македонското градско и селско стопанство; поради засилените зулуми на муслиманските арапски банди по селата во Западна Македонија, како и поради неиздржливиите даночни притисоци на турските државни власти во цела Македонија, маса Македонци ги напуштале своите огништа за да бараат преранувачка за себеси и своите фамилии во соседните слободни балкански земји или во словенските области на Австро-Унгарија, Русија и др. Оценувајќи го интензитетот на оваа масовна економска емиграција од Македонија, современикот на оваа појава Д. Григоријев твржи дека секоја година од Македонија излегувале до 80.000 работници да бараат поминувачка по целиот Балкански Полуостров¹, што се потврдува и од други извори.

Движејќи се по целиот Балкан и надвор од него на Исток како општи и градежни работници, а дел од нив и како вешти мајстори во дрвена резба, македонските работници и печалбари, особено нивните градежни тајфи (групи), оставиле градежни творби со дрвена уметничка резба од траен карактер во Србија, Босна и Херцеговина, Бугарија, Романија и други земји. Во зависност од големината на погодените објекти и карактерот на нивната работа, тајфите се задржувале во едно место подолго или пократко време. Добриот прием во новата средина, особено блискоста на јазикот и обичаите во словенските земји, како и подобрите услови за живот, повлечале на некои од нив да се задржат и населат во новата средина потрајно, групирајќи се во поголеми или помали колонии.

¹ Д. Григоријев, Претендентите за Македонија, Варна 1900, стр. 25.

Покрај масата Македонци принудени да бараат преранувачка надвор од својата татковина, дел од лонмашливите Македонци во сама Македонија, чувствувајќи ја потребата од овладување и проширување новите познанија што ги наложувала сикидневноста пракса и развиток, а во недостаток на таквите установи во сама Турција, почнале да ги праќаат своите синови на повисоки школи и универзитети во соседните и европските земји, наголемувајќи го по тој начин бројот на Македонците надвор од нивната земја. Овие македонски интелектуалци се поврзале со своите сонародници од гореспомнатите колонии и, како произдигнати во културно-просветен поглед, се обидувале да внесат повеќе просвета и култура сред своите сонародници од овие колонии, па дури и да ги вклучат во некои добротворни и политички акции во полза на својот поробен народ од кого, иако се откинале територијално, никогаш не престанале да мислат на него.

Сè уште недоволно е проучен карактерот, размерите и времетраењето како и активноста на овие македонски колонии, активноста на нивните организации како и на поединци од нив во странство². Особено не нивната активност и придонес на полето на зближувањето на словенските народи. Во нашиов прилог ќе се обидеме да фрлиме малку поголема светлина врз активноста на две македонски колонии и нивни организации од почетокот на XX век, односно ќе се осврнеме врз искажувањата на највидните активисти во тие колонии и организации за словенската заемност и солидарност.

Одамна Русија со своите развиени универзитети и други училишта станала привлечна земја за образование на македонските младинци. Почнувајќи од првите засега познати младинци заминати во 30-те години од XIX век на чело со Натанаил Кучевишки, подоцнежен охридски и пловдивски митрополит и браќата Андреја и Константин Петковиќи од велешкото Башино Село, кои останале на руска дипломатска служба, од втората половина на XIX век и првите деца на XX век нивниот број сè повеќе се наголемувал. Веќе на 28. X. 1902 г. 19 македонски студенти скоро од сите градови на Македонија запишани на Петроградскиот универзитет поднесле молба до Советот на Славјанското благотворително општество во истиот град со која барале да им се одобри да се собираат на свои собранија на истите принципи на коишто се собирале чешките, бугарските и српските студенти што учеле тогаш во Петроград³. Откако Советот ги задоволил нивните барања тие повторно, но овој пат од името на македонската колонија во Петроград, поднесле нова молба до Советот придружена со еден устав во која барале да им се дозволи формирањето на едно Славјано-македонско научно-литературно другар-

² За активноста на македонската колонија во Петроград види ја статијата на Г. Абациев, За односот на македонската колонија во Петроград кон македонското прашање. Гласник на Институтот за нац. историја, III, 1 (1959) стр. 107—146.

³ Государственный исторический архив Ленинградской области (ГИАЛО), Ф. 400, ед. хр. 1066; Љ. Лапе, Создавање на Славјано-македонско научно-литературно другарство во Петроград и неговиот устав. Современост бр. 2 (1964) стр. 206 Љ. Лапе, Документи за формирање на Славјано-македонско научно-литературно другарство и неговиот устав. Македонски јазик XVI (1965) стр. 191—192.

ство истовремено молејќи го Советот да ги земе под своја заштита. Целта на Другарството според уставот била да развива сред македонската колонија во Петроград национално самосознание; да го проучува јазикот, песните обичаите и историјата на Македонија во етнографски и географски поглед; да ги помирува и обединува сите Македонци без разлика на нивното образование и убедување, а во името на нивното еднакво потекло и единство на нивната татковина и, најодзади, да го шири сето горекажано сред Македонците во сама Македонија и зад нејзините граници во странство.

Од значење за нашата тема се членовите бр. 2 и 13, во кои покрај останатото се планирало активноста на Другарството да се изразува „Во поддржан и развитиј взаимообиденј съ другими славянскимъ обществами и кружками, равно какъ и съ отдельными славянскими деятелями“, додека член 13 гласел: „Съ цѣлю распространенія идей солидарности и духовнаго объединенія всѣхъ Славянъ, безъ различія религій и народности (Русскихъ, Поляковъ, Сербовъ, Чеховъ, Болгарь и др.), другарство даеть последнимъ возможность читать въ его собранияхъ рефераты и возражать по поводу прочитанного...“⁴.

Ориентирајќи ја својата активност сред македонските студенти и други членови на македонската колонија во Петроград, Славјано-македонското научно-литературно другарство успеало да го опфатне најголемиот дел од Македонците во Петроград, да внесе позадлабочени сознанија за македонскиот национален индивидуалитет и самобитност што разгорештените национални пропаганди на соседните држави на Македонија го одрекувале и да создаде редица упорни идеолози и општествени работници кои со перо в рака и научни доводи ја запознавале пошироката словенска јавност со македонската историја, етнографија и јазик. Крсте Петков Мисирков, покрај Стеван Јакимов Дедов, бил еден од најпознатите меѓу нив.

Сфаќајќи ја важноста од правилното определување местото на Македонија сред словенските земји и нејзиното ослободување од Турското ропство и соседните пропаганди, Стеван Јакимов Дедов како потписник на еден меморандум упатен од името на Славјано-македонското научно-литературно другарство до големите¹ сили и до Петротрадското славјанско благотворително општество тврдел дека само „ослободена Македонија може да се јави на Балканскиот Полуостров како пиемонт за обединување на балканското словенство и православието“⁵.

Другарството се обидело преку своите повидни членови да ја рашири својата активност и во другите универзитетски центри на Русија па и надвор од неа во Бугарија, Србија и сама Македонија. Меѓутоа поради засилената пропагандна активност на соседните држави кон Македонија, а особено поради завршувањето на голем број од македон-

⁴ ГИАЛО ф. 400, сд. хр. 1089.

⁵ Бл. Ристовски, Македонскиот национален сепаратизам како идеја и како движење во врска со појавата и дејноста на К. П. Мисирков. Научен собир посветен на 40-годишнината од смртта на К. П. Мисирков. Скопје, 1966, стр. 54.

ските студенти и нивното напуштање на Русија, активноста на Другарството сосема спласнала.

Иако во Одеса постоела не помала македонска колонија од Петроград изгледа, по она што досега ни е познато, дека нејзините членови не пројавиле таква забележителна активност како членовите на македонската колонија во Петроград. Сепак појавата на првиот број на Одеското списание *Славјанский Югъ* во 1912 г. под редакцијата на Ив. Ремјулиев и неговите издавачи Г. Ј. Киселинов и Е. В. Стојанович говори дека редакцијата била исто така повлијана од идеите на славјанската заемност. Од уводната статија на списанието излегува дека целта на *Славјански Југ* била „содействовать взаимному культурно-экономическому сближению славянскихъ народностей на почвѣ полного уваженія и признанія индивидуальныхъ особенностей каждой народности“⁶. Зачестиле искажувањата на македонските интелектуалци особено во годините на Балканските и Првата светска војна кога под влијанието на егзистичните стремежи на господарските кругови на соседните земји, како и поради интригите на Австро-Унгарија, била разбиена славјанската солидарност на балканските народи, така сјајно манифестирана во успешните борби против Турција водени под паролата за ослободување на Македонија. Тогаш повторно се активирале македонските интелектуалци во Петроградската колонија и, за да ја канализираат својата активност во одбрана на погазената слобода на својата земја, се обиделе да ја подноват замрената работа на Славјано-македонското другарство, поправо да формираат сосема ново. Во таа смисла останатите во Петроград македонски интелектуалци на чело со Димитрија Чуповски и Гаврил Константинович поднеле молба на 27 јуни 1912 да им се одобри формирањето едно „Славјано-македонско национално-просветно општество Св. „Кирил и Методи““. Во проект-уставот поднесен за одобрување, покрај основната цел на општеството да спомога „духовному возрождению и объединению македонскихъ Славянъ и ихъ свободному национал-бытовому самоопределению“ (Ставка е) од член 2 му налагала на општеството „поддерживать и развивать взаимныя отношения съ всѣми славянскими обществами, а также съ отдельными славянскими учеными и общественными деятелями“⁷. Кога надлежните власти не го одобриле создавањето на ова општество членовите на колонијата се обиделе да формираат ново но сега под името „Руско-македонско благотворително општество св. „Кирил и Методи““ и во новоподнесениот устав од 26. XI. 1913 г. ја внесле гореспомнатата ставка за одржување заемни односи со сите словенски друштва и одделни јавни работници⁸.

Искажувањата на македонските интелектуалци за словенската заемност, нивната солидарност и братство како гаранција за нивниот посрекен развиток дошле до најсилен израз во единственото и кратко-

⁶ *Славјанский Югъ*, Одесса I, 1 (6. VII 1912) стр. 2.

⁷ ЦИАЛ, фонд 1284, оп. 187, ед. хр. 150.

⁸ ГИАЛО, фонд 286, оп. 1, ед. хр. 282; дел од статутот на ова општество види во статијата на К. Л. Струкова, К вопросу о деятельности македонской интеллигенции в России в начале XX века. *Славянский архив*, Москва, стр. 184—186.

трајно списание на македонската колонија во Петроград „Македонскиј глас“ чиј што прв број се појавил на 9 јуни 1913 год. Стапувајќи во одбрана на разбиената целост и погазената слобода на својата земја и народ еден од членовите на македонската колонија во Петроград иште во првиот број на „Македонскиј глас“ пишувал: „Македонци сакаат слободу, добивајќи ја и получаат, но никогда не стаауваат ценувајќи слободу орудиумъ направленъ противъ Славянь Сербовъ и Болгаръ. Слободу и славянское братство—вотъ девизъ Македонцевъ”⁹. Првата светска империјалистичка војна, почната само по една година по Балканската, создала нови илузии и надежи сред македонскиот народ дека после војната ќе се поправаат грешките и неправдите на Букурешкиот мирен договор со кој Македонија беше раздробена на три дела и подвргната на ново национално лотисништво на трите господаречки класи на Грција, Србија и Бугарија и истовремено разбиена словенската солидарност.

Македонските интелектуалци, борејќи се во новите услови за востановување разбиеното единство на македонскиот народ, истовремено се бореле за уништување разбиената славјанска солидарност и заемност. Долгогодишниот претседател на Славјанско-македонското научно-литературно другарство Димитрија Чуловски под псевдонимот Управда во една од своите бројни статии во „Македонскиј глас“ изјавувал дека „Славянская солидарность строится не на почвъ раздѣловъ цѣлокупныхъ странъ, а на освобожденіи. . . . Поэтому нужно рѣшительно выделить славянскую Македонию, въ неприкосновенное и самостоятельное цѣлое, не боясь при этомъ вызвать неудовольствіе жадныхъ временщиковъ и политикантовъ, ибо такая решительная мѣра является побужденіемъ высшей мировой, исторической справедливости. Мы утверждали и вновь утверждаемъ, что только свободная Македонія сдѣлаетъ возможной существованіе крепкой славянской семьи на Балканахъ и, примиривъ Сербовъ и Болгаръ, представить собой внушительную силу на страхъ врагамъ и въ помощь своимъ друзьямъ и единоплеменцамъ”¹⁰.

За да го дадат својот принос во затапувањето на изострените националистички истапи и харантирања спрема македонскиот народ, Македонците околу весникот „Македонскиј глас“ јавно декларирале дека го копираат објавувањето на навредливите вести, а истовремено осум од највидните членови на македонската колонија во Петроград упатиле апел кон сите Македонци во Србија, Бугарија и Грција повикувајќи ги да застанат на страната на Словените против германизмот и да се надахнуваат со големите идеали и „окончателногo објединенія всѣго славянства и свѣтлаго будущаго отдѣльныхъ его народовъ”¹¹. На оваа лиција било искажувањето и на Г. Георгиев на страниците на „Македонскиј глас“ кога тврдел: „Независимая и свободная Македонія только одна можетъ послужить тѣмъ прочнымъ фундаментомъ, на которомъ будетъ возведена величественная постройка национального објединія македонского, болгарского и сербского племенъ, а слѣдовательно и всего

⁹ Чего сакаат Македонци? Македонскиј глас I, 3, стр. 42

¹⁰ Управда, Въ чемъ примиреніе. Македонскиј глас, II, 10, стр. 20

¹¹ Македонскиј глас II, 10, стр. 6—7.

южного славянства какъ необходимая ступень къ будущему его объединенію съ севернымъ славянствомъ"¹².

Дипломатските преговори на едната страна од завојуваните држави околу придобивањето на Бугарија кон Антантата и комбинациите со Македонија во тие преговори го предизвикале Македонецот Г. Стојанов од Петроградската колонија да го осуди ова пазарење и на прашањето „что же дѣлать чтобы положить прѣдѣль этой безумной розни, мѣшающей исполненію заветныхъ славянскихъ идеаловъ — идеаловъ братства и единства?“ одговорил со девизата „Черезъ свободную Македонию къ славянскому единству!“¹³.

Ни македонската колонија во Одеса не останала рамнодушна во овие судбоносни години, колку за оживените надежи на македонскиот народ да се добере до својата слобода, толку за новите надвиснати опасности од повторното разбивање словенската заемност и солидарност, поради новата констелација на државите. Преку апели и меморандуми до одговорните фактори за судбините на народите, до јавното мислење, како и до видни општествени работници „Во имя правды и челоуѣчества македонская колонија въ городе Одессе“ ги раскривала новите опасности и се обрнувала кон сите браќа Словени со зборовите: „Мы страждущие Македонцы, обращаемся къ вамъ съ горячимъ призывомъ: не забывайте же нашихъ заслугъ передъ олтаремъ славянства. Спомните о потомкахъ св. Кирилла и Методія когда наступитъ великій часъ вашей победы и отдайте намъ заслуженное мѣсто в ряду семьи“¹⁴. Исто така драгоцени се искажувањата на Крсте П. Мисирков во една негова реч на едно општесловенско собрание во Одеса одржано на 6. VIII. 1914 г. Според него „Настало время когда нужно не только отстаивать честь славянской родины и свободу славянскихъ народовъ отъ немецкого Drang nach Osten но такъ же наступило время испытанія славянской солидарности и взаимной искренности. . . Въ истинный исторически моментъ чрезвычайной важности не должно бить и нетъ места неравенству между Славянами, високомерно и презрению. Теперь становится совершенно очевиднымъ что Славянство дѣлаетъ огромную ошибку и даже преступленіе, когда допускаетъ разгромъ и раздѣль территории отдѣльнаго славянского народа“. Вршејќи поподробна анализа на ставовите на сите словенски земји Мисирков во истата реч констатирал дека „Одесская македонская колонија выражаетъ искренне пожеланія и полной победы русского и славянского воинства над общимъ врагомъ“ па според обичајот, од како му наздравил на рускиот владар, извикал „. . . Да здравствуетъ славянское взаимное пониманіе и уваженіе! Да здравствуетъ согласие и единеніе славянства“¹⁵.

За жал посиљни се покажале ненаситните стремежи на господаречките кругови за пширење на Балканот и токму на примерот на Македо-

¹² Г. Георгиевъ, Кто такие Македонцы. Македонскій голосъ, II, 11, стр. 217.

¹³ Г. Стојановъ, Единственный выходъ, Македонскій голосъ, II, 11, стр. 208—209.

¹⁴ Правда о Македонии. Одесса 1915, стр. 14.

¹⁵ Централный Государственный исторический архив в Москве, фонд 579, ед. хр. 1728.

нија се разбило словенското единство 1915 г. Нема потреба да се изнесува колку нови човечки жртви и страдања поднесол македонскиот народ како и неговите соседи во Првата светска војна. Поучен од искуствата од овие две војни, воден од своите најпрогресивни сили во Втората светска војна, македонскиот народ се придружи кон напорите на сите поробени словенски народи и во заедничка борба со нив го ослободи најголемиот дел од својата татковина.

Горекажаните и уште други неспомнати овде поради ограниченото време и простор искажувања на македонските интелектуалци ни ги наметнуваат следниве заклучоци:

1. Напуштајќи ја својата земја под притисокот на тешките економски услови или со цел да се посветат на повисоко образование Македонците формирале свои колонии и културно-просветни организации, каде што се задржувале;

2. Македонските интелектуалци во Русија во првите децении на XX в. пројавиле видна активност во колоните за културно-просветното издигнување на своите сонародници, но и во полза на својата поробена татковина;

3. Како синови на ситната буржоазија и задоени со либерални идеи македонските интелектуалци од Петроградската и Одеската колонија, помагајќи за дооформувањето на македонската национална свест кај своите сонародници истовремено, преку бројни искажувања во печатот и на своите собранија, се бореле и за развивање на словенската заемност и солидарност, за меѓусебно почитување на сите словенски народи како услов за нивниот опстанок, траен мир и напредок.

Димитар Миџрев

ЗА ПОЕТИКАТА НА ЈУГОСЛОВЕНСКАТА СОЦИЈАЛНА ЛИТЕРАТУРА

Југословенската социјална литература од периодот помеѓу двете светски војни се означува во досегашните глобални оценки како феномен со изразита идејно-политичка физиономија. Таа ознака има своја историска суштина. Социјалната литература значи многу како изразител на идејните тенденции на тогашното југословенско прогресивно и комунистичко движење. Но поради тоа нејзино акцентирано значење, кај многумина се создал впечаток дека е збор за еден чисто идеен правец што чини исклучок од другите литературни правци. Ни самата изразита идејна компонента не е согледана како нешто што е неизбежно и за овој и за секој друг литературен правец. Така останало во заднина преоценувањето на социјалната литература од литературно-теоретско гледиште, за да се најде во глува линија третманот на една поетика, која, во своите основни пунктови, е родствена на сите други поетикки.

Тоа последното настојваме да го утврдиме, третирајќи ја и самата идејна компонента како атрибут на една несомнена поетика. Како најцелесходен го избравме аналогскиот потход, со поаѓање од беспорното и со придржување кон иманентната теоретска фундираност на правците. Преследувајќи го показот на досегашни едностранчивости и исклучивости, најдовме за потребно самиот пренагласуван идејно-политички еквивалент на Социјалната да го поставиме во светлината на она без кое е излузорно создавањето на една поетика. Затоа самите „чисто“ идејни атрибути ги доведуваме во контекст со беспорните програмски преокупации на неоспоруваниите „чисто“ литературни правци.

Ќе се појде ли од она што се одредува како историска експозиција на литературните правци, без секаков исклучок ќе се утврди дека не постои литературен правец што не се појавил како порачка на определен историски момент. Конкретизацијата е сосема непотребна, бидејќи, по силата на правило, правецот одговора на една нарасната општествена потреба во одреден период од историскиот развоток и најмногу поради тоа е подложен на одредено времетраење. Социјалната литература се јавува како уште една потврда на она што го подразбираме како историска експозиција. И кога би си ја замислиле како „чист“ литературен правец, таа литература пак не би можела да биде без при-

звукот на една своја и историска и идејна детерминираност. Не поинаку се постави и прашањето за она што од денешна преоценка и не без право изгледа како заблуда или неодржливост. Оној степен на развитокот ги фрла и своите светлини и своите сенки врз зародишните програмски инспирации на сите поетики. Од класицизмот до модерните правци и историските и идеолошките скрупуди го вршат своето и за нивните плусови и за нивните минуси. Затоа она чистунство во чие име Социјалната се оспорува како литературен правец е една чиста илузија. Штом вокацијата на она што се нашло прогонето од апострофираните чистунци е законита стимулативност за појавата на секој правец, незамисливо е истото да не проструи и во струјата на Социјалните. Дури тогаш нивниот правец би бил еден остварен исклучок. Поради тоа, она што е најраспространето во досегашните означувања на Социјалната има за нас ефект на иманентна составка една поетика. Збор е значи за предуслов без кој не настанала ни една програма за творештвото. И кога би била идеолошката импрегнираност на овој правец поинаква или спротивна, тој пак не можеше да ја избегне судбината да не биде „чисто“ литературен. Таква чистота не ќе се најде и во програмските позиции на литературата што се препорачувала како феномен на идеолошка изолација. Одовде и инсистирањето да се постави и историското и идеолошкото во случајов како неизбежна експозициона составка на една поетика. И со една таква проекција да се изврши идентификацијата на овој литературен правец со сите други литературни правци.

Не поинаку се постави прашањето и за вонестетската теоретска фундираност на поетиката што не занимава, за да се вршат и во тој однос суверени компарации, а пак во прилог на Социјалната како еден вид естетско-теоретска програматика.

Одамна е утврдено дека и правците што се преокупирани со скрупуди на „чиста“ естетика не се и без своја вонестетска теоретска предусловеност. Таа навлегува и во фибрите на самиот творечки чин, за да прерасне вонестетското во атрибут на естетското. И пак ни еден правец и без оглед на неговата самосвојствена доминација не е без своја поопшта филозофско-научна експозиција. Па и таа се одбројува како функционалност на секоја поетика. Не настана ли натурализмот под силната инспирација од откритијата на Дарвиновата теорија и не сакаа ли натуралистите да делуваат како творци со оној вивисекциски зарез сосема сличен на оној од медицината? Симболистите не само што се угледуваа на солипсизмот како филозофски правец, но и создаваа со својата поезија една солипсигичка филозофија. Еклатантен е примерот со надреалистичкото применување на Фројдовата психоанализа. И сè така, за да биде непознат некаков правец со некаква своја автархична теоретска самооднегуваност.

Поаѓањето од една теорија што не се создала во областа на естетиката претставува суштинска законитост и на социјалната литература. И без тоа: таа би била пак остварен исклучок. Нејзината појдовна теорија е историскиот материјализам. И треба да се согледа во тоа она најново со кое се открива поетиката на Социјалните. Критиките што со право

упатуваат на пројави на механистичко прифаќање на историскиот материјализам не го доведуваат во прашање постоењето на уште една битна составка на Социјалната како поетика. Механицизмот од таков вид е придружник на секоја поетика. Веќе наброените угледувања при споменатите други правци знаат за свои механицистички понесености и токму нив ги предираа со не помал фанатизам од оној на Социјалните. Воопшто не постои поетика што да не е заангажирана со префорсирањето на своите првични филозофски инспирации. И поради тоа најмногу правецот како поетика е едно, а творештвото — и кога се гради во духот на програмските изискувања — подруго. Зарем Зола ќе значеше многу за литературата, ако творецот во него не го присили на изневерувања на сопствената натуралистичка поетика. Не е без значење во оваа смисла тврдењето на Милан Богдановиќ дека главниот adept на југословенскиот надреализам, Марко Ристиќ, е најкреативен кога е најмалку надреалист. Ни Прежихов Воранц или Среќко Косовел, ни Хасан Киќиќ или Коста Рацин, ни Радован Зоговиќ или Миле Клопчич ќе значаа како творци ако беа доследни спроводници на теоретските поставки на Социјалната. Но си останува во сила и податокот што е веќе и една историска вистина, дека материјалистичката дијалектика не можеше да биде без реперкусии врз писателите што ја имаа како свој светоглед. Тие реперкусии траат во нови и сè понови проекции и во денешното наше литературно современе, па заслуга е на Социјалните што беа нивни и први и маркантни изразители.

Им се забележува на приврзаниците на социјалната литература дека се оствариле во почетокот како ексклузивни негатори на литературното минато и дека сето во тоа минато се отфрлува од нив како класно неприфатлива буржоазна суперструктура. И како историски и како естетски став — тоа неприфаќање е веќе една аксиоматска неодржливост. Но со него Социјалните јавуваат на показ и нешто што е премногу својствено за сите ексклузивни литературни правци. Уништувањето на минатото е нивниот прв повик. Социјалните — и во оваа посока — не вршат ништо подруго од она што го вршат ексклузивните поетика. Побудите се пак од идејна природа и обележуваат една задочнета пролеткултовска реприза. Но и тие побуди се оптоварени од оној фанатизам на негацијата што им е присушт на сите авангардни струи, кои се самодекларираат во името на своето единствено НОВО и освен себе не поднесуваат други херолди и витии. И за Социјалните новото беше нивно и само нивно. Со таквиот свој екстремизам на неприфаќањето и на себеприфаќањето се најдоа понесени од својата своевидно авангардна поетика. Неприфатлива со крајностите, но — поетика.

Кога се тврди во глобалните оценки дека социјалната литература не е „чист“ литературен правец, најмногу се миоли на отсутноста на една нејзина проекција од формално-естетски карактер. Очевидно е дека на оценувачите со таков акцент им пречи антиестетскиот постулат на Социјалните, заборават ја, при тоа, антиестетиката на надреалистите, преагласела од самите нив како нивно водечко програмско гесло. И ќе се согласиме дека поетиката на Социјалната не кажува каква треба да биде литературата како експресија, како творечка постапка. Но тоа не

ќе рече дека и таа поетика не се изјаснува за прашања што се функционални од гледиште на творечкиот чин.

Пред сè, во поглед на стилот поетиката на Социјалната има своја категоријна концепција. Тоа е познатата категоризирање на Стеван Галогожа дека СТИЛОТ Е КЛАСА. Таа концепција е непробатлива во својата едностраност, толку повеќе што класичната Бифонова дефиниција дека стилот е човек е прифатлива и за марксистите, со оглед на Марксовото дефинирање на човекот како сексуалност на општествените односи. Но од гледиштето што е за нас централно не е неважно дека и поетиката на социјалната литература искажува што е нејзина теорија за стилот, како што го искажуваат тоа, и пак со елементи на едностранчивост, и некои други поетики.

Интересен како програмска проекција е и самиот генерален антиформалистички став на Социјалната. Објазувајќи се безрезервно против формалистичките екстрими на повоениот југословенски модернизам, приврзаниците на таа литература согледаа една состојба во литературата што беше неподнослива и од гледиште на творештвото како специфика. Тоа нивно согледување, изразувајќи еден теоретски поглед, си останува со ефект и за понатаму и трае сè до денешните дијалози за автентичноста и внатрешно-содржинските интензитети на творештвото. Макар и не со вокацијата на некогашниот револт на Социјалните, не еднаш сме почувствале аверзија спрема осиромашувањето и обесилувањето на животноста во текстови што се превосходни формалистички играорства. И по завршената повест на Социјалната продолжува војувањето против формалистичките ексцеси од секаков вид.

Глобалната претстава за социјалната литература настојува да тежи и со тврдењата за исклучивост и самоцелност на нејзината тематика. Фабрики и фабричен труд, машини и единствено шумот на машините, маки и мачително поднесување на пролетерската експлоатација — така и само како таква ни е претставена панорамата на социјалните текстови. И не ќе речеме дека не е тоа една надвладувачка панорама. Но дали таа се поставува во пределот на исклучивост и самоцелност во тврдењата на оние што ја создаваа поетиката на Социјалната. Тоа треба да се оспори и тоа го оспорува нејзиниот најкраен теоретски гласноговорник — Стеван Галогожа.

Во својата статија „Опитот на еден уредник“ Галогожа категоријски предупредува дека пишувањето за фабриците и фабричните димњази не е само по себе социјална литература. Во таа статија стои: „Од многу интелектуалци, сентиментални спрема сиромаштијата на работничката класа, примаме новели и песни, чие печатење би било навистина напразно трошење на хартија. Во тие новели се споменуваат: работнички „испукани раце“, питач на улица, фабрички димњак, предградие, испиено лице... Тоа ние не можеме да го сфатиме како социјална литература. Првата причина е дека во сето тоа го нема дахот на реалноста... Димњак е димњак, предградието е предградие и тоа не се апсолутни симболи на сиромаштијата...“

Мислам дека од овој цитат на Галогожа, а посебно што е од статијата на најпознатиот адепт на Социјалната, видливо е непостоењето на

некаков самоцелен третман на најапострофираната социјална тематика. Посебно важи инсистирањето за оној дах на реалноста, кој е атрибут на доживувањето и живувањето, а не на темата или идејата како такви. Тоа Галожа го истакнува и со уште едно свое категорично искажување: „Затоа нивната литература (на псевдосоцијалните — Д. М.) е лага, мртви зборови што не искажуваат и не возбудаат, бидејќи да возбуда може само оној што самиот е возбуден“. Битно е значи прашањето дека и крајните теоретски застапници на Социјалната не се за било каква социјална литература, а за доживеана и возбудлива, за таква каква што е сета автентична литература, како што е битно и нивното разграничување од псевдосоцијалните што прават фетиш од темата и мотивот. Но битно е и тоа што пак споменатата статија ги дезавуира распространетите тврдења дека Социјалните начелно го потценувале прашањето за квалитетот. „Што би значело „широкоградност“ — се праша Галожа — при редигирањето на еден лист што има прецизирано гледиште? Тоа би значело на квалитетот на авторот и на неговата работа да се гледа низ прсти или затоа што му се познати на редакторот, или поради надеж дека „ќе се развие“, или затоа што погрешно се претпоставува дека сме социјално уште во пелени, па уште не можеме да се мериме со највисоките меѓународни мерила. Ние сме противни на тоа сфаќање“. Па ништо не ни пречи да заклучиме врз реченото од Галожа за квалитетот и висоите мерила на квалитетот, дека постоењето на некавалитетни приврзаници на Социјалната не значи и едно нејзино начелно потценување на квалитетот. Некавалитетни има во редовите на секоја поезика и токму тие се најшумните трабанти на она што е наједностранчиво и најфанатично како нејзин постулат. Неможејќи да егзистираат како творечки феномени, тие ја бараат својата рекомпензација во лакејничење пред доктрината на правецот или постапката. И токму во нивните бездарни сочинителства правецот и постапката се преобразуваат во апсурд и се оцртуваат како гротеска. Тоа го сторија во однос на Социјалната оние што беа од редот на нејзините некавалитетници.

Во потврда на доживувањето како творечки принцип недвосмислено се објавува и Отокар Кершовани во својата статија „Белешки за младината“: „Ние бараме лев фронт што ќе развива смисла за конкретност, за секојдневниот живот на секојдневниот човек, за опипливи факти, но сето тоа не во изолирани детали и ситничарски набројувања, туку во жива синтеза и прочувствено доживување на современиот човек“.

Вреди да се изврши посебно преиспитување и на прашањето за карактерот и посоката на антимодернистичката позиција на Социјалните. Дали е таа позиција во целост антимодернистичка и како се откриваат во еден таков контекст самите белетристички текстови на литературата со подигнати скрупули на социјалност. И тоа второто — поаѓањето од самите белетристички текстови — најсигурно ќе доведе до неодржливост на глобалните тврдења за некаква целосна антимодерност. Најсигурно, бидејќи и тие текстови знаат во својата изразна фактура, во експресијата, за јасновидливи модернистички обележја. Во поезијата — негувањето на слободниот стих со сите разновидности на неговата прозодија, а во прозата — честите експресионистички инјансирања.

Тоа е всушност продолжување на една новаторска експресија чии први инкарнатори беа Мирослав Крлежа и Аугуст Цесарец. Збор е значи не за еден тотален антимодеернизам, а за една модернистичка разновидност. Антимодеернизмот е во отказот да се прифатат чисто формалистичките егзибиции и ретроградните морбидности. Она пак што се јавува како прифатлива авангардистичка тенденција го следи патоказот на левицарски ориентираните авангардисти од Мајаковски до Бертолд Брехт. Затоа не е пресилено да се утврди феноменот на Социјалната како уште една модернистичка разновидност.

Дефинитивното преоценување на социјалната литература како поетика би било крајно непотполно кога ќе се изгуби од вид преоценувањето што го извршија спрема неопториостите од нејзината почетна фаза самите нејзини создатели. За најистакнатите едностранчивости го кажаа својот изострен автокритичен збор оние што беа и нивни носители. И со својата автокритичност придонесоа за напуштањето на поставките што беа најнеодржливи спрема творештвото како специфика. Па и со недоволството од самите себе, приврзаниците на Социјалната се најдоа пак во состојба што е неизбежна и законита за сите поетики. Состојбата во која се вршат зрели ревалоризации на првичните преокупации.

Цес

ПО
СКИ

цел
и Ал
Нив
учно
венс
бьл
рату
рода
Сла
гах
так
Осв
вањ

неза
обла
тел
мин
рпс

Евро

годи
ven

Доб
пра
таг
der

ПОЧЕТОЦИ НА СОРАБОТКА МЕЃУ РУСКИТЕ И ЈУЖНОСЛОВЕНСКИТЕ СЛАВИСТИ ЛУКИЈАН МУШИЦКИ — АНДРЕЈ СЕРГЕЕВИЧ КАЈСАРОВ И АЛЕКСАНДАР ИВАНОВИЧ ТУРГЕНЕВ

Први руски патешественици во јужнословенските земји со научна цел несомнено се гетингенските студенти Андреј Сергеевич Кајсаров и Александр Иванович Тургенев, кои есента 1804 г. се упатиле кон Срем. Нивното патување во словенските земји било изгледа прв обид за научно патување, така што се тоа први Руси кај кои интересот за словенството се издигал во стремеж кон сериозно изучување¹. „Оба они были не только преданы интересам славяноведения”, — пишува литературниот историчар А. А. Кочубинскиј, — „интересам искания своего рода, но и славистами в нашем, современном значении, изучавшим Славянство и на месте, живое, подлинное, а не только то, что в книгах.”² Тоа патување исто претставува обид за создавање и лични контакти со учените луѓе кај Јужните Словени. Лични врски порано немало. Освен чисто научни цели руските патешественици ги воделе без сомневање и зародените словенски симпатии.³

Во тоа време филолошките и славистички студии во Русија се на незавидно ниво.⁴ Во Руската Академија за најкомпетентен судија во областа на славистичките науки се сметал адмиралот Шишков, љубител на Словенството, но без никаква јасна претстава за него, за неговото минато и современост.⁵ Тој всушност истапувал како идеолог на стариот поредок, на крепосництвото, во планот на што го поставувал

¹ А. Пыпин, *Русское славяноведение в XIX столетии*. -Отд. оттиск из „Вестника Европы”, т. V (1889), септември, стр. 270.

² А. А. Кочубинский, *Адмирал Шишков и канцлер гр. Румянцов*. Начальные годы русского славяноведения. Одесса, 1887—1888, стр. 55. В. и. М. Prelog, *Slavenska renesansa 1780—1848*. Zagreb, 1924, стр. 27.

³ А. Пыпин, спом. раб., стр. 273.

⁴ Во тоа време почнале и во Русија да се сретнуваат осврти на студиите од Добнер и Добровски, кои уште од осмата деценија на XVIII век покренале кардинални прашања од словенска филологија, како прашања за глаголицата и кирилицата, за татковината на старословенскиот јазик и др. В.: V. Jagić, *Zur Entstehungsgeschichte der Kirchenslawischen Sprache*, Wien, 1900, I, стр. 74/5.

⁵ А. А. Кочубинский, спом. работа, стр. 23.

прашањето за литературниот руски јазик и руската национална литература⁶.

Меѓутоа зголемениот интерес во руското општество од првата деценија на XIX век кон прашањата за карактерот на руската национална култура и наука најарно го илустрира појавата на две друштва од тоа време: „Дружеское литературное общество“ во Москва (1801 г.) и „Вольное общество любителей словесности, наук и художеств“ (осн. 1801 г.) во Петербург.

Улогата и значењето на „Дружеское литературное общество“ уште не е доволно оценета. Како што утврди В. М. Истрин ова друштво постоело само осум месеци.⁷ По својот дух тоа стоело блиску до научното општество на Новиков. Во него членувале браќата Тургеневи (Андреј и Александр), Жуковски, Мерзљаков, Воеков, и браќата Кајсарови (Андреј и Александр). Но без оглед на неговото кратковремено постоење друштвото оставило значајни и плодотворни следи во руската литература и во руската наука, и во него, како во фокус, се одразиле најважните црти од епохата на преломот на два века. Датата на неговата дејност (1801) е навистина скоро симболична; таа во полна мерка го завршува XVIII век и го обележува прелодот кон новото време и новите идеи.⁸ Меѓу другото во него се зародиле и првите идеи за неопходноста во руската наука од широкото изучување на Словенството. И традиционалното влијание на француската литература се заменува во друштвото со влијанието на англиската преромантичка литература и на германската од епохата на „Sturm und Drang“ и воопшто на раните романтичари. Притоа и значењето на современата руска литература било оспорувано од членовите на ова друштво, затоа што во неа не се одразувал рускиот дух, ниги нешто можело да се разбере за рускиот народ. Остатот од руската литература имало само во народните умотворби.⁹

На состаноците на Друштвото често се пееле руски песни и мнозина составувале творби во духот на руските народни или народски песни.¹⁰

Во атмосферата на ова друштво се зародила и книгата на Андреј С. Кајсаров за словенската митологија.¹¹ Кајсаров притоа привлекол како изворен материјал и народно-поетски творби, и укажал на цивното значење за реконструкција на старите митолошки претстави.

⁶ М. К. Азадовский, *История русской фольклористики*. Москва, 1958, стр. 144—147.

⁷ В. М. Истрин, *Дружеское литературное общество 1801 г.* — ЖМНП, Н. с. XXVII (1910), № 8, отд. 2, стр. 273—308.

⁸ М. К. Азадовский, нав. работа, стр. 129.

⁹ А. Фокин, *А. И. Тургенев и А. С. Каисаров*. — Русский библиофил, 1912, январь, № 1, стр. 26 и 34 (Говорот на Андреј Тургенев, одржан во Друштвото на 22 март 1801 г.).

¹⁰ В. И. Резанов, *Из разысканий о сочинениях В. А. Жуковского*. СПб, 1906, стр. 191.

¹¹ Versuch einer slavischen Mythologie in alphabetischer Ordnung entworfen von Andrey von Kaissarow. Göttingen, 1804. На руски јазик се појавила под наслов „Славянская мифология. Сочинение г. Каисарова“, Москва, 1807 (Второто изд. изд. 1810 г.).

песн
1903
Тирин

ката
ново
од Б

за в
ги с
како

проц
Тург
Во 1
ров
и се

на У
Нав
спја
во ис
не Е
руски

до др

(писм

седум
крити
носта
Пото
образ
свети

И. с.

Göttingen
tot и
зини
е и ве
Andre

шест
ние о
невы

1897

На Андреј Кајсаров му биле познати и руските народни епски песни, што се гледа и од едно негово писмо од Гетинген од 27 април 1903 г. до А. Тургенев, и во кое ги споменува имињата на руските богатири Алоша Попович, Добриња Никитич и Илја Муромец.¹²

Влијанието на народната поезија, особено на лексиката и поетиката на епската песна се чувствува во неговата „Старинна песня для новомодного альбома“. Некои стихови се очигледно препеви на стихови од билини.¹³

И Александар Тургенев, кој не бил литератор и поет се залагал за вистински руски дух во руската литература.¹⁴ Како и Кајсаров и тој ги сакал и ценел руските народни песни и воопшто рускиот фолклор, како израз на традиционалната руска култура.¹⁵

За време на двогодишните студии во Гетинген (од 1802 г.) кај прочуениот професор Шлецер (Schlötzner)¹⁶ А. С. Кајсаров и А. И. Тургенев ги прогледале своите историски и политички знаења.¹⁷ Во 1806 г. излегла од печат на латински јазик дисертацијата на Кајсаров во која го обработува проблемот на крепосното право во Русија и се залага за ослободувањето на селаните.¹⁸

Наскоро Кајсаров станал професор по руски јазик и литература на Универзитетот во Дерпт, каде бил сè до објавувањето на војната со Наполеон. При Бородино загинал во 1813 г. Тургенев се вратил во Русија и стапил во дипломатска служба. По декабристичкото востание во кое зел учество и неговиот брат Никита, ја напуштил Русија и патувал по Европа, занимавајќи се со проучување на историски материјали за руската историја.¹⁹

¹² Архив братьев Тургеневых. Выпуск 2-й. Изд. Отд. р. яз. п. сл. ИАН, стр. 89.

¹³ А. Фомин, *Андрей Сергеевич Каисаров 1782—1813*. СПб, 1912, стр. 23—24.

¹⁴ В. ст. од А. Тургенев под наслов „Критические примечания, касающиеся до древней Славяно-русской Истории“ во „Вестник Европы“, 1802, декабрь, № 24.

¹⁵ Переписка А. И. Тургенева с кн. П. А. Вяземским. Т. I. Петр. 1921, стр. 220 (писмо од Неапол од 9 мај 1833 г.).

¹⁶ Шлецер од 1762 г. работел како универзитетски професор во Петербург седум години. Се занимавал со руска и општословенска историја. Тој прв подготвил критичка студија за рускиот летописец Нестор. Уште од 1771 г. укажувал на потребноста да се состават општословенска граматика и речници на словенските јазици. Потоа во Гетинген предавал историја 30 години. Се допишувал со многу научници и образовани луѓе, меѓу кои со Добровски, Колар, Стратимировиќ, на кого му го по светил својот Нестор.

¹⁷ В. М. Истрин, *Русские студенты в Геттингене с 1802—1804 г.* — ЖМНПР. Н. с. XXVIII (1910), июль, стр. 80—144.

¹⁸ *Dissertatio inauguralis philosophica de manumittendis per Russiam servis*. Göttingen, 1806. По таа работа се гледа дека Кајсаров многу добро го познавал животот на рускиот народ како и делата на А. Н. Радишчев, Н. И. Новиков, Д. И. Фонвизин и други руски историчари и писатели од втората половина на XVIII век. Експлицитно е и неговото познавање со теоријата и праксата на тоа прашање на запад. В: А. Фомин, *Андрей Сергеевич Каисаров 1782—1813*, стр. 18.

¹⁹ А. И. Тургенев исто така како студент во Гетинген 1803 г. напишал „Путешествие русских студентов по Гарцу“, во кое укажува дека рускиот селанец често шле од болка, затоа што се раѓа роб. Одломки се печатени во „Архив братьев Тургеневых“, В. 2-й, стр. 289—292 и во „Вестник Европы“, 1808, № 22, стр. 77—93.

²⁰ В.: М. И. Сухоминов, *А. С. Каисаров и его литературные труды*. СПб. 1897 (Отд. от из. „Известий Отд. р. яз. п. сл. ИАН, 1897, II, стр. 1—33)

Есента во 1804 г. А. С. Кајсаров и А. И. Тургенев се упатиле од Гетинген во јужнословенските земји со цел да собираат стари споменици и книги и да се запознаат со животот и културата на тие народи. Со препорака на нивниот професор Шлецер тие најпрвин се упатиле кон митрополитот карловачки Стратимировиќ. Во Ср. Карловци пристигнале во почетокот на октомври, каде биле срдечно примени од митрополитот и другите свештеници. Од 6 до 11 октомври патувале заедно со Лукијан Мушички, тогаш факон, по фрушкогорските манастири.²⁰

Во Карловци младите руски научници се запознале и со работата на малото научно друштво, организирано од митрополитот Стратимировиќ, познато во науката како „карловачки круг“.²¹ Тие ги поттикнувале членовите на Кругот кон поинтензивна работа и притоа им сугерирале со какви научни работи треба да са занимаваат. Во прво време имале голема доверба во способноста и стручната подготовка на Стратимировиќ. Но со нивната одушевеност повеќе бил опфатен Ј. Мушички, затоа што тоа било својствено и на неговата природа.²²

Митрополитот Стратимировиќ најповеќе се интересирал за историја и прашања од јазикот и тоа на прво место за прашањето за книжевен јазик и азбука, што сметал треба поскоро да се реши од политички причини. Го интересирале и етимолошки прашања. Меѓутоа членовите на кружокот во тоа време слабо се ориентирале на таква работа. Нив ги интересирала повеќе историјата и филозофијата. Нешто покасно, поттикнуваат делумно и од Кајсаров, кој намеравал да работи на споредбена граматика на словенските јазици, тие се зафатиле и со чистење на српскиот јазик од турцизми.²³ Таа работа била поверена на Ј. Мушички и уште на двајца професори од гимназијата.²⁴ Мушички почнал да работи и на граматика на српскиот јазик, на што особено го упатувал Кајсаров што се гледа од едно негово писмо од 1 јануари 1805 г. во кое му пишува: „Я надеюсь, что Ваша сербская грамматика, скоро будет совершена; чем скорее, тем лучше. . . Стыдно великому сербскому народу оставаться без самонужнейших начальных книг“.²⁴ ● Од своја страна пак Кајсаров го моли Мушички во писмо од 30 март 1805 г. да му ги испише од Речникот словено-грчко-латински во Карловачката библиотека за неговиот Словенски речник зборовите „простым сербским, языком“. Во писмо од Гетинген од 5 јули 1805 г. Кајсаров пак му пишува на Мушички со молба да му напише нешто поопширно како што му

²⁰ Патувањето детално го опишал Кајсаров во својот дневник. В. — Архив братьев Тургеневых. В. 6-й, стр. 71—77.

²¹ В: Т. Петровиќ, „Карловачки круг“ митрополитот Стратимировиќа. — Зборник Матице српске за книжевност и јазик, VIII (1960), М. С., 1961, стр. 55—65; Ј. Радониќ, *Прилози историји словенског ирејорскаја крајем ироцолога и иочейком овога века*. У Новом Саду, 1900, стр. 45. В. и Летопис МС 201 (1900), стр. 46—66; 202 и 203 (1900), стр. 158—194.

²² Т. Петровиќ, спом. р., стр. 57.

²³ Исто, стр. 57. В. и: Ј. Радониќ, нав. р., стр. 45.

²⁴ В. И. Ягич, *Новые письма Добровского, Кошаря и других югозападных славян*. СПб, 1897 (Сборник Отд. р. яз. и сл. ИАН, т. LXII). Писмата од Кајсаров и Тургенев и одговорите на Мушички се печатени во гл. XVII, стр. 694—709. Датумите во писмата се по стариот календар.

ветил „словаре и побезных сербах и о Турци.“ Кајсаров се интересира и дали имало „scriptores rerum serbicarum extra Danielem“. Би сакал да добие и цароставник, би го напечатил во Русија. Словените не би требало да заостануваат зад другите народи. Во писмото од 26 јули 1805 г. напишал Мушицки писмо и на А. Тургенев, во кое се извинува дека од двете стари ветувања да им пишува за Србите во Турција и за Речникот може засега да го исполни само првото. Тургенев на Мушицки му испраќал книги, што се гледа од некои писма (од 27 јануари 1806 г. и од 12 мај 1807 г.) и од своја страна бара податоци за Власите, како и опис на ракописните собранија од Народната библиотека во Карловци. Тургенев се интересира и за политичките настани во Србија, како и за одите на Мушицки. На прашања од Тургенев Мушицки пишува и за состојбата во српската литература, прилично лоша (и. од 30 април 1806 г.). Го известува и за работата во заменувањето на турски зборови со српски и потоа со „словенски“ (руско-словенски).

На своето патување по Фрушка Гора Кајсаров и Тургенев се интересирале не само за писани историски и јазички паметници, но и за уметнички творби²⁵ и народни. Во заоставштината на Кајсаров на еден лист се забележени зборови, очигледно од српски народни епски песни од косовскиот циклус, со руски превод.²⁶ На Кајсаров зборовите секако му биле потребни за неговиот словенски речник, за кој црпел пред сè материјал од народните умотворби, со значењето на кои се запознал уште при работата на словенската митологија. По тој пат тој без сомневање го насочувал и Мушицки, така што наскоро по нивната посета во Карловци Мушицки настојчиво бара од своите ученици да запишуваат народни песни, за што имаме податок од самиот Вук Караџиќ.²⁷ Во тоа време Мушицки бара народни песни и од други лица.²⁸ На тој начин Л. Мушицки станал прв собирач на народни песни со научна цел, што се гледа и од писмото упатено до Исидор Путник, во кое бара

²⁵ В. *Перейска Александра Ивановича Тургенева с кн. Пешром Андреевичем Виземским*. Том I. Изд. 2-о. р. яз и сл. Росс. АН. Петроград, 1921 (Архив братьев Тургеньевых, в. 6-й), стр. 79—86, каде е печатена „Песнь историческая“. Напишана е на „руско-словенски јазик“, од 53 строфи со по 4 стиха. Пред песната стои како објаснување: „Како су Сербли с Турци на Косовом поле побили се, на коем пољу Сербска мајка Књаза Лазара с многими сними сербскими изгубивши, и державе сербские лишивши, горке сузе пролеа.“

²⁶ В. Архив Ин.-та русской литературы АН СССР (Пушкинский дом), Рукописное отделение, № 309, № 2052. Приложувам фотокопија.

²⁷ В. Караџиќ во Предговорот кон I св. од „Мала простонародна славно-сербска леснарица“, а и во II св. од таа книга, во посветата на Копитар наведува дека уште во 1805 и 1806 г. Мушицки го прашал Вука и другите ученици за народни песни. В. и: Ѓ. Рајковиќ, *Лукијан Мушицки и неговите книжевни рад.* — *Летопис МС*, 120 (1889), стр. 137.

²⁸ В. А. Гагариновиќ, *Неколкуте новине о Лукијану Мушицком.* — *Споменик СКА*, XLIX, Београд, 1910, стр. 17. Отпечатено е писмо од Мушицки до Исидор Путник, во кое го моли за народни песни. На писмото нема датум но по потписот на Мушицки „Гакон“ се смета дека би можело да биде напишано од 1803 до крајот на 1805 година. По наше мислење тоа е напишано по средбата со руските патешественици, т.е. по октомври 1804 г. во времето на работата над учебникот по српска граматика.

точни записи. Тој го моли: „да ми о простом народа нашег спеванију оно што знате да и напишете“. Притоа му укажува ако сретне чудни работи да не ги отстранува и пак го моли: „... да не изменуете ништо Ви; што треба учинити учинит ќе се.“²⁹

Во ова време Мушички уште не пишува со романтичка одушевеност за народните песни. Неговиот однос е просветителски, затоа како да смета за потребно да објасни: „Впрочем заповедајте ме питати за сè што Вам утреба знати више о тој мојој доколици, коју треба само тако и да узмете“, со што го завршува писмото до Путник.³⁰ Од ова заклучуваме дека на Мушички уште не му биле познати „*Stimmen der Völker in Liedern*“ од Хердер, кое дело некои научници сметаат дало повод на Мушички да собира народни песни.

Познанството со првите руски патетичесвеници — слависти А. С. Кајсаров и А. И. Тургенев и кореспонденцијата со нив, без сомневање го дало решителниот поттик на Мушички да пристапи кон собирачка работа во областа на народната поезија, откако ја увидува и неопходната потреба од српски учебници и прирачници (граматика, речници и сл.) во изградувањето на национална култура.

²⁹ Исто, стр. 17. Кон крајот на XVIII век луѓе од разни професии и слоеви запишувале народни песни, така што се сретнуваат и цели ракописни зборници кои ги задоволувале книжевните потреби на полуобразованата читачка публика. Таков е на пр. ракописниот зборник од Аврам Милетиќ, трговец, составен од разни народни песни лирски и епски. В.: И. Огњановиќ, *Једна айара збирка народних песама (од пре 120 година)*. — Брашкovo коло VI (1900), св. 25—26, стр. 819—821. Тоа е време на постепено будење и формирање на националната свест и народните песни па извесен начин ги задоволувале патриотските чувства како старина и литература.

И митрополитот Стратимировиќ ги познавал народните песни, така што се обидел извната форма да ја искористи во своите поуки до народот. Позната е неговата книга „Љубосава и Радован“, излезена во Будим во 1800 г. и напишана „по начину простонародних српских песнеј“. Но неговато подражавање на народните песни се сводело на употребата на десетерецот и на по некое стилско клише. В.: Б. Ковачевиќ, *Стефан Сирѓићмировиќ и народна песма*. — СК гласник LVI (1939), бр. 4, стр. 283.

³⁰ В.: Ѓ. Рајковиќ, спом. раб. стр. 138.

Кл

Вл
во
на
да
не
об
О
М
на

ос
ра
де
А
ра
на
ме

Б
(
М
п
Д

С
И

о

Л

Кирил Пенушлиски

СОВРЕМЕНАТА СОСТОЈБА НА МАКЕДОНСКАТА ЕПСКА ТРАДИЦИЈА

Народноослободителната борба на народите на Југославија во Втората светска војна му донесе и на македонскиот народ, за првпат во неговата историја, национална независност и слобода. Во условите на својот поранешен ропски живот тој немал реални можности културно да се издига и да создава уметничка литература, па е сосема природно што своите творечки сили ги ангажирал во негувањето и развивањето на својот фолклор, фолклор што открива непроценливи естетски вредности. Освен тоа, фолклорот бил пресуден фактор за јакнењето на отпорот на Македонецот спрема поробувачите и моќно средство за одржувањето на неговата народност¹.

Народната поетска традиција и не ослободувањето на Македонија останала без некоја посуштински промени. Тогашните непосредни собиранички акции, потем фолклорните фестивали и објавените песни сведочат дека во народот живееле речиси сите традиционални поетски жанрови. А тоа што во текот на Народноослободителната борба се јавиле нови, револуционерни песни за НОБ², претставува, всушност само доказ дека народната поезија секогаш одела во чекор со актуелните општествено-историски промени во животот на народот.

Веќе на првите фолклорни фестивали организирани во 1947 година биле забележени стотици песни³. Поради природата на овие фестивали (повеќе играорни), тогаш биле запишани само неколку епски песни (од Мариново и Крушевско). Збирката на Блаже Конески *Од борбата*⁴ ја прикажа македонската народна поезија од НОБ. Во 1950 година, д-р Душан Недељковиќ ја објави својата статија *Размајрања на изворима*

¹ Кирил Пенушлиски, *Macedonian Revolutionary Folk Poetry and the National Consciousness of the Macedonian People*, Journal of the Folklore Institute, Edited at Indiana University, Bloomington, Indiana, U.S.A., Vol. III, Number 3, S. 250—266.

² Кирил Пенушлиски, *Карактерот и изворите на македонските народни песни од Народноослободителната борба*, Литературен збор, 2, стр. 13—29, Скопје 1963.

³ Македонски народни песни собрани на фестивалите во Битола и Штип на 11. октомври 1947. Редактирал Васил Иљоски, Скопје 1948, стр. 276.

⁴ Блаже Конески, *Од борбата*, Скопје 1947 (второ издание: Скопје 1959, стр. 28).

*стиаре македонске епике*⁵. Врз основа на своите предвосни испитувања на македонската епика и извршените испитувања во војната, главно, на три потесни територии (Маврово, Малешево, Прилепско), д-р Недељковиќ изнесе не само драгоцени податоци за животот на македонската епика, туку укажа и на законитостите на нејзиниот развојток и за развојтокот на епиката воопшто. За жал, посочениот пат од д-р Недељковиќ македонските фолклористи не го искористиле во доволна мера. За состојбата на македонската епска традиција веќе никој не пишувал. Дури и во новообјавените збирки со народни песни од Македонија⁶, со исклучок на онаа од Коста Црнушанов⁷, чии материјали се собирани пред ослободувањето на Македонија, не се наоѓаат прави епски песни, па би можело погрешно да се заклучи дека такви во Македонија веќе не постојат.

Меѓутоа, таквиот заклучок би бил погрешен. Моите теренски истражувања, вршени последниве неколку години, покажуваат дека епски песни се пеат и денес во некои периферни краишта на Македонија (Малешево, Пијанец, Преспанско, Гевгелиско, Мавровско), како и во некои нејзини централни краишта (Мариово). И собраните песни за последниве петнаесет години од Институтот за фолклор во Скопје го потврдуваат основниот заклучок: македонската епска традиција е доста жива.

Состојбата на македонската епика ги покажува, инаку, следниве општи, заеднички карактеристики.

Меѓу песните што сè уште се пеат, најголемиот број се варијанти на познати песни од објавените збирки со македонски народни песни, главно со мотиви од борбената поезија. Во собраните јуначки песни, освен за Крале Марко, чија популарност и денес не исчезнала, се пее и за Болен Дојчина, Момчил војвода и други познати јунаци од феудалното време; во многу песни се обработени мотиви за страдањата на народот под Турците. Сепак, најраширени се аддуктите и револуционерните (комитски) песни, често адаптирани кон поновите историски настани и личности. Епски песни од НОБ има најмалку, повеќе се епско-лирски.

Многу од запишаните песни се метрички нерамномерни. Епската широчина — една од битните карактеристики на епиката, што се изразува со описи, повторувања и сл. — ја нема во нив во доволна мера. Тенденцијата за скратување на песните е очигледна. Од друга страна, сосема нови непознати песни се ретност. Со сигурност се утврдува дека нови епски песни за општествено-социјалните преобразби на нашата современост веќе не се создаваат. Според тоа, лесно се заклучува дека во македонската епика се присутни сите признаци за нејзиното ојумирање. Овој заклучок уште повеќе се засилува од фактот што како псаичи се јавуваат луѓе со просечна возраст над педесет години.

⁵ Др Душан Недељковиќ, Разматрања на изворима старе македонске епике, Зборник радова САН, књ. IV, Етнографски институт, књ. I, Београд 1950, стр. 1—45.

⁶ Коста Црнушанов, Македонски народни песни, Софија 1956, стр. 1—390.

⁷ Македонски музички фолклор, Песни I, Скопје 1953, стр. 1—192; II, Скопје 1959, стр. 1—532; Паскал Паскалевски, Народни песни од Егејска Македонија, Скопје 1959, стр. 1—140; Васил Хаџимапов, Македонски борбени песни, Скопје 1960, стр. 1—122.

Во главните средишта на македонската епика, дури и во Малешево, каде таа најмногу се сочувала, секако поради нејзината поврзаност со орот, изразито добри пеачи на епски песни и со поголеми репертоари речиси и не се наоѓаат. Примерот на беровскиот 65-годишен бард Ефтим Мановски, кој знае покрај стотина други песни, да ги испее и скоро сите песни од зборката на Станко Костиќ⁸ (во неа има и 48 епски песни), секако е единствен. Еден пеач обично знае десетина песни, мнозина ги знаат почетоките и на повеќе други песни, но не се во состојба сите докрај да ги испеат (поради забораване, старост и сл.). Во ваквите случаи, тие сепак, знаат крајот да го раскажат.

*

Поради малиот простор, за пример ќе ја изнесам само состојбата на епиката во Малешево, како најжива, типична и најдобро проучена. Во текот на 1963 и 1964 година извршив целосно испитување на малешевскиот фолклор со група македонски фолклористи. Тогаш беа забележени, покрај други фолклорни творби, и 709 песни, од кои 69 епски песни (со варијантите). Сите епски песни припаѓаат на борбената народна поезија: 16 се јуначки, 21 ајдутски, 29 револуционерни и само 3 од НОБ.

Интересно е да се одбележи дека некои од собраните песни се забележени од група пеачи (од два до шест). Групното пеење секако укажува на орската основа на малешевската епика, но истовремено е сведоштво за колективната употреба и популарноста на епските песни во Малешево.

Во јуначките песни главен јунак е Крале Марко. За него се забележени повеќе песни, а две се тематски нови, непознати: *Крале Марко Света гора г' иде* и *Сегнал Марко с маќа да вечера*. Првата песна е забележена во с. Смојмирово од група од шест пеачки со просечна возраст од 67 години (најстарата на 77 години, а најмладата на 48 години). Испеана во чист десетерец, целосно, со своите 66 стиха, песната го обработува следниов мотив: Марко со својот син Мијаило оди на Света гора да го учи синот си на „книга вангелија“, но по пат ќе утврди дека ја заборавил книгата:

— Мијаиле, сину, кајметлије,
што сме нијс, сину, јучинили:
заборихме книга вангелија!
Ат се врни, сину, донеси ја!
Ја син му вели јем говори:
— Ој ле, тате, ој ле, мили тате,
која коња, тате, да јустегна:
дали коња, тате, брзоода —
брзооди, ама мегдан нема;
иљ коњата, тате, ситноода —
ситно оди, ама мегдан фрла;

⁸ Малешевски народна песни. Збирка на Станко Костиќ, Редактирал Тодор Димитровски. Скопје 1960, стр. 1—249.

ил коња, тате, ѕвездочела —
 ѕвезда има, та ќе ме јутепа?!
 Устегна си коња сигноода,
 дури нога на зенгија сложи,
 и онаа нога да префрли,
 удри коне сос четал камџија,
 та си ојде на Маркови порти...

Мијанло ќе ја затекне својата мајка како гоштева Турци. Исплашена, таа со измама го отепува. Марко се враќа дома, го наоѓа својот син заклан и ја западува Јангелина.

Нов мотив среќаваме и во песната *Седнал Марко с маќа да вечера*. Во песната Крале Марко на Косово поле само се натпреварува во јуначки вештини со Турци и ги победува, благодарјќи на советот на својата мајка:

— Кат ќе идеш, синко, на Косово поле,
 разиграј си, синко, коња наша Шарца,
 да се Турци, синко, в тебе белосаја;
 тогај ќе и, сину, с коња ти надиграш,
 тогај ќе и, сину, камен ти натфрлиш!

Марко ја послушал својата мајка и ги победил „клети Турци“.

Од јуначките песни забележени се и неколку варијанти на песната Болен Дојчин⁹, едната во речитатив од 93 годишниот Гале Гушевски од с. Русиново. Неколку песни пеат за женидби на јунаци: *Женидбаиџа на Јанкул добар јунак*, *Излегол е Груица сојвода*, но најмногу песни има со мотиви од робувањето: *Млада робинка*, *Два ми брајна поилена*, *Сама мома црни очи клепа*, *Ој Влаино, сироша Влаино*, итн. Од овој круг песни, извојредно убава е песната *Сон сонила будимска кралица*¹⁰. Од спомнатата група пеачки од с. Смојмирово песната ја пееја три жени, но крајот на песната не можеа да го испејат, иако почетокот го пееја беспрекорно:

Сон сонила будимска кралица,
 сонила го ју сабота вечер,
 ју сабота срешчо ју недела.
 И станува на крало кажува:
 — Је тизека, кралу на Будима,
 каков сам си горок сон сонила
 тове сон на аир не бива:
 зададе се тове тевен облак,
 по облако таја ситна роса,

⁹ Најблиска варијанта: Костиќ, песна 147, 148; Миладинови: песни 88, 154, 155, 261.

¹⁰ Според народните преданија песната се однесува за Будим-град на левиот брег на Брегалница, над селото Митрашинци (беровско), денес во урнатина.

загина ми тоа јасно с'нце,
јогреа ми јасна месечина,
загина ми ѕвезда повечерка,
попадаја тија дробни ѕвезди.

Во песната, понатаму, будимскиот крал го разјаснува сонот на кралицата: дека Турците ќе ги погубат и дека нивните две машки деца таа може да ги избави од султанот ако му поклони софра позлатена. Така и се случило. Меѓутоа, крајот на песнава, што пеачките го раскажаа, е забележан во други две варијанти (во с. Владимирово и с. Митрашинци). Еве го крајот според варијантата од Владимирово:

Пораснаја деца, нараснаја,
потераја деца нијна татковина,
потераја деца нијна дедовина,
насобраја деца силна војска,
та ојдоја на Косово поле,
да се борат сос султан Мурата,
да си земат нијна татковина.

Децата ја победиле војската на султанот, кој се покајал што им го поклонијл животот.

Во Малешево, крај со богати борбени традиции, ајдутството било развиено за време на ропството под Турците. Прочуениот Иљо војвода од македонската ајдутска поезија е малешевец. За него се забележени повеќе песни. Од другите личности се среќаваат песни за Страил страшен ајдутин, Чавдар дедо, Корун кесеџија и др. Меѓу забележените песни има вонредно успешни. Таква е смојмировската варијанта (испеана од Марија Самарџиска, на 65 години) на песната *Страил страшен војвода*¹¹:

Атинца дума Страила:
— Страиле, страшна војводо,
зашчо си, Страил, потевнел,
потевнел, ошче погрознел?
Дали ти пушка дотегна,
или ти сабја дотегна,
или ти пате омрзна,
или ти булче домиле? . . .

Во песната, натаму, Страил ѝ го кажува својот сон на Атинца и таа го советува, објаснувајќи му го сонот, да се преоблече во просјачки руби и откако ќе дојде потерата тој ќе ја посече целата.

За разлика од јуначките и ајдутските песни, што ги пеат и жени и мажи, револуционерните песни во Малешево ги пеат повеќе мажи,

¹¹ Види варијанти: Костиќ, песна 174; СБНУ, XLVII, с. 528.

најчесто учесници во борбите за ослободување од турското робство и во комитските борби по Првата светска војна. Некои од револуционерните песни се варијанти на познати песни: *Загаде се шевен облак*¹², *Вивај се, горо, развивај*¹³; други се непознати, за првпат забележени. Некои обработуваат локални настани: *Задими се Мацо, платината* (забележена во повеќе варијанти), во која се онева малешевскиот војвода при Герасим или смртта на војводата Пандурски, потем песната *Низ Пешлец и сити трима војводи* (забележена исто така во неколку варијанти¹⁴, за смртта на Даме Груев, а други општи теми: вонредно успешната песна *Малша мома и Гоце Делчев*¹⁵. Оригинална е песната *Облак ли грми* за солунските атентатори.

Песни со тематика од Народноослободителната борба се забележени само три. Во прашање се пократки епски песни, поетски неизградени, нерамномерни во метриката. Очигледно овие песни се создавани без последино влијание на стилистиката на народната поезија. *Убава* е песната *Телеграма је сигнал* за смртта на партизанскиот командант Боре Петковски (забележени во с. Русиново од младинецот Киро Буровски):

Цела бригада, море, красеше,
 црн митралез, море, носеше,
 с него Германци гонеше
 од наша Македонија...
 Магнетни бомби зафрли,
 германски тенкови запали,
 запали, бабо, поништи.
 Ама го, бабо, видели,
 на му армаган пратили
 една германска граната.
 Она го, бабо, утена,
 она го, бабо, закопа.
 Ако ти Боре погина,
 славата му, бабо, остана...

Посочените примери и изводи од забележаните песни, се надевам, го покажуваат степенот на сочуваноста на епското пеење во малешевскиот крај. И состојбата на епската традиција во другите посочени краишта е скоро слична на малешевската, иако не е така систематски проучена како малешевската. Се разбира, тематиката се разликува и тоа само до толку, што во секој одделен крај од поновите песни — ајдутски, револуционерни и од НОБ — најраширени се оние што пеат за локални настани

¹² Види варијанти: Хаџимаџов, с. 115, Црнушанов, песна 571 и др.

¹³ Варијанта: Црнушанов, п. 558.

¹⁴ Кирил Пенушлиски, Народна поетска интерпретација на загнувањето на Даме Груев, Историја, бр. 1, Скопје 1965, стр. 23—30.

¹⁵ Кирил Пенушлиски, Непозната песна за Гоце Делчев, Современост бр. 1, Скопје 1964, стр. 68—78.

и личности. Од друга страна, само за малешевската еника може да се каже дека живее кај постарите генерации скоро масовно и дека ги притежува сите елски атрибути.

На крајот, потребно е да се одбележи дека насекаде елските песни само се пеат. Во ретки случаи, пеачите (секогаш маж) се служат со тамбура од две или три жици за doprovod (во Малешево) или со гајда (Малешево, Мариново, гевгелиско). Речитативот е куриозитет.

Елската традиција во Македонија секако ќе исчезне за една до две децении, со умирањето на генерациите што неа сега ја носат.

X

(U

С
К
К
И

З
М
С
Н
Д
Л

К
В
С
У
П
И
С

Харалампие Поленатовиќ

ЗА ПРВИОТ ПРЕВОД ОД СРПСКАТА КНИЖЕВНОСТ НА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК

(Јоаким Крчовски: „Чудеса пресвјатија Богородици...“
Будим 1817)

Во спомен на пријателот Драгољуб Павловиќ

1

Утемелувачите на новата македонска книжевност, Јоаким Крчовски и Кирил Пејчиновиќ, при составувањето на своите дела, доста се користеле и со дела од српската книжевност, што е сосема разбирливо, кога се знае дека српската книга постојано била присутна и на теренот на Македонија во текот на минатите векови.

За Пејчиновиќа тоа е евидентно, особено доколку станува збор за неговото дело: „Житие на кнез Лазар“. Самниот Пејчиновиќ, на едно место говорејќи за овој свој труд, не известува дека „книга сиа преведе се от сборник сербскии, преписах сие правило аз недостојнии во јеромонасех Кирил родом от тетовско от Долнаго полога от село Теарце недостојниј игумен лешечкаго манастирја свјатаго Атанасија више село Лешок манастир хајрат свјатому кнезу Лазарју.“

2

Во досегашните пишувања за изворот на „Чудеса...“ од Јоаким Крчовски (А. Теодоров, Н. А. Начов, А. П. Стоилов, Јордан Иванов, Валериј Погорелов, Ј. Х. Васиљевиќ, Бојан Пенев и пред сите нив, во едно српско списание од 1838 г.) како извор на „Чудеса...“ е посочуван грчкиот текст на истоименото дело од Агапија Ландос Критски, печатено кон средината на 17 век во Венеција. А. М. Селишчев, пишувајќи за јазикот на Јоаким Крчовски, во привлчна мерака се приближи до позитивното решавање на прашањето за изворот на „Чудеса...“ од Јоаким Крчовски: „Х. Иоаким пользовался одним из славянских перево-

¹ А. М. Селишчев, Полог и его болгарское население, София, 1929, 190.

дов сборника Агапиа. Многочислените руско-црковнославјанизми наоѓајќи се во овој юниги Иоакима укажуваат, што ее оригинал бил в списке, сделаном сербом: не многие сербизмы, чуждые языку х. Иоакима, находятся кое-где в тексте книги кратовского даскала. . .” На овој начин давајќи го приближно точниот извор на „Чудеса. . .” од Јоаким Крчовски, во продолжението Селинцев прави и една резерва: „х. Иоаким пользовался, может быть, и греческим текстом сборника Агапия.”

Во еден труд на Светислав Стефановиќ даден е детален опис на „Чудеса” од Јоаким Крчовски, во споредба со српскиот превод на ова дело, што од грчкиот оригинал го превел рускиот калуѓер на Света Гора Самуил Бакачиќ, и со самиот грчки оригинал (во едно од постарите изданија). Во овој труд Стефановиќ даде паралелен преглед на заглавијата на чудата кај Крчовски и кај Бакачиќ. Споредувајќи ги српските преводи на „Чудеса. . .” како и тие од Бакачиќ и од Викентис Ракиќ (со преводот на Ј. Крчовски), Стефановиќ констатира дека преводот од Крчовски бил: „нешто улрошћаванја, сажетија и јаснији, и нема стилове блискости и везе” со српските преводи на Агапијевото дело. Блискости меѓу преводот на Јоаким Крчовски наоѓа Стефановиќ со еден македонски ракопис на „Чудеса” од XVII—XVIII век. За овој македонски ракопис (конкретно за 24. чудо) Павле Стефановиќ рече дека е: „интересанта по томе, што је чист дослован превод из Агапија али ипак не идектичан са осталим нама познатим преводима”, за да каже малу подоцна во истата книга: „где-где су у њему извесна места скраћивана, улрошћавана, изрази и фразе друкчије превођени него у оба горња превода”, и да додаде едно прашање: „Да ли је то директан превод учињен негде у Македонији, или је то претис са оног претпостављеног другог српског превода”. Во книгата на П. Стефановиќ не е користен преводот на „Чудеса” од Крчовски, како тоа го забележа Св. Стефановиќ во споменатата вгвоза работа на стр. 49.

Односот меѓу преводот на Јоаким Крчовски и тој од македонскиот ракопис од XVII—XVIII век не е доволно испитан. Од споредбата што сум можел да ја извршам меѓу едно чудо од тој ракопис (објавено во делото на П. Стефановиќ) и односното од кај Крчовски, можел да констатирам дека се наоѓаат многу подудирања меѓу нив, но и дека има прилично разлики. Очигледно е дека се работи за два македонска говора употребени во овие преводи.

За изборот на „Чудеса” од Јоаким Крчовски, во последно време, се искажа и Блаже Конески: „Крчовски се служел со некој постар словенски превод на тие раскази.”

² А. М. Селинцев, Хаджи Иоаким и язык его книг, Македонски преглед, IX, 1935, 3—4, 140 сл.

³ Светислав Стефановиќ, О некојим чудесима и њиховим изворима, Споменик на СКА, ХСН, 1940, особено стр. 47—94.

⁴ Павле Стефановиќ, Приповетка о човеку који се продао ђаволу, Београд, 1934, 55 сл.

⁵ Крчовски—Пејчиновиќ, Избрани текстови, Скопје, 1963, 12.

При пишувањето за тоа од кој јазик Јоаким Крчовски ги превел „Чудеса пресвјатија Богородици“, досега не се водеше сметка за тоа дека самиот Крчовски никаде во своето дело не кажа оти истото го превел од грчки јазик. Тој само изјави оти неговите „Чудеса“ биле: „преведени от книга Амартолон сотириа“. Со тоа умниот даскал ја кажал вистината доколку се однесува воопшто за главниот извор, но не го кажал точниот извор од кој директно го превел своето дело.

Во овој реферат, кој претставува скратена верзија од студијата што се печати во „Македонски јазик“, се обидувам да го утврдам изворот со кој директно се служел Јоаким Крчовски, давајќи го македонскиот превод на „Чудеса пресвјатија Богородици“, што бил објавен во Будим 1817 година.

Веднаш можам да кажам: во основата на македонскиот превод на делото „Чудеса...“ од Јоаким Крчовски се влезени: „Чудеса пресвјатија Богородици, преведенија с греческаго Викентијем Ракичем...“ Триест, 1808.

Викентие Ракиќ (1750—1818), како што е тоа познато, бил еден од многу плодните српски писатели од крајот на XVIII и почетокот на XIX век. За него е речено дека бил „од начитаните српски писатели во почетокот на XIX век“ и до крајот на тој век. Кај повеќето од Јужните Словени (Хрватите, Црногорците, Македонците, Бугарите) од кои, природно, најмногу кај Србите, делата на Ракиќа со теолошка и христијанско-легендарна содржина, пишуваани во стихови и во проза, доживеале поголем број изданија. И делото „Чудеса пресвјатија Богородици“ доживеало две изданија.

Најважен превод од делото на грчкиот писател Агатија Ландос Критски „Амартолон сотириа“ на српски јазик е тој што го направил Самул Бакачиќ. Како утврди Стефановиќ, Ракиќ не се служел со Бакачиќа, туку директно преведувајќи од грчкиот оригинал и со тоа што делото го напечатил, го направил силно популарно и достапно кај масите.

Св. Стефановиќ, давајќи ја поредбената таблица на заглавијата на чудата кај Бакачиќ и кај Крчовски, покажа дека тие два превода се независни едниот (Крчовски) од другиот (Бакачиќ).

Споредувајќи ги само насловите на чудата во преводот на В. Ракиќ со тие на Ј. Крчовски, веднаш се согледува подудирањето на најголемиот број на чудата кај едниот и кај другиот писател. Самиот тој факт доволно зборува за тоа дека македонскиот превод го носи во својата основа делото на српскиот писател. За тоа од кој јазик ги преведува своите „Чудеса“ В. Ракиќ во српската наука е доста пишувано: Д. Руварац, Драгољуб Павловиќ, Св. Стефановиќ, Ѓ. Сп. Радојичиќ. Руварац сметал дека Ракиќ се користел со С. Бакачиќ, додека Павловиќ, и особено, Св. Стефановиќ, биле за тоа оти Ракиќ преведувајќи директно од грчкиот оригинал. Стефановиќ тврдеше дека Ракиќевниот превод: „у потпуности се слаже са грчким оригиналом: сва чуда су преведена истим редом, како стоје и у оригиналу, и има исти број чуда, као и ори-

гинал, тј. 69" (во спомнатото дело стр. 51), додека прашањето со преводот на Бакачиќа е покомпликуван оти „се редни број чудеса у Бакачићу не слаже са оригиналом“. И Стефановиќ ги изнесува разликите меѓу Бакачиќ и грчкиот оригинал (односно Ракиќ). — Сите овие констатации говорат за тоа дека Крчовски не го користел преводот на С. Бакачиќ. Тоа се гледа и од следново: во најголем број случаи насловите на чудата кај Крчовски се поклопуваат со тие кај Ракиќа. Тоа е случај со чудата што ги носат броевите: 3, 13, 14, 15, 16, 19, 23, 25, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 35, 36, 37, 38, 41, 42, 43, 44, 45, 49, 52, 53, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66 и написот за правилото на седмиот воселенски синод. Кај останатите заглавија се јавуваат ситни разлики што се повеќе од формален карактер.

За да се види односот меѓу заглавијата кај Ракиќ и тие кај Крчовски, донесувам по неколку од двете групи:

Викентие Ракиќ

Јоаким Крчовски

О некоем Јоане, видение полезное. О некоем Јоане видение полезное.

Чудо 3.

Чудо 3.

О исцелении рук царици Галов. О исцелении рук царици Галов.

Чудо 11.

Чудо 11.

О искушаемом от демона страстију О искушаемом от дјавола страстију блуда, и Богоматерију освобожденном. блуда, и Богоматерију освобожденном.

Чудо 16.

Чудо 16.

О блуднице воине, јемуже Господ отпуштение дарова умолен Богоматерију. О блуднице воине јемуже, Господ отпуштение дарова, умолен Богоматерију.

Чудо 35.

Чудо 35.

О двух отроцех, јаже падшу дому трусом сохранена обретошасја от смерти. О двух отроцех падшу дому трусом сохранена обретошасја от смерти.

Чудо 66.

Чудо 66.

Еве и неколку примери од втората група заглавија:

О мертвој доившеј отроча свое, и по истечении лета воскресеј.

Како једна жена дойла умрена дете своје једна година, и пак оживела.

Чудо 2.

О слепцу, којег просвети живо-
подателниј источник.

Чудо 2.

За ради једен слепец, што му се
очи отворили од чудотворна вода
пресвјатија Богородици.

Чудо 5.

О избодшеј себи очи, да сохрани
девство свое.

Чудо 5.

За ради једна калугерица, што си
избола очите, та да си дочева чис-
тотата.

Чудо 12.

Чудо 12.

При преведувањето од Ракиќевите „Чудеса“, Крчовски испуштил неколку чуда, така што вкупниот број на чудата кај Крчовски е нешто помал од тој кај Ракиќа. Разлика се среќава и во поглед на нумерацијата на чудата. Еве како тоа изгледа: до бројот 19 чудата имаат иста нумерација. Кај Ракиќа под број 20 доаѓа легендата за Јоан Кукузел (како и кај Бакачиќа), додека кај Крчовски оваа легенда не е нумерирана и се наоѓа при крајот на книгата по чудото бр. 66. Крчовски ги нема чудата под бр. 21, 22 од кај Ракиќа (и од кај Бакачиќа) и, во понатамошната нумерација оди во чекор со таа на Ракиќа (и кај Бакачиќа) од бр. 23—38. Ракиќевите чуда бр. 39, 40 (кај Бакачиќа бр. 40, 41) исто така се испуштени од книгата на Крчовски, но во понатамошната нумерација Крчовски оди за два броја по Ракиќа, сè до бројот 49 кај Ракиќа, односно 47 кај Крчовски. Македонскиот писател го нема чудото бр. 50 од кај Ракиќа. И нумерацијата оди понатаму вака: Ракиќ 51— Крчовски 48; за да ја задржи нумерацијата во чекор со таа на Ракиќа, Крчовски ги прерипува бр. 49, 50 и 51 и кај бр. 52 од делото на Ракиќа, се поклопува со своето чудо бр. 52, и така одат заедно до бројот 54. Чудото бр. 55 од кај Ракиќа го нема Крчовски, така што одново се пореметува нумерацијата за еден број. Ракиќ, 56 — Крчовски 55, сè до бројот 65 кај Ракиќа, односно бр. 64 кај Крчовски. На Ракиќевото чудо 66 му одговара чудото со ист број кај Крчовски.

Од дадениот преглед се гледа дека Крчовски не ја објавил целата книга на Ракиќа во македонски превод. За оваа своја постапка не дал објаснение, и јас немам некое конкретно.

4

Крчовски во своите дела (и во „Чудеса“) го обележувал и акцентот. Тој не секаде е доследен во акцентирањето на своите текстови. Тоа можеше да се види и од неколкуте заглавија од чудата што ги дадов порано.

Кај Крчовски имаме и една не многу фиксирана интерпункција. Во најголем број случаи таа е зависна од односната кај Ракиќа, макар дека често е таа специфично карактеристична за Крчовски. Патем може да се рече дека и интерпункцијата кај Ракиќа не е наполно коректна.

Општата карактеристика на преводот на Крчовски е во следново: делото е дадено на еден релативно чист народен јазик, исполнет со сочна народна лексика и сигурна фраза, со големо богатство на слики и усет за стилстичка финеца. За разлика од јазикот на изворникот (Ракиќ), јазикот на Крчовски е далеку почист и посамостоен во однос на некој друг јазик, било тоа да се однесува на лексиката, било да станува збор за реченичката конструкција. Доколку станува збор за реченицата, таа е почиста кај Крчовски отколку кај Ракиќа, кај кого се чувствува присуството на латинската и германската конструкција. Во поглед на лексиката, покрај чисто народната во обата текста, се чувствува господствувањата црковнословенитина од руска варијанта, кај Ракиќа во знатно поголема мерка отколку кај Крчовски. Со својот турски елемент Крчовски наполно се разликува од Ракиќа, кај кого одвај ако има некој турцизам. Со ваквиот јазик „Чудеса“ на Крчовски (заедно со останатите негови книги) си заема многу значајно место не само во историјата на македонската книжевност туку, и пред сè, во историјата на македонскиот јазик.

Во случајот станува збор за една од најраните појави на употребата на народниот македонски јазик во литературата. Јазикот што го внесол Крчовски прв во таков обем во печатените книжевни сочиненија е живиот и сочен, говорен јазик на македонскиот човек од почетокот на XIX век. Јазикот на Крчовски не претставува само еден македонски дијалект, макар што во него преовладуваат елементи на источномакедонските говори; јазикот на Јоаким Крчовски има и низа елементи од западномакедонските говори. Врз база на тоа дека во јазикот на Крчовски од „Чудеса“ се соединети источномакедонските со западномакедонските дијалекти, може да се земе како најприфатливо мислењето дека Крчовски ги знаел овие дијалекти, а тоа можел да го постигне со тоа дека неговите корени потекнуваат од западномакедонските области, а животната задолженост ја исполнувал во источномакедонските краишта.

Покрај богатиот фонд од народниот елемент, како се рече, кај Крчовски многу е присутен црковнословенскиот елемент. Тоа доаѓа од фактот дека станува збор за лице кое главната своја лектира ја имал во разната теолошка и богослужбена литература пишувана на црковнословенски јазик од руска варијанта. И, уште позначајно во овој поглед, оригиналот што го користел за својот превод бил прелеан со црковнословенитина. Благодаревќи му на овој извор, кај Крчовски среќаваме знатен број елементи од српскиот јазик, изразени во лексиката, и не ретко, во склопот на фразата. — Турскиот елемент во јазикот на Крчовски, богато застапен, израз е на реалноста и присуството на поедини лексички елементи и реченички особености на јазикот на господарот, Турчинот.

Треба да се подвлече фактот — при веќе утврдениот извор од кој Крчовски ги превел „Чудеса“ — дека било колку тој да се наоѓал под упливот на Ракиќа, изразен во лексиката и реченичката конструкција, Крчовски суверено владеел со својот мајчин, македонски јазик, давајќи за тоа толку убави финеси изнајдени во основите на народниот говор и пружајќи му на читателот вистински задоволства и радости со откривањето на толку богатства на израз во народниот збор и мисла.

Јоаким Крчовски со преводот на „Чудеса“ се покажува како одличен познавач на преводечкиот занает, зависно од разбирањата на времето во којшто тој творел. Според обичајот на времето во којшто живееше Крчовски, при преведувањето доста слободно да се однесувало кон оригиналот (Крчовски дури бил комотен, пак според навиките на луѓето од тоа време, и да не го каже својот извор, иако авторот на српскиот превод уште бил жив и можел да го има во своите раце македонскиот превод), т. е. да се скратувало, проширувало, во деталите да се вршеле изменувања, — и преводачот на „Чудеса“ така постапувал: и скратувал, давајќи некои места од изворот во постегната форма, или едноставно испуштајќи некои работи за кои сметал дека нема да бидат интересни за македонскиот читател, од друга страна, со некои детали за да го доизјасни изворот, за да зајакне некој впечаток, за да ја направи порелејфна некоја слика, или и за да поучува. Овој творечки пристап кон делото од страна на Крчовски се огледува во честото испуштање на некои работи, што требало во изворот да претставуваат некаква документација и гаранција за тоа дека кажувањето во одноското чудо не е туку така измислено, туку е тоа случка за која пишувале и авторитети! Будноста на Крчовски при преведувањето се гледа и од тоа што некои материјални поединости од изворниот текст ги приспособувал на локалната ситуација во која живееле читателите на неговите „Чудеса“. За преводачката постапка на Крчовски карактеристично е преземањето на така наречените постојни изрази и формулации од изворниот текст, што се редовно дадени на црковнословенски јазик. Ја спомнавме порано истата комотност на Крчовски при преземањето на готови заглавија на низа чуда од изворникот. — И ако е очигледно дека добро го знаел јазикот на изворникот, српскиот јазик, јас сум имал можност да забележам еден пример каде на преводачот познавањето не му било доволно сигурно. Од друга страна Крчовски можел да даде објаснување во еден случај поточно отколку што тоа го дал Ракиќ; на места и да затаи во соодветното разбирање на изворниот текст.

Во преводот на Крчовски се среќаваат често обиди да се даде стилска финеса: со одбирање на зборот, избегнување на повторување исти зборови, што не е карактеристика на изворникот, со додавање нов збор со којшто се зајакнува сликата.

Убав пример за желбата на Крчовски да се избегнува повторување на ист збор наоѓам на повеќе места. Така во чудото 66. се спомнува во изворникот зборот: *дуџан* (лавка). До крајот на чудото било потребно овој збор да се повтори уште неколку пати. Во изворниот текст постојано се употребува зборот *дуџан*, додека кај Крчовски во првиот случај: *дукјан*, во вториот *лавка*, во третиот одново *дукјан*. Со наизменичната употреба на зборовите дукјан — лавка, Крчовски се покажува како пробирач, со што не може да се пофали Ракиќ.

Слична појава имаме кога Крчовски сака да е близок до народното разбирање и искажување. Во изворниот текст се гозори за тоа дека облаците ги донеле апостолите „от вселенија“, а кај Крчовски облаците ги донеле апостолите „от сите страни, от ситот вск“ — Убав пример за зајакнување на сликата е кога Крчовски кон зборот „тул“ го додава

зборот „дебелџак“, што го нема Ракиќ, а со кој се добива полна слика за тапоста на односниот човек. Во текстот на оригиналот често се употребува зборот „вера“. Во повеќе примери Крчовски го зајакнува овој збор со тоа што му придава епитети: „здрава“, „жива“, „чиста“.

Многу пријатно делува кај читателот сознанието за будноста на преведувачот Крчовски. За таа будност ни говори една, на око, ситна интервенција, која е несомнен доказ за неговата будност. Во 58. чудо се говори за тоа дека „у једна нџшт учини ми се да *клејајати* за угрења“. Во изворниот текст место подвлечениот збор е употребен зборот „звони на утрењу“. На тие што им е позната мацната ситуација на христијаните во Турција за време на робувањето, јасно им е зошто Крчовски го заменил зборот „звонење“ со „клепање“, од причина што во земјите со кои владееле Турците камбаните биле забранети.

Близок до народниот израз Крчовски сликата што ја дава Ракиќ, „свагда га је водио собом, и при трапези служио му“ ја дава во овој вид „многу го возљубид, и му стојал диван, кога вечера“.

* * *

Карактеристично е за преводачката постапка на Крчовски извесни постојни изрази и формулации, освештани во црковнословенските текстови и преземени во книгата на Викентие Ракиќ, да ги презема целосно не преведувајќи ги, или само наместа во детали дотерувајќи ги во духот на својот јазик. Овие изрази и формулации, меѓу другото, се најсигурен доказ за тоа дека Крчовски ги превел „Чудеса“ од книгата на Ракиќа.

Еве извесен број такви формулации:

„к сладчајешему сину своему“, „истинаја мати сына Божија“, „истинаго Бога и судију всех“, „син Божиј со многоценоју и пречистоју својеу кровију“, „сладчајша моја владчица“, „благодатју Божијеју“ и.т.п.

По својата животна ангажираност за школата и црквата Крчовски природно морал да потпадне под силното влијание на јазикот на школската и црковната литература. Оттука кај него толку голем број на црковнословенизми (и русизми). Покрај спомнатите примери (и далеку поголем број што се дадени во интегралниот текст на оваа студија), еве уште десетина црковнословенизми: благоговение, благодарение, благоухание, веселие, видение, вселукавиј, всемилостивиј, искушение, исповедание, клетвопреступник, љубодејание, наказание, окајание, писание, рукописание, смирение, удивление, целомудрије, честју и др.

Чувствувајќи ја презаситеноста на неговиот текст со црковнословенизми, Крчовски некои од нив ги преведува со народни зборови, поголемиот дел за да ги објаснува со — турцизми! Од втората група: „отечество“ (во смисла „роден крај“) го преведува со зборот „вилает“; зборот „внезапну“ го преведува со зборот: „бирден“, „служител“ со „измеќар“, „свидетелеј“ со „шаити“, инаку во „Чудеса“ има значаен број на турски зборови: арслан, ашиќаре, башка, бендиса, гемија, дјумен, захмет, икрам, калабалк, мехлем, рахат, сахат, табнет, фодулук, харч, хеким,

хич, шубе и др. — Покрај обични зборови, кај Крчовски има и реченички конструкции позајмени од турскиот јазик: „имал шубе“, „каил сам“, „фрлил севда“, „му дал изни“, „му чиниле икрам“ и сл.

* * *

Во „Чудеса“ на Крчовски се среќаваат влиза зборови и реченички конструкции преземени од изворниот текст, од јазикот на В. Ракиќ. Очигледно е дека Јоаким Крчовски доста добро се снаоѓал во српскиот јазик. Тоа се гледа од многуте успешни преводи на одделни места од „Чудеса“. Присуството на српскиот јазичен елемент е природно. Поинаку тешко да можело да биде во часот на среќавањето на српскиот и македонскиот јазик. Голема улога во случајов со овој превод на Крчовски секако одиграл фактот дека Крчовски преведувал од српски јазик, и оттука толку србизми кај првиот преведувач од српски на македонски јазик.

Еве некои лексички материјали: докад и докат, завиј и завиена, мати (место мајка), непрестано, неколико, отрезати (место одрезати), похотњу, силое и насилова (од силовати, силује), убоде, убрус и др.

Крчовски се повлијаел и од реченичката конструкција на изворникот и преземал цели реченици: отреза кју ти и главата (стр. 9), немојте ме убивати (стр. 23), сега кјем да кажем (стр. 27), ја кјем со сила да ја узмам (стр. 30), да кју ти (стр. 30, 39), да убие дете (стр. 50), не чините да сам мајка јадовита и жалостна (стр. 35), преклонил сироту главу своју (стр. 89), ако ли ме не послушаш (стр. 7), смрад излазила (стр. 12), а он се закле да учини (стр. 22), кога сам био дете у школи (стр. 89), како се је етодобил (стр. 89), не бој се љубезни роде мој (стр. 88) и др.

Интересен е случајот со српскиот збор таки, што е специфичен за српските говори во денешна Војводина. Во книгата на Викентие Ракиќ овој збор е доста често застапен. Крчовски не го знаел точното, примарното значење на зборот и го преведувал на разни начини. Примарното значење на зборот таки е: **в е д н а ш**. Така: „и приклони се с вероју ко отсеченим рукама, и таки прилепише се к составем и зацелише“. Во овој пример Крчовски зборот таки го превел со: „и така му се залепиле на составите, и се исцелиле.“ (стр. 6); друг пример: „и таки потече муж њен“, — кај Крчовски; „и тогива муж незин. . .“ (стр. 51); има пример каде овој српски збор Крчовски го преведува со тогај (стр. 94). И уште една варијанта на превод: „И благодатију Богоматере таки уста здрав“, — кај Крчовски: „и тако сос дар пресвјатија Богородици оздраве“ (стр. 8, 10). Од четирите примери што ги донесов, се гледа дека Јоаким Крчовски не го погодил точното значење на српскиот збор таки ни во еден пример. Меѓутоа треба да му се признае на македонскиот преведувач дека при преведувањето на овој збор не бил задоволен со едниот македонски збор, туку употребил четири, коишто можат да се сведат на две основни значења. Ова барање на Крчовски да најде соодветен македонски збор, убаво ни говори за немирот на преведувачот да не се повторува, ако е тоа можно.

„Чудеса пресвјатија Богородици“ од Јоаким Крчовски доживеало повеќе изданија, за кои се говори во постојните библиографии. За мене е поважно сознанието дека, покрај постоечките печатени текстови, оваа збирка од интересни и возбудилив раскази била препишувана во Македонија. Досега се констатирани неколку преписи: кај Б. Цонев во описот на ракописите и старопечатените книги во Пловдивската Библиотека (бр. 122) и тој на Софијската народна библиотека (бр. 739). Св. Матик во својот опис на ракописите на Народната библиотека во Белград (1952, стр. 214) опишува еден препис од „Чудеса“ направен во Скопје 1861 година. Според соопштението што сум го добил од мојата бивша студентка Благојка Панова од Титов Велес (1954 година), во селото Крајница, Велешко, кај фамилијата Попови, покрај низа стари книги, се чува и еден препис од „Чудеса“ со дел од „Житието на Алексија човекот Божји“, препишан од некој ереј Јоан од Башино Село на 28 јануари 1830 година, од печатеното дело на Викентие Ракиќ. Во преписов се внесени низа особености на велешкиот говор. Така со случајот на препишувањето на овие две дела на Ракиќа, неговата популарност во Македонија добива уште една потврда⁶, а обичајот за препишување на дела пишувани — печатени на македонски јазик исто така ново сведоштво, по случајот со препишувањето на „Утјешение грешним“ од Кирил Пејчиновиќ⁷.

*Горица, Охрид, јули 1967 година
по повод 150. годишнината од печатењето
на македонскиот превод на „Чудеса“*

⁶ Х. Поленаковиќ, Вићентије Ракиќ у Јужној Србији, сп. Јужни преглед, Скопје, 1936, бр. 6—7, 233—236.

⁷ Х. Поленаковиќ, Нови податоци за Кирила Пејчиновиќа, Годишен зборник на Филозофскиот факултет на Универзитетот во Скопје, книга I, Скопје, 1948, 62—69. Еден ран препис на Пејчиновиќевото дело „Утјешение грешним“ направен во Прилеп.

Александар Сисаов

РАЗВОЈ НА ЛИТЕРАТУРНИТЕ РОДОВИ И ВИДОВИ ВО СОВРЕМЕНАТА МАКЕДОНСКА ЛИТЕРАТУРА

Ова прашање не е досега проучувано иако со оглед специфичните услови во кои се развивала македонската литература е мошне важно за согледување целосната слика на нејзините резултати. Развојот на новата македонска литература сам по себе претставува одреден теоретски интерес.

Македонската литература спаѓа меѓу оние национални литератури во кои развојниот процес е неkontинуиран и значително задоцнет. Таа се убројува во редот на литературите за кои е карактеристичен така наречениот „забрзан“, односно збиен развој¹.

За разлика од останатите јужнословенски литератури кои своевременно биле во иста или слична ситуација, македонската литература мораше да го одложи процесот на своето целосно оформување дури до најново време. За македонската литература е посебно тоа дека таа не успеа конечно да се конституира во текот на XIX век кога тоа го направија другите јужнословенски литератури и затоа требаше да чека на повторна, нова прилика. Значи, процесот на конституирање во македонската литература се одигрува во две етапи, во две различни временски раздобја. Во првата етапа (средината на XIX век) тој процес на конституирање започнува со силен замав, но набргу се прекинува². Македонската литература се здобива на широк план со сите одлики и трајни белези на литература со наполно интегрален естетски вид во нејзината денешна, современа етапа. Во тој склоп треба да се посматра и прашањето за развојот на литературните родови и видови во новата македонска литература.

¹ За прашањето на „забрзан“ развој на одделни литератури види студијата на Г. Д. Гачев „Ускоренно развитие литературы“, Москва 1964.

² Прекиноот, меѓутоа, не е докраен. Тенденцијата за литературно изразување на македонски јазик се манифестира макар и во многу помал обем и дури на минимално уметничко ниво низ целиот XIX и во првите две децении на нашиот век, сè до завршувањето на Првата светска војна, кога започнува втората етапа на конституирање на македонската литература.

И покрај забележливите успеси во македонската литература во XIX век, особено во периодот на 50-те и 60-те години, литературните родови и видови во неа не се развија во потполност, а во многу случаи и воопшто не беа застапени. Само во поезијата е постигнат во тоа време осетен чекор напред³. Оттогаш и потекнува преминацијата на лиризмот во македонската литература која главно трае сè до денес.

Раздобјето меѓу двете војни претставува почеток на втората етапа на конечното конституирање на македонската литература која продолжува и се завршува дури во последните две децении, а кои имено ги подведуваме под поимот современа македонска литература. Во периодот меѓу двете војни, пред сè во четвртата деценија, којшто со полно право се зема како период во кој се поставуваат основите на современиот литературен развој во Македонија, наедно со поезијата јасно жанрово се оцртува и драмската литература.

Од сето ова може да се заклучи дека македонската литература до ослободувањето главно ја карактеризира родова и уште повеќе видовна непотполност и нецелосност. Меѓутоа, тоа не значи дека современите македонски писатели (се мисли на писателите кои се појавија во литературата по Втората светска војна) не се надоврзаа на една релативно плодна литературна традиција и дека не постојат помеѓу нив и македонските писатели до ослободувањето одредени појави на непосредна преемственост. Таа врска е видлива првенствено во примерот на писателите и литературата од четвртата деценија на XX век. Треба да се истакне и тоа дека извесен број претставници на македонската литература меѓу двете војни активно делува во првите години по ослободувањето, а некои од нив и до сега.

Новата национално-политичка констелација по Втората светска војна во Југославија во која македонскиот народ се здоби со своја државност, установањето на македонскиот литературен јазик во 1945 година, создадените услови и претпоставки за нормален развој и живот на националната култура, мошне повољно се одразија на растежот на македонската литература. Современиот период е пресуден и вонредно значаен за нејзиниот целокулен развој. Македонската литература по ослободувањето доживува особено интензивен и бурен подем, така што наедно се одвива и комплетирањето на литературните родови и видови во неа во докраен и збогатен вид.

Освен изменетата општествена ситуација, важен фактор за посебно резултатниот развој на современата македонска литература е многу живото комуницирање со останатите југословенски и други европски и светски литератури. Широката отвореност и резонантниот однос на современите македонски писатели кон разновидните поетички и креативните искуства од сите литературни меридијани без сомневање одиграа значајна улога за интензивирањето на развојот на денешната македонска литература и за што побрзото достигнување на нејзината естетска еман-

³ Исклучок чини мошне успешната мемоарна проза на Григор Прличев, а, исто така, и свесвидниот сплет на народно и индивидуално раскажување кај Марко Цепенков.

шипаиција. Поврзаноста со другите литератури беше силен импулс за забрзаниот, збиен развој на современата македонска литература и со тоа на нејзиното вклучување во модерната литературна состојба во светот. Сето тоа имаше одредени видливи импликации и во оформувањето на литературните родови и видови во современата македонска литература.

Со оглед на тоа дека новата македонска литература не познава сè до ослободувањето „нормален“ и „класичен“ пат на развој, таа во новосоздадените поволни услови, според една закономерност и историска нужност, во последниве две децении форсирано го надокнадуваше сето она што не можеше правовремено да го постигне. Забрзаниот развоен процес се согледува во многу односи: во обликувањето на поетскиот, раскажувачкиот и драмски јазик, во градењето на што посовршена структура на литературните творби, во усвојувањето на најразновидни изразни средства. Во таа ситуација и во тој склоп и литературните родови и видови доживуваат силен подем.

Во современата македонска литература веќе не постои неразвиеност и отсувност на литературни родови и видови. За овие дваесет години по Втората светска војна конечно се оформи и македонската прозна литература, која речиси дотогаш беше без секаква поизразита традиција. Од друга страна, поезијата и драмата се збогатија со најразлични литературни видови, така што ивната слокка, како и воопшто сликата на сета современа македонска литература во тој поглед, е скоро наполно комплетна. Меѓутоа, развојниот интензитет кај сите литературни родови и видови во современата македонска литература не беше ист и рамномерен, ниту секогаш последователен. Развојот на литературните родови и видови се одликуваше со чести скокови и решителни промени.

II во современиот период, сè до денес, и покрај, во споредба со минатото, суштински изменетата констелација на литературните родови и видови во македонската литература, поезијата го сочува во неа своето водечко место. Во поезијата е одбележан најквалитетен уметнички скок и широко видово збогатување. Искусството на современиот македонски поет е разнострано и сигурно во многу лирски и лирско-епски видови и форми. Акцентот на интересирањето на современите македонски поети паѓа несомнено врз лирската поезија, па затоа во неа имаме и најголема обилност на примери. Содржински видовиот дијапазон во современата македонска лирска поезија е мошне раширен и во таа смисла далеку ја надминува сопствената дотогашна традиција. Во современата македонска лирска поезија докрајно се развиени љубовната песна, родољубивата и социјална, описната, мисловната и др. Исто така, можеме да констатираме како во лирската, така и во лирско-епската поезија најразлични поетски форми, дури и најсложени: елегија, сонет, балада, поема и др. За забележување е една посебност во совладувањето на поетските форми во првата фаза на повоената македонска поезија, (приближно од 1944 до 1950 г.), а имено често доста мачното ослободување од предоминантното влијание на народната песна, чие присуство се чувствува најизразито во македонската индивидуална поезија сè до ослободувањето, вклучително со К. Рацин. Од друга страна,

сè до навлегувањето пошироко на искуствата на модерната европска поезија во тековите на современата македонска поезија, во неа е надмоќна тенденцијата поетските форми да ја сочуваат што повеќе својата „класична“ слика; подоцна настанува нивно осетно разрушување, разбивање и мешање. Меѓутоа, во најново време имаме извесни знаци на повторно враќање кон некои класични поетски форми: на пример засилениот интерес меѓу младата повосна генерација поети кон сонетот, се разбира сепак сфатен во еден послободен облик.

Мошне е интересно прашањето за преобладацијата на поезијата во македонската литература, во минатото и во нашата современост. Без сомневање објаснението не е едноставно и треба да се побара на повеќе страни. По замирањето на литературните родови и видови, карактеристични за средновековната литература (Јоаким Крчовски, Кирил Пејчиновиќ), во новата македонска литература најрано се појавува поезијата. Таа има најголем успех не само во средината на минатиот век, ами и во периодот меѓу двете војни, а долго време е речиси единствен креативно изразито оформен род и во современата македонска литература. Историскиот развој на македонскиот народ сè до крајот на Втората светска војна одвај овозможуваше најскромни манифестации на планот на националната култура, па затоа и условите за егзистирање особено на илриската литература, за романот, драмата, расказот, беа крајно неповолни. Познато е дека таканаречената објективна литература е во најнепосредна зависност од својот предмет, од самиот општествен живот кој на свој начин го условува нејзиното раѓање и развивање и кого што таа го слика. Исто така, и извесни организациони претпоставки значително влијаат за развојот на одделни литературни жанри. На пример, во многу случаи во јужнословенските литератури појавата на драмската литература се поврзува со установувањето на театарот. Дел од вистината се крие и во самата природа на лириката, која е израз и својство на младоста: на единката и на народот. Македонскиот народ е токму еден од примерите на „млади“ и доскоро недржавни народи. Уверливо објаснение може да се најде и во тоа дека во пресвртни историски периоди за еден народ, кога на најбрзеден план доаѓа колективниот емотивитет, поезијата најбргу и најнепосредно се одвива. А имено такви се периодите за македонскиот народ во средината на минатиот век, непосредно пред и во текот на Револуцијата и во првата деценија по ослободувањето. Во секој случај, лиризмот во современата македонска литература вршеше мошне силно влијание и го налагаше своето присуство во текот на едно прилично долго временско растојание и во развојот на другите литературни родови, и тоа пред сè во прозата.

Најмногу во годините веднаш по ослободувањето, но, исто така, и речиси низ сета прва воено деценија, лиризмот ѝ даваше главно обележје на македонската проза. Во почетокот на современот развој на македонската проза сè уште среќаваме исклучиво само краток расказ и збиена новела. Тие исцело горат со внатрешна температура присуства на лирскиот исказ. Фразата е силно емотивно ангажирана, подигната, дур и екстатична. Некои раскази делуваат повеќе како поетска проза. И првиот македонски роман, кој доаѓа во 1952 година „Село зад седумте

јасени" од Славко Јаневски), е под силен притисок на изразит лиризам. Еманципацијата од поетскиот пристап, од поетската структура, значеше утврдување на вистинската епска нарација во современата македонска проза и остварување на цврсто оформени раскажувачки видови.

Интензивен развој е постигнат во сите прозни видови во современата македонска литература, меѓутоа, особено изненадување, со оглед вонредно кусиот временски развоен период, претставува наглото и мошне бројно реализирање и едновремено афирмирање на романот. Во еден интервал тој е дури акцентиранио преобладаант раскажувачки вид во современата македонска литература. Повторно наголемениот интерес кон расказот од неколку години наваму и квалитетните резултати во него до извесна степен ја изменија состојбата во тој поглед.

Современата македонска проза тематски е прилично широко распространета и во тие рамки и македонскиот роман знае за голема разновидност. Во денешната македонска проза среќаваме повеќе примери на целосно оформени историски, социјално-проблемски, психолошки и други видови романи. Но, секако уште позначајно е дека и во расказот и во романот посебно, низ еден мошне забрзан развоен процес, се освоени нови, модерни структурни облици, понекогаш сосема блиски и на најавангардните прозни тенденции и текови. Тоа не значи дека во современата македонска проза, и во овој момент и во приличен обем, не егзистираат синхронно и други раскажувачки методи и пристапи, вклучително и непосредната, чисто фабуларна реалистичка нарација.

Современата македонска драмска литература затече релативно плодна традиција и тоа првенствено од периодот меѓу двете светски војни. Меѓутоа, таа традиција и тематски и видово беше во извесна мера ограничена, главно исцрпувајќи се во еден единствен тип на битово-социјална и фолклористичка драма. По војната, по одреден застој, драмската литература во Македонија доживува нов подем, особено во последниве години, кога ги прошири значително своите интереси, опфаќајќи мотиви и од историјата и од современиот живот, и се збогати со низа формално-изразни иновации.

Во заклучокот на ова глобално, претежно тезисно разгледување на прашањето за развојот на литературните родови и видови во современата македонска литература треба да се издвојат следниве неколку основни констатации. Преку еден закономерен условен забрзан, збиен и скоковит развоен процес, во текот на современиот период, во двете децении по ослободувањето, македонската литература го изврши конечното конституирање на својата жанрова и видова структура и со тоа суштински квалитетно се измени нејзината слика во споредба со одминатите пред тоа периоди. Целосното оформување на трите главни литературни жанра и на сите литературни видови докрајно ја премавна постоечката до Втората светска војна во македонската литература голема развојна разлика (т.е. различен степен на развој) помеѓу жив и ги доведе особено во последно време до осетна квалитетна уедначеност. Квантитетното развивање на литературните родови и видови во современата македонска литература најтесно е придружено и со нивното

■ внатрешно обогатување, разнообразување и обликовно зацврстување. Непрекинатото присутната тенденција во целокупната современа македонска литература на отвореност кон најразлични креативни искуства во денешната светска литературна констелација се одразува и на постојаното осовременување и модернизирање на нејзините литературни родови и видови, па во таа смисла нивниот развоен процес и понатаму продолжува.

ЧЕШКАТА НАУКА И „ВЕДА СЛОВЕНА“

Литературната мистификација „Веда Словена“¹, настаната на македонски терен некаде кон шесеттите години на минатиот век, оправдаано предизвика шумни коментари во повеќе европски земји, пред сè во словенските. Многумина еминентни представници на славистиката реагираа на овој настан што еден од мистификаторите, Стефан Верковиќ (1821—1893) го нарече „елочално откритие“.

За „Веда Словена“, измислица на Верковиќ и Гологанов, за тој несуден монументум на селовенското минато, чии два тома се појавија 1874 и 1881 во Белград и Санкт-Петербург, се искажаа повеќемнога чешки учени, меѓу кои Јозеф и Константин Иречек, Леополд Гајдлер, Ј. А. Ворачек, Јиржи Поливка и други. Чешките учени не беа единствени во оценката на ова дело. Додека едни изразија отворени резерви кон оваа мистификација, други мошне патетично ја бранеа.

Меѓутоа, чешкото јавно мислење, чешката наука и воопшто извесни идеи што доминираа во чешката средина и во чешкото општество во почетокот и кон средината на минатиот век, директно и индиректно влијаат и врз појавувањето на знаменитата литературна мистификација „Веда Словена“, која во поновата културна историја на Македонците и на Бугарите зазема маркантно место².

¹ Веда Словена, български народни песни от предисторично и предхристијанско доба. Открил в Тракия и Македония и издал Стефан И. Верковиќ. Книга първа, Београд 1874, с. XVIII+II+545.

Веда Словенах. Обрядни песни от язическо време. Упазено со устно предавање при Македонско-Родопските Българо-Помаци. Собрани и издали Стефаном. Ил. Верковићем. Книга друга. С. Петербург 1881, с. XIV+583.

² Во бугарската и во македонската историографија, постои огромна литература за Стефан Верковиќ и неговото дело. Во современата македонска културно-историска наука му е посветено на Верковиќ доста големо внимание. Треба да спомнеме дека се одбранети две докторски дисертации на тема Верковиќ: првата на Кирјил Пенушлиски. — „Верковиќ како собирач на македонски народни умотворби“ и втората на Гане Тодоровски, — „„Веда Словена“ и нејзините мистификатори“.

Мистификацијата „Веда Словена“ во македонската и во бугарската преродба останува како едно од најзанимливите поглавја на неминовниот романтичарски занес, како резултат на веќе слични примери кај европските народи и како одглас и влијание на панславистичките и илдристички идеи и сфаќања.

Овдека, во овој труд, се фрла извесен поглед врз најопштите аспекти на прашањето што ме интересира. Сепак, без оглед на широчината на зафатот и бројноста на податоците, овој прилог бездруго содржи доволни укажувања во себе за значењето и за смислата на меѓусебните врски, белег на неминовност во поновата историја на словенските народи.

* * *

Бројни и комплексни се прашањата што се наметнуваат при обидот да се трага по суштината на меѓусебните комплементарни проникнувања! Сепак, во периодот на националните будења на словенските народи, тие и таквите комплементарни проникнувања на поширок план представуваат битна определба на преродбата, та во извесна смисла многушто во процесот на националното самонаоѓање кај одделни словенски народи прекумерно си прилега, се поистовестува. Во таа смисла појавата на литературните мистификации на чешки и на јужнословенски терен, во различно време но под слични околности, очебијно укажува на франантни совлаѓања. Токму на тој план треба и да го упатиме почетокот на овој обид: да се изнесат и образложат причините на еден повишен интерес на чешката наука и на чешкото јавно и општествено мислење за „Веда Словена“!

Очигледно, прашањето го сугерира одговорот.

Причините за релативно повишениот интерес на чешката наука за „Веда Словена“ треба да се откријат во сферата на компликуваниот развојен процес на националното разгрнување, во одделните утопистички аспекти на тоа разгрнување, во потребата од создавање на митови како најефикасно средство во борбата со посилајот и поаспиративниот непријател. Германско-словенскиот ривалитет што со векови траеше на чешко тло, пансловенството како својидна формула на самозаштита, митолошките теории на германските романтичари, сами по себе кажуваат доста. Всушност, скоро по правило, сите литературни мистификации настануваат таму и тогаш, кајшто и когашто најсеке се чувствува нивниот недостиг. Секако, исклучоци има — главно кај релативно ослободените европски народи. Но, на терените на огромните феудални империи, во чии неоткриени пространства тонеа во повеќевековна потиснатост и мрак помали народи, мистификациите значеа речиси закон на националната преродба. Јазувајќи се најчесто во судирот помеѓу носилна, поразвиена, посупериорна и поекспанзивна нација, од една страна, и послаба, понеразвиена, оттука и поинфериорна во себе нација, од друга страна, мистификациите како да станаа некаква неминовност во процесот на политичко-културната еманципација кај одделни народи.

„Веда Словена“, како литературна мистификација, пред сè, означува една митолошка реминисценција. Времето во кое се раѓа таа, премногу ги претпочита ваквите методи: во секоја народна песна или приказна да се бара историска или митолошка реминисценција. Мода на векот беше митолошката теорија на Браќата Грим а таа претдоставаше големо единство и сличност на мотивите во умотворбите на сите индое-

вропски народи. Во народните творби, морали тоа, се бараа траги од првобитните времиња, од митолошката епоха на Аријците. Се дојде до апсурдни заклучоци, до измислици, до дискредитирање на една школа, која не без оправданост и значање ја осмислија Браќата Грим. На јужно-словенски план, такви Гримови недоучени ученици имаше доста. Меѓу најзабележаните, бездруго: Раковски, Верковиќ и Миловиќ.

Стефан Верковиќ, како еден од злосреќните автори на мистификацијата „Веда Словена“ е беспрекорен и горешт приврзаник на основните концепции на тогаш доминантната митолошка школа на Билкем и Јаков Грим. Тие идеи тој ги прима во времето на илризмот, кога помеѓу 1837 и 1843 се школува во Загреб. Но, директниот негов учител е бездруго Павле Јозеф Шафарик (1795—1861). Во времето на своето школување во Загреб, тој се запознава со делата на овој чешки учен, особено со делови од познатата негова студија „За потеклото на Словените“.

Шафарик меѓу првите словенски учени луѓе тврди дека Словените во стариот Илирик и Мезија се староседелци на трачко-илирскиот полуостров, т. е. на Балканот. Токму во времето на разорот на илризмот во Хрватска, Павле Шафарик го издава делото „За потеклото на Словените“³. Таму проговорува за старините на словенскиот род. Според него, Словените, како и Германите, Грците и Латините се пражителите на Европа а седиштето нивно е меѓу Јадранското, Балтичкото и Црното море. И со другото свое дело, со „Словенските старожитности“ (1837) Шафарик подвлекува јасно дека сака на Словените да им ги подготви оците⁴.

Зборувајќи за потеклото на Словените, Шафарик подвлекува дека Траките и Илирите се исто така Словени. Кај Словените, кои се наоѓаат во почетната фаза на своето национално будење, ваквите погледи на Шафарик имаат маѓосна привлечност. Тие им ја враќаат верата во сопствените сили, зашто им сугерираат свест за големо и богато минало, за славни претходници⁵.

Значи, според тоа се доближивме до првиот заклучок: Верковиќ, како идеен и идеен автор на литературната мистификација „Веда Словена“, запознат со идеите на Шафарик за потеклото на Словените, некаде по 1855 година, откако ќе се досели во Македонија, ќе се обиде да ги пренесе и доразвие овие сфаќања. Верковиќ директно по клучот на Павле Шафарик го открива Балканот, односно неговиот тогаш најнепознат дел — Македонија. Колку многу се поклопува маршрутата на Верковиќевото запознавање на Македонија со Шафариковите белешки, просто е фрапантно⁶.

³ Šafarik, Pavle, J. Über die Abkunft der Slaven“, 1828, Prag.

⁴ Šafarik, Pavle J., Slovanske starožitnosti, Praha 1837, Praha, s. 1005.

⁵ „Šafarik je prvi panslavenski naučenjak, u koga su svi upirali oči kao u najmlađavnijeg učitelja, sto više, djela su njegova stekla i glas apologije Slavenstva pred zapadnim narodom, koji nijesu za njih ništa znali, sto više prezirali ih“, — v. David Bogdanović, Pregled hrvatske i srpske književnosti, knjiga druga, dio prvi, Zagreb 1916.

⁶ Во склопот на овие податоци за нас е важно да го подвлечеме уште следново: Верковиќ директно по клучот на Павле Шафарик го открива Балканот, односно неговиот најнепознат дел — Македонија! Најнапред на Шафарик Македонија му е примамна зашто мисли дека таму ќе најде најарханск јазик. Во едно писмо до Јан Колар, најистакнатиот поет на панславизмот, тој го подвлекува специјално својот интерес за Македонија и Родопите! Потоа, по друг повод, го соопштува следново: „Дај Боже,

Како маџепсан од погледите на Шафарик, Берковиќ ги преповторува истите на мошне дилетански начин во предговорот на првиот том на „Веда Словена“, 1874 година. Во листото на Шафарик, според тоа, можеме да го препознаеме првиот подалечен зачетник на „Веда Словена“.

Во контекстот на настанувањето на „Веда Словена“ треба да вклучиме уште еден чешки причинител, кој веќе прима димензии на непосреден повод. Тоа е мистификацијата, која во првата половина на деветнаесеттиот век ја разбранава европската јавност: „Краледворскиот ракопис“ на Вацлав Ханка, најпознатата чешка литературна мистификација⁸.

Вацлав Ханка (1791—1861) е еден од истакнатите чешки словенофили. Тој во 1818 година ја издава книгата „Краледворскиот ракопис“, небаре старочешка поетска творба. Тоа е збирка што содржи епски и лирски песни. Кажува како го открил овој ракопис во местото Кралове Дворе, како пронашол таму пергаменти, дел од пообемно, старо и скоро загубено сочинение. Чешките патриоти му аплаудираат, се покрева чувството на националната гордост.

Многумно од искуствата на Ханка и на неговата литературна мистификација ќе препознаеме подоцна во „Веда Словена“, иако, се разбира во мошне модифициран вид. Пред да биде развенчано делото „Краледворскиот ракопис“ од ореолот на славно и оригинално дело, (ова дело живее како оригинална и мошне значајна творба на чешката народна литература, скоро седум децении. Од 1818 до 1886 година, додека конечно не се разоткрие како мистификација!), тоа двапати е преведувано на македонски јазик: првиот, во 1852 година, од страна на Констан-

да можам да ја посетам Перуновата планина во Мексдоно-Тракија, меѓу Струма и Места! Се надевам дека таму ќе најдеме, ако не ништо постаро, тоа барем оригинален текст од Кирил и Методија“... И уште еднаш, во писмо до Палацки, тој пишува: „Од патувањето по светите места нема да излезе ништо!“ Македонија му останува само мечта! За ова види: Иван Д. Шишманов, Бележки за Бугарија в рџкопното наследство на Шафарик, Бугарски преглед, година трета, книга прва, страна 59—78, Софија 1896.

⁷ Види: Гане Тодоровски, За и против ВЕДА СЛОВЕНА, Годишен зборник на Филозофскиот факултет Скопје, 1967, стр. 1—76.

⁸ Ханка, по угледот на Џејмс Макферсон, стартува на младина со поетски творби, кои немаат уметничка стојност. Преведува српски народни песни од Вуковата песнарка („Песнарница“), го преведува од руски „Словото за полкот Игорев“, се занимава со ироучување на старочешкиот и старословенскиот јазик, автор е и на една чешка граматика. Ханка настојува кај Чесите да разбуди и интерес за јазикот и културата на останатите словенски народи. Одржува многу врски со претставниците на словенската наука. За ова најдобро сведоштво е книгата на Вл. А. Фанпев: „Писма к Вячеславу Ганке из славјанских земель“, Варшава 1905. Сепак, тој ќе остане најпознат како мистификатор. И неговите мистификации, како што беше случај порано со Макферсоновите, се распространуваат многу по цела Европа.

Со „Краледворскиот ракопис“ Ханка се открива низ желбата да им се внуши на Чесите уверението дека старата чешка литература е толку богата, колку и литературите на најкултурните европски народи, дека традицијата на чешкиот народен тениј познава творби со бесценети уметнички достоинства, кои се одликуваат со родољубиви чувства. Делото се преведува на повеќе јазици: германски, француски, англиски, италијански, унгарски, дански и на сите словенски јазици, вклучително и македонскиот. Многумина веруваат во автентичноста на оваа творба! Во прв ред — Павле Шафарик.

тин Петковиќ, во фрагменти и вторпат, целосно, во 1862 година, од страна на Рајко Жинзифов. Последниот пивзува за ова дело и предговор, искажувајќи му ги пригоа своите високи комплименти, предочувајќи ја потребата да се бараат слични творби и по македонските краишта⁹. Жинзифов покасно ќе го сретнеме како преводач на Верковиќевата „Веда Словена“ на руски јазик. Врските се секако очигледни: веста, дека во Македонија се пронајдени во народното предание траги од најдалечното минато, му го разнежува срцето на македонскиот емигрант во Москва! Тој брза да ја запознае руската јавност со првата песна од големиот корпус стихови на „Веда Словена“. Во очите на Жинзифов „Веда Словена“ е „старо сокровиште, во кое како во огледало ќе го видиме животот на нашите стари дедовци!“ — значи она исто што за Чесите значеше „Краледворскиот ракопис“ на Вацлав Ханка.

Поради сега, не беше ни малку случајно, што првите одгласи за „Веда Словена“, кога таа се појавува 1874 година, доаѓаат од Чешка!

Прв меѓу сите, Јозеф Иречек го изнесува отворено своето сомневање кон автентичноста на „Веда Словена“. Тоа е неговата статија: „O některých základních vylaních narodních písní jihoslovanských“¹⁰.

Јозеф Иречек ја смета „Веда Словена“ за мистификација, бидејќи, како што вели, уште на прв поглед може да се констатираат ред неправилности: сите елски бугарски и српски песни знаат за правилен верз, со одредена метрика, додека родопско-македонскиот пронајдок на Верковиќ е чиста проза! И руските песни, заклучува Иречек, немаат еднаков размер на стиховите, но во нив владее метрички ред. Токму во таа зрит-

⁹ Рајко Жинзифов, во својот напис „До читателот“ (предговор кон преводите од „Краледворскиот ракопис“, 1863 година) извештава дека се работи за мистификација, не ја сокрива својата воодушевеност пред ова дело. По тој повод инсистира и низ македонските страни да се пребара повнимателно по цркви и манастири, да не би да се изнајде нешто слично. Не е ли ова една од сугестиите што ѝ го трасираат патот на лојавата на ВЕДА СЛОВЕНА?

¹⁰ Irěček, Jozef: O některých základních vylaních narodních písní jihoslovanských. „S. ravy o zasedání Kralovské české společnosti nauk v Praze“, 1874, br. 8, str. 247-253.

„Pravni již pohled na písně ty buďi pochlivené. Všecky episké zpěvy bulgarské (rovně srbským) mají veš pravidelný, z přísně odměřeného počty slabik složený: písně rodopské naprosto postrádají vselikeho takovecho ladu a skládu. Střídají se tu verše šestislabičné s verši 20-slabičnými?“ ... „Jěšte více poshybnost. roste z obsábu. Zdali možno a bu le v lidu slovanském, jakkoli od sveta vzdáleném buli udzely zpominiky zretelné na prvni přisídlení? Zdali možno, a bu zpěvcí, treba i v rokličích rodopských, znali jmená Vísnu-boga, Ogne-boga? Zdali možno, a bu se gde — nimo plávu spekulativního mythologa — byl z Kolesdy, utvařil bůh Kolecia? A to vse naskytá se v sbírce Verkovícově.“

мија на стиховите на „Веда Словена“ Иречек го најде поводот да се посомнеа во нејзината автентичност¹¹. Тој смета дека е Верковиќ фалсификаторот, па, аналогно на искуствата од познатите мистификации во Европа (Макферсоновиот „Осијан“) и во неговата земја (Ханковиот „Краледворски ракотис“) заклучува дека ако Верковиќ ги издадеше своите елукубрации не како „стародревни песни“ а како свое сочинение, тој ќе ја збогатеше расцутената Бугарска литература!

И неговиот син, Константин Иречек (1854—1918), инаку експерт за историјата на Јужните Словени, во своето дело „Патувања по Бугарија“ од 1888 година, се задржа на проблемот за „Веда Словена“. Тој застапува теза дека ова дело е фалсификат на една цела компанија учители од Серско и Мелничко. К. Иречек дошол до ваква констатација по еден разговор со Петко Рачев Славејков, угледен бугарски писател од тоа време, кому, наводно учителот Харизанов му се исповедал како бил ортак во фалсификувањето на „Веда Словена“. Славејков го прашал македонскиот учител зошто воопшто го чинеле тоа, на кое последниов му одговорил дека мислеле со тоа да ја подигнат народната слава¹². Меѓутоа, овие мислења на К. Иречек не можеа да дочекаат потврда. Останаа само како претпоставки. Бездруго кај него навали асоцијацијата на чешкиот пример со Ханка и компанијата, та во случајот на „Веда Словена“ побрза да најде аналогија! Меѓутоа, оваа теза не најде на никаква подршка во литературата по вопрсново прашање¹³.

Друг еден чешки учен, Леополд Гајтлер, (1847—1885), се јавува во Чешка како заштитник на „Веда Словена“ со неколку свои трудови¹³.

¹¹ Врз основа на ова пишување на Константин Иречек, мислејќи дека со тоа проблемот на ВЕДА СЛОВЕНА дефинитивно е ликвидиран, Иван Д. Шишманов во 1889 година му се обрнува на С. Ј. Харизанов, некогашен учител во селото Влахи, Мелничко, Македонија, а таа година член на Окружниот суд во градот Севлиско, Бугарија, му се обрнува со молба да му јави дали е вистина дека на Петко Рачев Славејков му се исповедал како содружник (ортак) во фалсификацијата на Верковиќовата „Веда Словена“? Харизанов, меѓутоа, во своето писмо од 8. II. 1889 година, најенергично го откажа учеството во мистификацијата! Рече само толку дека се познавал со Гологанов, но не памети точно кога и каде се среќавале! Смртта на Славејков, што се падна тоа време, му оневозможи на Шишманов да разбере што-годе поодредено за ова.

¹² Константин Иречек уште како деветнаесетгодишник се произнесе за „Веда Словена“. Во едно писмо до В. Д. Стојанов, од 7 август 1873 година, пишува: „Видяхте ли песните на македонските помаци, които е събрал Верковиќ? Печата ги в Белград. Чух за тях чудни неща, та съм твърде нетърпелив и жадеп да ги видя. Пешт ли за Зороастър и Индия, те са несъмнено фалшиви. Имената не могат да се запазват в народната памет толкова дълго без книги. Траят изключително космогоническите предания“. — „Из архива на К. Иречек“, София 1953, издание БАН, ред. Петър Миятев.

¹³ Geitler, Lavoslav: *Poetické tradice Thráku a Bulharú*, Praha 1878; *Die Sage von Orpheus — Orfen der Rhodope*, Wien 1880; *Die Juda in der Mythen der Balkan—Völker*, „Mittheilungen der anthropologischen Gessellschaft in Wien“, t. X, 1881, s. 197-202.

Како професор на Загребскиот универзитет, во времето кога се појавува „Веда Словена“, Гајтлер се истакнува како еден од најубедените бранители на автентичноста на делото. Со книгата „Поетската традиција на Траките и Бугарите“ тој смета дека „Веда Словена“ не е мистификација. Според него ова дело ќе послужи мошне многу за споредбената европска наука за јазикот¹⁴.

Во алтернативата за и *против* „Веда Словена“, Гајтлер се одреди категорично за нејзината автентичност и му помага активно на Верковиќ во популаризација на делото¹⁵.

Меѓу 1864 и 1886 година, во чешката периодика и печатот се среќаваат директни и индиректни одзиви за „Веда Словена“¹⁶. Меѓу тие

¹⁴ Во книгата „Поетската традиција на Траките и Бугарите“, Прага, 1878 година, Гајтлер пишува за „Веда Словена“: „Оваа работа или е таква фалсификација, што по огромност на материјалот и по смело, длабоко промислено совршенство на композицијата ги надминува сите мистификации, сите претпоставки какви сгоизмот или патриотизмот си ги дозволил во која-годе литература или со неа неволно сме налегале на нов културно-историски и јазичен материјал, кој далеку ги натфрла тесните граници на интересот за славистиката, кој ќе го прошири нашето знаење за народи, ќе речеме полузнаени, за Гетите, Траките и Даците, ќе фрли нова светлина врз образот и сфаќањето на словенската митологија а всушност можеби и ќе не врати некаде на компаративната индоевропска јазикова наука, за која претпоставаме дека се изрекла...“

¹⁵ За Лавослав (или Леополд) Гајтлер пишувале: А. Теодоров, во Периодическо списание на Бугарското книжовно дружество в Средец, четврто течение, книжка XVI, 1885, с. 141—148, и проф. Иван Д. Шишманов: „Л. Гајтлер — заштитник на Верковичевата ВЕДА СЛОВЕНА“, в. MELANGES, publies en l'honneur de m. le professeur VÁCLAV TILLE a l'occasion de son 60-ème anniversaire, 1867—1927, par Jiří Polivka Jan Frček, Jiří Ježek et Jiří Horák. Édité par la Société d'Ethnographie tchecoslave de Prague, 1927. Editions „Orbis“.

Проф. Шишманов овдека истакнува дека „Краледворскиот ракопис“ и „Веда Словена“ се најпаметитите мистификации на словенскиот свет. „Денес е докажано, — вели тој — дека ВЕДА СЛОВЕНА е жален фабрикат на еден не сосема неписмен македонски-бугарски учител Иван Гологанов, до некаде запознат со грчката митологија и уште повеќе со фантазиите на Ракојски, кој кон средината на минатиот век се мачи да докаже дека Бугарите дошле директно од Индија и дека бугарскиот јазик и санскритскиот се идентични“ (В. стр. 202).

Шишманов објавува како прилог кон својата статија неколку писма на Гајтлер до Верковиќ, во кои станува збор за „Веда Словена“, за преводенето на ова дело на чешки јазик во Прага, за посетата на Гајтлер во Македонија и слично.

¹⁶ в. „Národní listy“, 8, 1868, (6. IV.) s. 155, Ogněslav Utešenič Ostrozínský: „V Moskvě vydal V. A. Dáškov „Orfenova ženičba so kerka na charanske krale“, pi-seň itakedónských Slovanu o Orfeovi, již lonského roku nalezi Stefan Verkovič. Jest to 852 verzů, k nim přidan i ruský překlad v proze“.

в. „Pokrok“, Praha 1878, — „Nalez starověkých písní bulharských“.

в. „Zora“, Praha, I, 1882, s. 238-239: Verkovič, Bulharske narodne písně“.

в. „Vesna“, Praha, 4, 1885, 9, 141, Verkovič, Smrt v cizině“, Překlad V. Al. Hano.

Basen se sbirky Verkovičevy.

в. „Slovenský sborník“, Praha, 5, 1886, str. 341-345, 393-398: Voráček, J. A., Písne o svatbi boha Slunce s krasnou dívkou.

в. „Listy filologické“, Praha, 60/1933, str. 349-351 (Jihomakedonské povídky).

прилози, најзанимливи се коментарите на Ј. А. Ворачек, кој во неколку наврати се задржува на прашањето за спомнатата литературна мистификација. Позанимливи се, меѓутоа, две негови статии. Првата е објавена во прашкото списание „Словенски сборник“ 1886 година, под наслов: „Перуновата слава во Родопите“. Ворачек овдека говори за култот на Перуна кај Словените. Втората статија носи наслов „Песна за свадбата на богот Сонце со убавата девојка“, со поднаслов: прилог кон спорот за оригиналноста на Верковиќевата „Веда Словена“. Во оваа статија Ворачек прави споредби со варијанти на „Сончевата женидба“ кои се среќаваат кај Раковски, Дринов, Гајтлер и Верковиќ. Ворачек не се одредува исклучиво кон „Веда Словена“; смета дека Верковиќ не е мистификатор, дека тој сам ги собирал песните така како што ги наоѓал, со претпоставка дека некој друг можел да му подметне преправки.

Во 1932 година во Прага се појави една мошне занимлива книга, со подолг наслов: Јужномакедонски народни приказни. Од ракописите на Стефан Верковиќ издале Петар А. Лавров и Јиржи Полишка. Книгата беше печатена во издание на Чешката академија на науките и уметностите¹⁷.

Оваа книга, која ги обелодени македонските народни приказни најдени во заоставнината на Верковиќ, си има посебна важност за македонската фолклористика, дијалектологија и етнологија. Но, таа наедно значи и ценет прилог кон разјаснувањето на прашањето за „Веда Словена“. Петар Лавров и Јиржи Полишка напишаа поодделно предговори кон оваа книга. Лавров, говорејќи за „Веда Словена“ го прифати гледиштето на професорот Иван Д. Шишманов за тоа дека Верковиќ немал директно учество во мистификацијата, туку дека бил жртва на друго лице — на бившиот македонски учител Јован Гологанов, па, откри можност за еден нов пристап кон „Веда Словена“¹⁸. Полишка, исто така ги прифаќа овие гледања. Тој, помеѓу 1895 и 1927 година е во постојана преписка со Иван Д. Шишманов и во детали го запознава случајот со настанувањето на мистификацијата. Во литературниот архив во Музејот

¹⁷ LIDOVÉ POVÍDKY JIŽNOMAKEDONSKÉ, Z rukopisu St. Verkovičových vydali Petr. A. Lavrov a Jiří Polívka. V. Praze, 1932, s. 596, „Rozpravy česke Akademie věd a umění, třída III, číslo 70“.

¹⁸ Во врска со идните проучувања на „Веда Словена“ Петар Лавров укажа на следново: „Позвољам себе тојко скромно замеску, что все таки история этой подделки еще вполне неизследована. Следует еще указывать источники сы, открывать те материалы, которыми фальсификатор пользовался“.

На тема Стефан Верковиќ и неговата дејност во Македонија, Петар Лавров се јавува уште еднаш. Тоа е дваесетина години пред да се јави заедно со Полишка, како приредувач и коментатор на заоставнината на Верковиќ („Сборник статей посвященных почтателям академику и заслуженному профессору В. И. Ламанскому“... С. Петербург 1908...) в. П. А. Лавров, Сборник македонских песен, сказок и обычаев С. И. Верковича, стр. 1282—1350. Меѓутоа, оваа статија спаѓа во доменот на нашиот интерес, па затоа не ја разгледуваме, иако во неа доста се говори за „Веда Словена“.

на народната писменost на Страхов, Прага, се чуваат 36 писма меѓу Шпшманов и Поливка, кои фрлаат светлина врз проблемот на „Веда Словена“.

* * *

Чешката наука со својот ангажман околу проблемот на „Веда Словена“, како и со сите пошироки аспекти на претходните претпоставливи влијанија за нејзиното појавување на македонски терен, се јавува во прв ред како потврда на едно неизбежно и неопходно меѓусебно проникнување на идеи меѓу словенските народи, идеи на зближување и заедничко осмислување. Тоа впрочем во текот на минатиот век најилустративно проличува, лочнувајќи од периодот на шмиризмот кај Хрватите и другите Јужни Словени. „Веда Словена“ логично се вклучува во тој контекст.

10

СОДРЖИНА

I. ЛИНГВИСТИКА

<i>Божо Видоески</i> : Социјалниот фактор во диференцирањето на македонските говори	5
<i>Тодор Димитровски</i> : Литературната лексика на македонскиот писмен јазик во XIX век и нашиот однос кон неа	15
<i>Оливера Јанар-Насиева</i> : Хибридни образувања во македонската топонимија	21
<i>Блаже Конески</i> : Диференцијална и поларизација на морфемите во македонскиот јазик	29
<i>Благоје Корубин</i> : Туѓниот акцент во македонскиот литературен јазик	35
<i>Борис Марков</i> : Родот на „европеизмите“ во словенските јазици	41
<i>Блаже Ристовски</i> : Теоретските постапки и практичните зафати на јазично-правописната норма на К. П. Мисирков	47
<i>Георги Силев</i> : Интерпретација на Пушкиновиот јамб во македонскиот препис на „Евгениј Онегин“	53
<i>Трајко Стаматоски</i> : Етимици во македонскиот јазик	59
<i>Радица Угринова-Скаловска</i> : Улогата на црковнословенските во оформувањето на современиот писмен македонски јазик	65

II. ЛИТЕРАТУРНА ИСТОРИЈА, ФОЛКЛОР, ИСТОРИЈА

<i>Милан Ѓурчинов</i> : Авангардизмот и новата македонска литература	73
<i>Љубен Лаје</i> : Искажувања на македонски интелектуалци во словенската заемност во крајот на XIX и почетокот на XX век	83
<i>Димитар Миширев</i> : За поетиката на југословенската социјална литература ..	91
<i>Цветанка Органџиева</i> : Почетоци на соработка меѓу руските и јужнословенските слависти Лукијан Мушницки-Андреј Сергеевич Кајсаров и Александар Иванович Тургенев	97
<i>Кирил Пенушлиски</i> : Современата состојба на македонската епска традиција ..	105
<i>Харалампие Поленакоски</i> : За првиот превод од српската книжевност на македонски јазик	113
<i>Александар Сисој</i> : Развој на литературните родови и видови во современата македонска литература	123
<i>Гане Тодоровски</i> : Чешката наука и „Веда Словена“	129